

Микола Давидюк

**ЯК ПРАЦЮЄ
ПУТІНСЬКА
ПРОПАГАНДА**

Смолоскип

Микола Давидюк
ЯК ПРАЦЮЄ
ПУТІНСЬКА ПРОПАГАНДА

Микола Давидюк

**ЯК ПРАЦЮЄ
ПУТІНСЬКА ПРОПАГАНДА**

Київ

«Смолоскип»

2016

УДК 07:32.019.57+327.5(470+571)](0:82-92)

ББК 76.0+66.4(2Рос)

Д13

На кого розрахована путінська пропаганда та як вона працює; що таке гібридна війна і як це пов'язано з поняттям «русского міра»; хто відповідає за пропаганду на технічному рівні та як саме діє пропагандистська журналістика; хто є союзником Росії в питаннях ідеології та звідки слід чекати небезпеки; нарешті – чи можна протистояти інформаційній війні та якими методами найкраще боротися з гібридним сепаратизмом Кремля. Ці та багато інших питань порушує у своєму актуальному дослідженні український політолог Микола Давидюк.

У невимушеній, доступній формі автор ділиться своїм досвідом опору медійній пропаганді, наводить приклади маніпуляцій свідомістю людей, застерігає від того, аби не перетворитися на маріонеток у небезпечному театрі російської гібридної війни.

Книга обов'язково стане в пригоді всім, хто не байдужий до сучасної ситуації в Україні та інформаційного поля, в якому формулюються її громадяни, а також усім, хто цікавиться політикою, не чекаючи, доки політика зацікавиться ними.

ISBN 978-617-7173-60-0

© Микола Давидюк, 2016

© Смолоскип», 2016

Книга присвячується звичайним героям, невідомим українцям та представникам інших країн, які стали на захист України у найтяжчий момент сучасної історії, патріотам, які всупереч логіці нерівності сил пішли в бій проти окупантів та терористів, захищаючи мир, людей та українську державність.

Добровольцям, солдатам, волонтерам та журналістам.

Росіянам, які ніколи не скажуть «Крим наш» і «в Україні громадянська війна», але які засуджують злочини режиму й усім своїм серцем прагнуть миру.

Зміст

Передмова 11

Вступ 15

Розділ I.

ІДЕОЛОГІЯ..... 21

Чи планував Путін нападати на Україну?

Підготовка акцій..... 23

Що таке «русскій мір»?..... 28

Гібридний сепаратизм Кремля..... 37

Що таке проблемні території у складі пострадянських
держав? 43

Союзники Путіна — продажні еліти..... 48

Чи працює «русскій мір» за межами РФ?

Неросійськомовні проросійські лобісти в ЄС..... 55

Німеччина, Чехія і країни Балтії — європейський
театр російської пропаганди?..... 57

Кремлівський вплив у країнах Балтії 60

Підтримка політики Путіна й діяльність
проросійських політиків у країнах Балтії..... 63

Чехія — залишки комунізму та кремлівського впливу..... 66

Цільова аудиторія «русского міра»..... 68

Розділ II.

ПРОПАГАНДА	71
Пропаганда та медіа-маніпуляції — аналіз кейсів	75
Хто відповідає за пропаганду на технічному рівні?	78
Хто вони — російські ЗМІ?.....	82
LifeNews — канал війни?.....	85
Russia Today — міжнародний рупор Путіна.....	87
На кого розрахована «Пропаганда»?.....	90
Хто такі «гастролери»? Трансформація інформаційних загроз у реальні фізичні збитки та втрати	92
Хто такі експерти? Або як усе можна пояснити бодай постфактум	96
Маніпуляції в дії. Приклад у Німеччині. Фейкові новини — елемент гібридної війни на прикладі «дівчинки Лізи».....	100
Політичні шоу	107
Інтернет. Яка роль соціальних мереж у подіях 2014–2016 рр. в Україні та Росії?	114
Блокування користувачів у мережі Facebook та пошук бойовиків-сепаратистів через соціальні мережі	116
Фейки та боти	121
SMS як альтернатива скинутим з повітря листівкам	124
Проблема мобільних операторів	127

Розділ III.**ПРОТИСТОЯННЯ 129**

Реакція України на російську пропаганду 135

Добровольчі батальйони як своєчасна

альтернатива армії 137

Піднесення духу через інформаційні акції 142

Створення волонтерського руху 146

Хакери та вільні інформаційні платформи 151

OSINT і громадянська медіа-активність 154

InformNapalm 157

Bellingcat 160

Stopfake.org 162

Телевізійне протистояння 166

Бойкотування товарів і послуг агресора 171

Декомунізація 174

Про важливість державної самоідентифікації

населення та місцевих еліт 182

Авторський словник 185**Подяка 189****Про автора 190****Для нотаток 191**

Передмова

Я писав цю книгу не лише для українців, а й для білорусів, казахів, вірмен, азербайджанців, киргизів, туркменів та всіх друзів України, з якими ми були в колишньому Радянському Союзі та з якими нам разом торувати спільний європейський шлях цінностей, творити історію незалежних успішних держав. Ми надзвичайно важко проходимо визволення від радянськості та період путінської агресії, з якою вам простіше буде боротися, маючи досвід українських національних перемог — передусім, над собою. Цю книгу я писав також для поляків, естонців, литовців, латишів, фінів, норвежців, данців та шведів — усіх наших північних друзів, яким, так само, як і нам, хотілося б мати взаємовигідні відносини з Росією, а не шукати можливостей для захисту від «кремлівського ведмедя».

На жаль, Україна не змогла та не встигла перейняти увесь грузинський досвід протистояння військовій окупації російських військ 2008 року, через що зазнала чималих втрат і не змогла адекватно протистояти окупації Криму. На жаль, Україна не зробила потрібних та корисних висновків із фінської війни, коли частина європейської території теж була завойована імперією. Як політолог, як людина, що має кандидатський ступінь,

працює у сфері медіа та політики, я вирішив зібрати й проаналізувати найбільш значущі факти інформаційних маніпуляцій та пропаганди.

Адже необхідно не лише передати можливий інструментарій ворога, а й продемонструвати те, що йому можна протистояти, саме тому фінальна частина книги — це успішні історії протидії.

Наш досвід не є всеохоплюючим чи ексклюзивним, а швидше персоніфікованим, але від того не менш корисним. Робота написана на основі реальних практичних кейсів, аналізу конкретних фактів, подій, маніпуляцій та протистояння. Книга має суто просвітницьку мету: створити поле для аналізу та роздумів, надати інформацію для розуміння подій, що відбулися раніше й простежуються дотепер.

Завдання праці — довести, що можна боротися проти імперії та її грізної армії, що машину пропаганди можна перемогти. Але не її методами. Адже імперським амбіціям слід протиставити патріотизм і самовіддачу, пропаганді — правду та чесну журналістику, терористам і найманцям — добровольців та волонтерів. На полі бою воюють не машини, а люди. Пропаганду створюють не комп'ютери, а гроші від видобутку нафти та газу мають властивість вичерпуватися.

Зверну вашу увагу, що в книжці немає готових кейсів щодо майбутнього протистояння путінській Росії, її сателітам чи будь-яким іншим ворогам, що може загрожувати мирному життю. Книга більше про те, що потрібно бути готовим реагувати на всі можливі вияви агресії — від танків і важкого озброєння до протистояння в соціальних

мережах, ЗМІ та блогівих платформах. Історії нападу та успіхів протистояння є персональними й відповідають на виклики свого часу та місця, їх не завжди можна легко скопіювати і відтворити в інших місцях.

Книжка більше про те, що варто інвестувати в розумне та обороздатне населення, аніж будувати умовну фортецю чи фортифікаційну стіну, яка вже вважається застарілою в день старту будівництва. Розвиток військових та інформаційних технологій є настільки стрімким, що сьогодні реагувати потрібно на виклики завтрашнього дня, тому передбачити чи спрогнозувати конкретні кейси, фактично, неможливо. Але підготувати базис для протистояння можна. Варто знати досвід того, як Україна протистояла проросійським терористам та сепаратистам, щоб не повторювати наших помилок, використати лише найкращі практики та бути більш сильними й підготовленими, ніж ми у 2014 році під час раптової інтервенції російських військ до сонячного Криму та мирного Донбасу.

Вступ

Москва, аеропорт Шереметьєво.

2015 рік

Готуватись до телевізійного ефіру в Москві я почав за три дні: зустрічався із журналістами, блогерами, медійниками та політологами. Я знав, що не можна схибити, бо якщо їхати, то лише за ідеологічною перемогою! Я не романтик і розумів, що таке кремлівський абсурд, що таке пропаганда і з чим її подають. Я назбирав безліч фотофактів, бо розумів, що словами там нікого не переконати.

Я планував донести свої меседжі про те, що:

- уявна Новоросія — це не південний схід України до Чорного моря, а лише по два-три райони в Донецькій та Луганській областях;
- закон про декомунізацію — це історія про об'єднання країни та про справедливість, а не забороно медаль для ветеранів;
- реформи почалися, й уже через рік месиджі на зразок «що там у хохлів?» зміняться на «ну як там у них в Європі?»;

- чи не здається росіянам, що «русскій мір» провалився, коли за нього буряти почали вбивати православних українців на Сході.

А ще я знав, що запитують, де воював мій дід (є в Росії така маніпуляція), щоб показати, що ми невдячні нащадки (якщо дід воював за радянську армію), або фашисти, якщо родичі воювали за Українську повстанську армію. Але мої діди, точніше, прадіди, знали про можливе таке запитання і тому один з них був в УПА, а інший — у Червоній армії. І для мене завжди було важливим говорити про це та об'єднувати людей з різних частин України.

Я багато спілкувався з нашими військовими зі сходу України та перечитав усі блоги та статті. Виписав усі ідеологічні «фішки» Кремля.

Ефір був напруженим, маніпулятивним, дуже емоційним і тривав близько п'яти годин. Хоча їм для відео потрібно реально хвилин 40 на кожную серію. Знімали тільки дві. Тоді я ще не розумів, навіщо такий запас метра...

Після ефіру я покидав студію усміхнений та задоволений, як мені тоді здавалося, все пройшло чудово. Ми донесли правильні меседжі, відстояли проукраїнську позицію, продемонстрували факти присутності російських військ. Моє піднесення помітив редактор, на що доволі нахабно відповів: «Не радійте, це наше шоу, як захочемо так і наріжемо». І тільки згодом я зрозумів, що він мав на увазі, коли відзнятий матеріал було практично не впізнати із екрана телевізора.

Я йшов на М'ясницьку набережну, до місця вбивства Бориса Немцова. Людини, яка була справжнім

росіянином і водночас — другом України, а не пострадянським модерністом та українофобом, як це сьогодні прийнято в Москві. Загалом, усе місто було заклеєне георгіївськими стрічками: від аеропорту до переходів, від депутатів — і до бомжів на околицях. Якийсь тотальний парад смерті та абсурду. Який ще більше нагнітає відчуття паралельної реальності.

Довго затримуватись і гуляти Москвою я не мав бажання, бо мені це було якось неприємно, до того ж, усе ж таки хотілося швидше пройти митний контроль. Через сказане і заявлене залишатись я там однозначно не хотів.

Уже в аеропорту, очікуючи на свій літак, я прочитав пост прес-секретаря одного з головних опозиціонерів РФ Олексія Навального — Анни Ведути, яка в своєму Facebook зарепостила Надю Толоконнікову, активістку опозиційного руху Pussy Riot, і це ще більше доповнило побачену російську картинку:

(*) Хіба я могла в 2008 році припустити, що путінський ідеологічний апарат розвернеться на 180 градусів і змінить демонстративну деполітизацію, усвідомлену сірість «стабільності», зовні невиразний «план Путіна» (про який ніхто не знає нічого, крім того, що він колись існував) на агресивну, пропагандистську, мобілізаційну політику?

Путін довго розминався. Він добирав ідеологію, грав з концептами. Спершу взяв релігію, розіграв карту Pussy Riot, зробив патріарха Кирила хедлайнером усіх ТБ-програм 2012 року. Далі розігравалася спортивна

карта — Олімпіада, або, якщо завгодно, «Олімпія» (1938, Лені Ріфеншталь). Тепер от — «русскій мір», «російська весна», «націонал-зрадники», «п'ята колона» та добровільна ізоляція. Я не знаю, як усе це сприймати вам, навіть якщо моя свідомість, згвалтована й випробувана абсурдом російської колонії, відмовляється приймати таку реальність¹.

Там, в аеропорту, я зрозумів три речі:

- страшніший за Путіна, який сам себе знищить, — реванш московських регіоналів-януковичів та наші внутрішні чвари, які ми тут розводимо;
- бездіяльність — ми не покарали нікого за злочини проти Майдану, нікого за трагічні травневі дні в Одесі, за так звані самогубства регіоналів. А це пожива для реваншистів;
- замовники та виконавці — відомі, але ніхто нічого не каже, ніхто нічого не робить, київська політична тусовка думає, що все так і залишиться, без конкуренції, такий собі печерський между-собойчик.

Ні друзі, регіоналівське кодло готує переворот. У них з'явилося «ми», яке вже не ідентифікує себе з Партією регіонів, «Янукович їх зрадив», вони всі жертви й чекають реваншу. Звісно, поки що вони далі Рубльовки

¹ Тут і далі — цитати, подані російською мовою, редакція переклала українською; маркування цитат — (*) — на початку цитати.

та Садового в Москві не потикаються. Але вовча згряга чекає слушного моменту.

І гріш нам ціна, якщо після Майдану, після десятків тисяч смертей на Сході України здамо нашу державу назад до рук проросійських путіністів, які мститимуть українцям за свою політичну еміграцію та повалений режим Януковича.

Надто емоційно, але для себе вирішив, що якщо я десь і допомагав хлопцям з АТО, відтепер робитиму це вдесятеро краще. Якщо я й критикував владу за бездіяльність, то я робитиму це в сто разів активніше. І якщо я любив свою країну та захищав її, то робитиму це в мільйон разів сильніше.

У нас немає варіантів для відступу та шансу на поразку, в нас один шлях — перемога. Попри глобальні плани, бажання диктатора Путіна та внутрішніх зрадників, ми змушені вирватися з цієї депресивної зони і стати багатою, щасливою, правовою країною. Інакше — вічне рабство та ярмо. Як було написано на М'ясницькій набережній: «Борись!»

Літак сів у Борисполі, і це було, напевно, найщасливіше повернення додому.

Через рік після публікації цього тексту у своєму профілі *Facebook* та повернення зі зйомок телепередачі я вирішив написати книгу. Яка змогла би передати побачені й проаналізовані мною кейси інформаційних маніпуляцій Кремля, а також показати історії успіху, що змогли протистояти військовій та інформаційній агресії.

Історії звияги, коли громадяни поодинці або гуртом давали відсіч агресору, не вириваючись із робочих буднів, не припиняючи виховання дітей та догляду за батьками.

Вірю і знаю, що в цих реальних героях нашого щоденного життя ви впізнаєте і частинку себе.

Аналізуйте і надихайтесь!

Розділ I

ІДЕОЛОГІЯ

Чи планував Путін нападати на Україну?

Підготовка акцій

Багато хто вважає, що реакція Путіна у вигляді анексії Криму — емоційна і спонтанна, зумовлена глибоким відчаєм від подій, які відбувались в Україні на початку 2014 року. Звісно, так мислити було би наївно, адже відчай — дуже сумнівне відчуття для такої людини. До того ж, Росія давно планувала окупацію частини України в разі втрати тотального контролю над державою. Підтвердженням чого є дуже багато фактів.

«У квітні 2008 року під час Бухарестського саміту НАТО В. Путін заявив президентові США Дж. Бушу: “Україна — це взагалі не держава. Частина її територій — це Східна Європа, а частина, і значна, подарована нами... Якщо Україна піде в НАТО, то піде без Криму і сходу — вона просто розпадеться”. Такі уявлення стали основою стратегічного бачення завдань РФ на новому етапі експансії, що, ймовірно, було сформульовано на спільному засіданні Ради Безпеки і Державної ради РФ 25 грудня 2008 року», — Володимир Горбулін, директор Національного інституту стратегічних

досліджень України, у своїй статті на другу річницю російської агресії¹.

Зрозуміло, що інформація, надана В. Горбуліним, є закритою, але її дуже легко перевірити за публічними ретрансляторами думок Кремля — телевізійними шоу, які тоді працювали суто в рамках вищезазначених ідеологічних міркувань. Це і міф про розколотість України, і російська агресія в Криму та на сході України, і російський капітал, який прийшов до України не гроші заробляти, а правити політичний бал². І найкращим підтвердженням може стати документ, опублікований 24 лютого 2015 р. виданням «Новая Газета» (Москва) — план відчуження східних областей України. Ймовірним автором видання називає православного бізнесмена Костянтина Малофєєва, адресатом — адміністрацію президента Російської Федерації. Газета вважає, що документ було покладено на стіл Володимиру Путіну в період між 4 та 12 лютого 2014 р. Тобто ще коли Президентом України був Віктор Янукович, ставленик Москви.

У документі чітко описано всі прагматичні переваги Кремля у випадку окупації території, ідеологічні перемоги та політичні бонуси³.

Політика Кремля відома своєю послідовністю. Завжди все планується, пишуться папки з перспективними планами, узгоджуються, переузгоджуються та утверджуються.

¹ http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa

² <https://www.youtube.com/watch?v=f1OrnJDxOQ>

³ <http://www.novayagazeta.ru/politics/67389.html>

Дискредитація перед нападом — усі напади сплановано, щоб потім не було відчуття провини перед своїм населенням, яке не любить сюрпризів, а надто — коли виходять за рамки очікувань і традиційних сценаріїв.

Український журналіст Ігор Соловей, який працював кілька років у Москві власним кореспондентом «Укрінформу», а наразі у Києві очолює міжнародний відділ інтернет-видання «Лівий Берег» (LB.ua), розповідає, що Кремль перед завданням удару по якомусь з об'єктів зазвичай завчасно розпочинає «чорну кампанію» з дискредитації своєї мішені. Так би мовити легітимізує свої подальші дії проти майбутньої жертви. І байдуже — це країна, на яку було вирішено напасти, чи нафтова компанія, яку заплановано передати іншим власникам. Сценарії схожі. Створюється проста й логічна конструкція: завчасна дискредитація, удар та формування правильної думки громадськості, наприклад, що влада бореться проти зла, встановлює справедливість і захищає самих росіян.

Якщо проаналізувати напад на Україну, то до цього можна помітити широкомасштабні кампанії з розігрування фашизму на території України, фінансування ультраправих націоналістичних рухів, провокаційні акції, газову війну, низку торгових воєн, закриття російського ринку для українських продуктів і потужний медійний супровід. Образ українця перетворювали на «бездумного націоналіста», «фашиста», «вбивцю» та «русофоба». Уже під час російської інтервенції для опису української влади, солдатів-захисників та добровольців було взято з політичного епосу, а потім широко використано

у ЗМІ такі образи: «хунта», «карателі», «укропи». У ході самої воєнної кампанії в медіа неодноразово траплялися заголовки на кшталт:

- А. Яценюк (XV прем'єр-міністр України) воював у Чечні та брав участь у тортурах і розстрілах російських військовополонених;
- п'яного П. Порошенка (V Президент України), який рвався до Путіна, зняли з рейсу «Київ–Москва»;
- тисячі українців радіють аварії літака з росіянами в Єгипті;
- комбат «Дніпра-1» в ефірі українського ТБ зізнався, як став фашистом;
- хлопчика накололи наркотиками та зробили мішенню для ракет;
- узяли 3-річного хлопчика, як Ісуса, розіп'яли на дошці оголошень, змусивши маму дитини дивитися, як її дитина спливає кров'ю;
- Голова СБУ особисто керував звільненням можливого організатора теракту в Туреччині.

Подібні сценарії, що передують інформаційному удару, можна простежити і в самій Росії на прикладі політики, бізнесу або навіть чиновницького буття.

Створивши негативний образ мішені, дуже легко виправдати агресію по відношенню до неї. Адже в самому суспільстві виникає запит на подію, покарання та встановлення справедливості. Отже, влада працює в межах суспільних очікувань, які, щоправда, сама ж і формує.

Але переважна більшість населення цього не розуміє і зрозуміти не намагається, адже набагато комфортніше жити у світі, де все відбувається в рамках відомих, зрозумілих сценаріїв, де не потрібно приймати важливих рішень. Типове патріархальне мислення, яке в силу історичних подій та розвитку країни, дуже популярне в Росії. Що, власне, політичне керівництво і вправно використовує на свою користь.

І коли Путін зрозумів, що втрачає контроль над Україною через свого політичного васала Януковича, він прийняв рішення діяти за давно заготовленим планом: розлам України та окупація її південно-східної частини. Єдиною його помилкою була переоцінка своїх можливостей, згуртованість українського населення у протистоянні ворогу, наявність громадянської альтернативи зруйнованій на той час армії та єдність міжнародної спільноти у протистоянні агресору. Але про все по порядку. Розпочнемо з офіційної ідеології.

Що таке «руській мір»?

() Русській мір — це православний ІДІЛ*

В. Горбулін

Після розвалу Радянського Союзу та старту демократичного хаосу, який запанував у Росії та сприяв зародженню олігархату, до влади на зміну вже не молодому і дещо хворому Борису Єльцину прийшов чекіст із Петербурга Володимир Путін. До того ж, прийшов не сам, а за сприяння олігархічних груп і особливо — Бориса Березовського. Який згодом стане найбільшим публічним ворогом Путіна та загине за дивних обставин у вигнанні в Лондоні.

Путін, прийшовши до влади, одразу ж перетасував всі карти та олігархічні розклади, почавши утискати ЗМІ та маніпулювати терактами, які вигідно відвертали увагу населення від економіки та злиднів, навіювали страх та бажання мати захист. Це вдало зміщувало акценти і подавало молодого політика у «правильному» світлі.

Аналітики, які вивчали психологію та психотип Путіна, зазначають, що Володимир Володимирович дуже сентиментально ставиться до Радянського Союзу. Одного

разу навіть публічно заявив, що його розвал — це найбільша трагедія ХХ століття. Сім'ї мільйонів в'язнів, які загинули в концтаборах Сибіру, мають цілком інакшу думку. Але продовжимо про Путіна, який, отримавши керівництво розваленою імперією, мріяв її реанімувати. Власне, кремлівські ідеологи, окрім роботи на внутрішній політичний ринок, мали займатися пошуком правильної та потрібної ідеології, що допомогла би розширити експансію імперії, відродити, так би мовити, давню славу.

Такою ідеологією став «руській мір», який переміг у неформальній битві з іншими розробками, запропонованими політологами, теоретиками, істориками, філософами та працівниками спецслужб і Адміністрації президента.

(*) Русській мір — концепція міжнародної трансдержавної і трансконтинентальної спільноти, об'єднаної приналежністю до Росії та прихильністю до російської мови і культури. На думку прибічників концепції, слово «руській» у назві вказує на історичні витоки спільноти, що бере початок у стародавній Русі, а слово «мір» наділено значенням «весь світ», «усі люди».

Це визначення «руського міра» з вільної енциклопедії Вікіпедії, напевно, найбільш незаангажоване та незаполітизоване з усіх, на які ви можете натрапити в російській літературі чи пресі. Наприклад:

(*) На думку В. О. Тишкова, «русский мір» — це унікальний феномен глобального масштабу, і такі «світи» мають, окрім Росії, лише Іспанія, Португалія, Франція, Китай, а також Велика Британія разом з Ірландією.

Або менш емоційні, проте не менш ідеологічні:

(*) На думку О. М. Батанової, поняття «русский мір» використовують на позначення цивілізаційного, соціокультурного та наднаціонального простору, що охоплює близько третини мільярда російськомовних людей, або майже кожного двадцятого мешканця планети, які мають духовні й ментальні ознаки російськості та не байдужі до долі й місця Росії у світі. На думку вченого, покращується розуміння того, що використання гуманітарного потенціалу «русского міра» може допомогти в зміцненні етнокультурної самобутності російського суперетносу та збереженні російського геополітичного і культурного простору¹.

До території «русского міра» зараховують Україну, Росію та Білорусь. Цю ідеологію просуває спеціально створений 2007 року однойменний Фонд, який нині працює у 45 країнах. Через комплекс власних проєктів він популяризує російську мову та культуру.

Ідеологічну основу політики «русского міра», на думку, політтехнолога Дениса Богуша, складає саме

¹ https://ru.wikipedia.org/wiki/Русский_мир

російська мова та голлівудські образи Росії (водка, автомат Калашникова, мотрійка (рос. «матрешка»), «російська душа»). Думку Д. Богуша доповнює політолог Вадим Карасьов, який стверджує, що не менш важливу роль відіграє релігія, адже саме православ'я допомагає поширювати частину ідей та ідеологію загалом за рамки країн — носіїв російської мови: Греції, Чорногорії, Сербії, Сирії та ін.

На мою думку, «русській мір» заснований на залишках ідеологічних конструкцій, засвоєних Путіним і добре вивчених за доби СРСР, коли він був КГБістом. Тобто на старі агентурні сітки спустили нові темники, нові меседжі та нову ідеологію, а замість розбудови мережі національних комуністичних партій їх закликали підкупувати націоналістичні проекти в усьому світі, а особливо в Європі. Де на сьогоднішній день і відбувається основний театр ідеологічної боротьби. Агресія та воєнні дії зміщені за межі ЄС у Сирію та Україну.

Але «русській мір» не передбачає побутової ідеології, тому на цьому рівні найчастіше використовують ностальгію за СРСР як основний прагматичний аргумент, мовляв, саме нова версія допоможе повернутись у найкращі часи Радянського Союзу. Тобто прогалини в ідеології просто замінили на сентименти, близькі частині населення, вдало використавши соціологічні дослідження про очікування електорату.

Щодо важливості релігії в конструкції православно-го світу, то, за оцінками деяких експертів, кількість православних у Росії менша, ніж в Україні, за умови, якщо брати до уваги Київський та Московський патріархат Української православної церкви разом. Саме через

це Москва намагається не допустити створення єдиної помісної церкви (тоді ідеологія «русского міра» зазнає краху) або спиратись лише на мовний чинник. Адже, з погляду релігії, в цій ідеології безліч прогалин. Наприклад, те, що Русь хрестили в Києві, найбільші святині розміщені в Києві, Печерська Лавра — теж у Києві. Історія на боці України, але історію переписували й переписують, намагаючись віддати перевагу Москві.

Влітку 2016 року Москва навіть спробувала залучити свій релігійний десант, останній бастион кремлівського впливу на маси в Україні. Ініціювавши так звану хресну ходу вірян УПЦ московського патріархату на столицю України. До речі, релігійна окупація була однією з тем, уже згадуваної доповіді Костянтина Малофєєва в адміністрації президента РФ, коли той намагався переконати найвище політичне керівництво у раціональності й важливості анексії Криму та окупації сходу України:

(*) Безумовно, це позначиться на макроекономічній стабільності та перспективі зростання її економіки. Однак з геополітичного погляду виграш буде неоціненним: наша країна отримає доступ до нових демографічних ресурсів, у неї будуть висококваліфіковані кадри промисловості й транспорту. Крім того, вона зможе розраховувати на появу нового слов'янського міграційного потоку, спрямованого із заходу на схід, — на протидію центрально-азіатському міграційному тренду. Промисловий потенціал Східної України, зокрема військово-промисловий сектор, що входить до ВПК Росії, дасть змогу успішніше та швидше реалізувати програму переозброєння ЗС РФ.

Що не менш важливо, конструктивна, «згладжувальна» участь Росії у процесі високоймовірної дезінтеграції української держави не лише зможе надати нового імпульсу інтеграціоністським проектам Кремля, а й допоможе нашій країні зберегти... контроль над газотранспортною системою України. А також — суттєво змінити геополітичну ситуацію в Центральній та Східній Європі, повернувши тут Росії одну з головних ролей¹.

Офіційна статистика замовчує, але в РФ є проблеми невідповідності ідеології основному політичному курсу, реальній ситуації в країні. І міграційні потоки з Азії — яскраве підтвердження цьому. Тому Росії, щоб не втратити свого слов'янського обличчя, потрібно організувати, зі слів К. Малофєєва, міграційні потоки.

Що ж стосується мови, то тут ситуація дещо інша. Радянський Союз вкладав шалені кошти в русифікацію республік, у створення російськомовного та російського культурного простору. Дуже часто він називався радянським, але в основі лежала парадигма так званої титульної нації більшовицької імперії — російської. Та експансія російської мови не обмежувалася братніми радянськими республіками. Наприклад, більшість дотаційних країн, які отримували ресурси на розбудову комунізму, відправляли свою молодь до Москви в партійну школу або на навчання до профільних галузевих навчальних закладів, де навчання відбувалося, звісно ж, російською мовою. І це теж сприяло поширенню мови.

¹ <http://www.novayagazeta.ru/politics/67389.html>

Росія старанно намагалася підтримувати старі здобутки, створюючи свій інформаційний простір, який поширився, фактично, на всі радянські республіки. Виходили друком книги, відкривалися книгарні, максимально популяризувався російськомовний шоубізнес. Зі слів київського політтехнолога Дениса Богуша, за час президентства Путіна було відзнято близько 5 тис. російськомовних серіалів, які пропагували основні засади «русского міра», «правильні» прототиби героїв, диктували потрібну поведінку та створювали відповідний світогляд. Усе це давало свої результати, зокрема, поширювало політичний вплив на території пострадянських республік.

Але, як влучно зауважив Каха Бендুকідзе, про те, що Росія втратила мільярди доларів, розпочавши агресію проти Грузії, адже насаджування російської мови як мови об'єднання народів зазнало фіаско. А сам образ Росії почав асоціюватися із образом агресора, колоніста й окупанта.

Та менше з тим. Вигадана Путіним ідеологія про захист російськомовних в усьому світі та припасована під це законодавча база, на його думку, дає йому право на агресію в різних країнах світу.

Можна сказати, що основа «русского міра» — це мікс російської мови, православ'я, залишків лівої ідеології Радянського Союзу та бажання відродити стару імперію. Ну, і напевно — мрія Путіна увійти до історії Росії завойовником. Байдуже, що прикриваючись ядерною зброєю та ігноруючи норми міжнародного права, анексуючи території сусідів та порушуючи повітряний

простір. Режим Путіна провадить інформаційну війну, періодично зміщуючи акценти у своїй ідеології «русского міра», віддаючи перевагу потрібним елементам відповідно до соціального статусу аудиторії, локації та геополітичних обставин.

З іншого боку, ідеологія аж ніяк не відповідає діям В. Путіна в ті моменти, коли він погрожує Східній Європі, перебуваючи у Фінляндії, чи коли він грозиться зупинити розширення НАТО. Через це «русській мір» складно назвати ідеологією, це більше схоже на виправдання власної агресії та імперських реваншистських амбіцій. А сама ідеологія більше схожа на хамелеона, який змінює колір відповідно до небезпеки, що до нього наближається.

Несприйняття «русского міра» простежується не лише в Україні чи Грузії, країнах, що зазнали агресії Кремля, Балтійській трійці чи скандинавських країнах, над якими нависає кремлівська загроза. Ця тенденція помітна також у Білорусі — найближчій партнерській державі Путіна. Як заявив її президент Олександр Лукашенко у зверненні до парламенту:

(*) русській мір — це не про нас. Ми «російські люди», але це не означає, що ми росіяни. Ми — білоруси. Дозвольте нам мати свій погляд на світ.

Це свідчить про те, що країна та її політичне керівництво відчувають не просто небезпеку від «русского

міра», а реальну загрозу. Приклади цього вони побачили на сході України у вигляді організованого Москвою тероризму та сепаратизму. До того ж, у неофіційних розмовах білоруські військові стверджують, що сьогодні в штабах розглядають одразу два центри ворожого наступу: НАТО та РФ. Хоча ще кілька років тому головним ідеологічним ворогом та суб'єктом військової загрози був лише Північноатлантичний союз.

Вочевидь, реальна ідеологія Путіна — це не «руський мір», який працював як відповідь Заходу на перших етапах інтервенцій. Нині ідеологія Путіна — це захоплення територій та відновлення старих кордонів СРСР, Російської імперії, а також повернення військової міфічної «величі Росії». Навіть ціною збідніння свого населення й технічної відсталості економіки. Тому це загроза не лише для колишніх радянських республік, а й для інших територій, які історично були пов'язані з Російською імперією чи Радянським Союзом.

Захоплення територій певною мірою сакралізувало образ Путіна, перетворивши його із президента-царя на імператора, який міркує та діє у глобальних масштабах.

Гібридний сепаратизм Кремля

Росія доволі вправно маніпулює привидами минулого, щоб не відпустити колишні радянські республіки у незалежне майбутнє, вільне економічне та безпекове планування. Москва заздалегідь штучно підігрівала регіональні й міжетнічні конфлікти у національних державах, колишніх республіках і вдало ними маніпулює, заявляючи, що намагається захищати російськомовне населення та «русскій мір».

Для багатьох події в Криму, Осетії та Придністров'ї не стали несподіванкою, до того ж, чимало прокремлівських політологів говорили про це відкрито й навіть застерігали. Тож, власне, сепаратизм у Грузії, Молдові та Україні — випадковість чи все ж таки частина прописаного плану?

Відповідь на схоже запитання дають російські журналісти Олег Кашин та Михайло Зигарь, привносячи в публічну дискусію ненаукове поняття «доктрина Лук'янова» (що балансує на межі між конспірологічною змовою, придуманою в Кремлі й описаною на початку 90-х в естонських ЗМІ, та реальною дорожньою картою, яку використовує керівництво Кремля для розпалювання конфліктів у колись дружніх радянських республіках з метою посилення впливу та управління ними).

Ось що пише про «доктрину Лук'янова» О. Кашин:

(*) Про «доктрину Лук'янова» я якось запитував у самого **Лук'янова**, і він начебто не прикидався, коли відповів, що не знає. Зате (це було років десять тому), коли я запитав про те саме у Віктора Алксніса, який у період часу, що мене цікавить, був одним з лідерів пролук'янівської фракції в радянському парламенті. Він відповів не замислюючись: так, звісно, була доктрина, але це теж нічого не означає; можливо, була, можливо, не було. Класичний випадок класичної теорії змови.

Сам термін (Google щодо цього мовчить) придумали чи то останні західні радянологи, чи то естонські публіцисти початку дев'яностих. У будь-якому разі, походження терміна явно неросійське, «доктрина Лук'янова» — це як «коктейль Молотова» або навіть «заповіт Петра Великого». Ідея така: 1990 рік, імовірність розпаду Радянського Союзу наближається вже до ста відсотків, і, хоча горбачовський Кремль про це вголос і не каже, десь у його глибинах якісь думки з цього сумного приводу самозароджуються й живуть своїм життям. Голова Верховної Ради СРСР Анатолій Лук'янов нібито запропонував: ну що, якщо деякі республіки вже точно налаштовані на відхід від Москви, розколімо ці республіки на сепаратистський центр і прорадянські околиці. Ось така доктрина. Власне, слух про неї з'явився, коли свою власну антисепаратистську політику запровадили автономії Грузії і молдовське Лівобережжя, що проголосило себе Придністровською РСР. Якщо це справді придумав Лук'янов, то його варто назвати, як у пісні, дивовижним майстром,

ідея антисепаратистського сепаратизму — що могло бути дотепнішим у той час? Зрозуміло, що флагманська з погляду сепаратизму коаліція країн Балтії, де на шпальтах газет я колись уперше прочитав про «доктрину», реагувала на новини із Сухумі й Тирасполя дуже нервово. В Естонії на роль місцевого Придністров'я цілком могли претендувати населені росіянами Нарва та Кохтла-Ярве, в Литві був Шальчинінкський район із прорадянськи налаштованою польською більшістю (над мерією Шальчинінкая червоний прапор висів, здається, до весни 1992 року). Навіть зараз легко нафантазувати, що могло би статися з цими районами, якби історія Радянського Союзу завершилася на рік пізніше — може, й досі десь на нейтральній території тривали би багаторічні переговори про «нарвське врегулювання» абощо. Але от пощастило балтійцям, а молдаванам та грузинам — не пощастило¹.

Наприкінці 80-х років минулого століття Москва розцінювала бажання союзних республік здобути незалежність лише як сепаратизм та плани розвалити імперську державу. Тому щоб зупинити великий національний сепаратизм у «гордих республіках» — Грузії, Україні та балтійських державах, — Москва вирішила діяти брутально креативним шляхом. Було вирішено зупинити велику лісову пожежу, пустивши їй назустріч маленькі пожежі, наводить вдале порівняння М. Зигарь.

Саму тому сепаратистські території з'являлися (а точніше — їх зумисне відшукували й розігрівали) як протидія параду незалежності національних держав, які

¹ <http://svpressa.ru/politic/article/77794/>

щосили намагалися вирватися з полону Радянського Союзу та позбутись комуністичного ярма.

Але розвалу Союзу було вже не уникнути, тому розробка спецслужб знайшла своє застосування вже в майбутньому, коли Кремлю потрібно було зберегти свої зони впливу й нав'язати політику, вигідну офіційній Москві. Через це з'явилися Карабах, Придністров'я, Осетія та Крим.

Щоб легше пояснити «доктрину Лук'янова», її дуже умовно можна порівняти, наприклад, із працею Самюеля Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій» — принаймні для пошуку розламних точок на окремих територіях країн. Але якщо Гантінгтон проаналізував світ і позначив лінії культурних розламів, то в доктрині кремлівських КГБ-шників фокус був зміщений не стільки на культурні розломи, скільки на минулий досвід воєнних конфліктів у радянських республіках, міжнаціональну ворожнечу та пошук точок майбутніх маніпуляцій. Саме тому працю Гантінгтона світова спільнота визнала ґрунтовною аналітичною роботою, а «доктрина Лук'янова» нині існує на рівні міфу, типової змови та можливої інструкції для вибору плацдармів для майбутніх воєнних дій. До того ж, факти доводять, що назва є умовною, авторський склад — колективом, а в основу доктрини лягла так звана доповідь «Подолання національних суперечностей у республіках СРСР».

Зі слів російських ЗМІ, у цій доповіді було проаналізовано національний склад Радянського Союзу: хто, де і в якій кількості проживає, як саме різні народи уживаються в межах однієї радянської республіки. Зокрема,

як взаємодіють у Латвії ліб з латгальцями, в Естонії — виру і сету, а в Литві — курші з жемайтами. Етнічних росіян теж розкладали на молекули — водь, мокшан і ерзян, українців — на гуцулів, лемків та поліщуків. Працювали під грифом «цілком таємно», тож навіть членам політбюро складно було ознайомитися з нею.

Якщо назву доктрини, її походження й загалом існування ще можна і слід поставити під сумнів, то, наприклад, моторику дій з провокування конфліктів офіційної Москви заперечити складно. Уже цілком очевидним є факт, що сучасний Кремль чітко та всеохопно бачить карту конфліктів на теренах колишніх радянських республік і вміло нею користується. Хоча, на жаль, через необізнаність, страх, хаос у ЗМІ й надмірну емоційність, більшості населення точки виявлення російської агресії видаються випадковими та несподіваними. І це наводить ще більшу паніку та спричиняє неадекватну реакцію.

Довідка

Анатолій Іванович Лук'янов (7 травня 1930 року, м. Смоленськ) — радянський партійний і державний діяч, російський політик. Останній голова Верховної Ради СРСР (березень 1990 — вересень 1991), спочатку сподвижник першого й останнього президента СРСР Михайла Горбачова, потім — його опонент. Від серпня 1991 до грудня 1992 року перебував під вартою у справі ГКЧП, був звинувачений у змові з метою захоплення влади та в перевищенні владних повноважень, але згодом — амністований разом з іншими обвинуваченими у цій справі. Депутат Державної Думи Федеральних Зборів РФ 1993–2003 рр. від КПРФ.

Доктор юридичних наук (1979), професор МДУ ім. Ломоносова (з 2004 року), заслужений юрист Російської Федерації (2012).

Згідно з доктриною можна виділити наступні потенційно небезпечні території?

Грузія: Абхазія, Південна Осетія та Аджарія.

Молдова: Придністров'я та Гагаузія.

Україна: Крим, Донбас.

Азербайджан та Вірменія: Нагірний Карабах.

Казахстан: північ країни.

Естонія — Нарва.

Латвія — Лабгалія.

Але слід зазначити що немає єдиної системи управління конфліктами. До кожного кейсу Москва намагається вигадувати окрему ідеологічну легенду на базі захисту національних меншин і подальшої інтеграції: для Абхазії та Осетії — незалежність, для Придністров'я — автономію, для Криму — приєднання.

Що таке проблемні території у складі пострадянських держав?

Радянські партійні керівники, знаючи точки культурних розламів, міжетнічних конфліктів, мовних та релігійних розбіжностей, намагалися зробити так, щоб не було єдності в жодній республіці, а натомість були постійні чвари й невизначеність.

«Сепаратистська бомба сповільненої дії» в радянських республіках була закладена ще в час визначення Москвою кордонів республік СРСР. Наприклад, до складу Казахстану вмонтовано території, де проживали етнічні росіяни, а до Молдавської РСР увійшли придністровські землі, заселені українцями, а згодом — і росіянами. Можна стверджувати, що радянські керівники нарізали кордони з метою неможливості виходу зі складу СРСР. Схожу конструкцію було запроваджено і в економіку, коли елементи й частини одного товару вироблялися в різних республіках. Це унеможлиблювало стрімкий розвиток республік у разі незалежності та створювало ілюзію безальтернативності існування поза межами більшовицької імперії та колективної економіки.

Хоча вихід зі складу Союзу був гарантований його конституцією, на практиці це мало би катастрофічні наслідки

для будь-якої республіки, яка постановила би вийти зі складу більшовицької держави раніше 1991 року.

Але врешті комуністична імперія розпалася й утворилося 15 незалежних держав, кожна з яких мала свою потенційну «гарячу точку» або потенційно «сепаратистську територію». Переважно це місця проживання російськомовного населення або переміщених росіян. Такими територіями та людьми, які їх населяли, могла маніпулювати безпосередньо Москва або це могли виконувати лояльні політичні еліти. Наприклад, в Україні від 1997 року діяла «Партія регіонів», головним політичним партнером якої були: «Єдина Росія» та Комуністична партія України. Базовий електорат — російськомовне населення. Кадрові призначення, ідеологічну політику та політичний курс переважно було визначено з Москви або погоджено з нею.

Після того, як «Партія регіонів» відійшла від влади, Росія вчинила акт анексії Кримського півострова, що спричинило міжнародні санкції та стрімкий стрибок рейтингу Путіна всередині РФ. Саме тому відмову від проросійських еліт Москва сприймає дуже агресивно.

На тлі таких обставин загрозою державності стає заява Володимира Путіна до президента Казахстану 29 серпня 2014 р.:

(*) Нурсултан Назарбаєв зробив унікальну річ — створив державу на території, на якій держави не було ніколи.

Мовляв без нього, країни може й не бути. Або інша сторона медалі: коли перед президентськими виборами Путін закликає жителів Казахстану голосувати за Назарбаєва.

Вищезазначені приклади доводять один простий факт: Росія щосили намагається використовувати власний ресурс на пострадянських республіках. М'якою силою та корупцією за лояльного режиму та війною за умови, якщо країна планує змінити свій зовнішньополітичний курс.

У сепаратистських конфліктах Кремль завжди намагається зіграти на національній приналежності, відмінностях у мовах, релігії тощо. Хоч би як штучно це виглядало ззовні, РФ не гребує щоразу новими методами у своїй агресивній політиці.

Аналізуючи придністровський конфлікт, який навіть російські журналісти називають найбільш штучним з усіх розіграних Москвою після розвалу Радянського Союзу. За їхньою версією це конфлікт, заснований на протистоянні російськомовної меншості румуно-молдовській більшості. А кожен перший візит новообраних керівників ПМР відбувається до Москви, де вони отримують настанови від тамтешнього керівництва.

На думку російського ліберально налаштованого журналіста М. Зигаря, окрім пропаганди, нова республіка нічого не отримала. Економіка все одно пов'язана з Молдовою, про що свідчить шалена контрабанда товарів, яка фактично великою мірою формує бюджет невідомої республіки.

Слід звернути увагу на те, що жителі Придністров'я двічі проводили референдуми для приєднання до Росії. І жодного разу РФ не відповіла взаємністю й навіть не намагалася їх почути. Схожа історія і з Донбасом, терористи й сепаратистські угруповання якого мали надію стати частиною території Росії. Про що це свідчить? Про те, що вони не потрібні у складі федерації. Їхня наперед визначена роль — бути уособленням проблеми, інструментом створення конфлікту — та й годі. Крим став винятком лише через свою сакральну місію для імперської корони Путіна, завдяки чому він зміг роздути свій президентський рейтинг.

Чи продовжить Путін свої загарбницькі війни? Якщо його не зупинити — то так. Адже всі думали, що Грузія — це прикра випадковість, а Україна — це виняток із правила. Але що Європа скаже про Естонію, Латвію чи Фінляндію? Потрібно й далі торгувати, бо втрачаємо ринки збуту? Питань надзвичайно багато, і слід почати шукати відповідей. Та якщо у європейських країн ще є час, то Україна вже зараз мусить це робити у стані війни та анексії частини території.

З іншого боку, радянські розробки на зразок «доктрини Лук'янова» себе не виправдали, хоча й принесли тисячі смертей. Україна з Грузією взяли свій впевнений курс на євроінтеграцію, уклавши угоду про зону вільної та всеохопної торгівлі, Молдова отримала безвізовий режим, країни Балтії — в ЄС і в НАТО, а білоруські військові вже сьогодні потай головним ворогом вважають не тільки Північноатлантичний блок, але й свого «стратегічного партнера».

Імперські амбіції Росії не просто зруйнували колись дружні відносини між пострадянськими республіками, а чітко визначили цивілізаційні межі та надихнули частину з країн євроінтегруватися, а іншу частину — посилити національну свідомість, а не балансувати між власною державою та московською лояльністю.

І якщо говорити про «русскій мір», то не культурна, мовна чи релігійна приналежність є його частиною, а саме описані вище стратегії управління національними конфліктами, мовними відмінностями та політичною кон'юнктурою.

Союзники Путіна — продажні еліти

Як свідчить міф «доктрини Лук'янова», Путін не заходить на непідготовлений ґрунт. Всі свої напади він готує з академічною точністю, вираховуючи кожен крок і намагаючись наперед спрогнозувати всі кроки. Адже, як кажуть у Москві: в Кремлі несподіванок не люблять. Тому й намагаються все готувати заздалегідь. А хто може бути відданішим і водночас підступнішим за агентів, які десятки років чекали приходу нового «царя»; за еліти, які працювали не на свою країну, а на імперську Москву, отримуючи по дві заробітних плати, маючи змогу заробляти мільйони, а то і мільярди, а найголовніше — можливість вислужитися перед найвищим політичним керівництвом?

Будучи студентом, я постійно шукав підробітків і тимчасової зайнятості, щоб забезпечити собі проживання у столиці, адже, як і мільйонам моїх колег, стипендії не вистачало. Зазвичай це була якась офісна паперова чи комп'ютерна робота, переклади текстів чи інші нехитрі способи підзаробити, які можна було знайти для студента стаціонару.

Якось мені довелося працювати в офісі одного бізнесмена, якому потрібно було перекладати документи англійською мовою, щоб підготувати делегацію до поїздки в закордонне відрядження. Я взявся за свою роботу, водночас підтримуючи контакт із співробітниками, які мені здалися чомусь дуже депресивними. Вони це пояснювали тим, що кращі часи їхнього роботодавця минули, натомість тепер він чіпляється за будь-яку можливість. Адже увесь бізнесовий ресурс та міні-імперію вони вже проїли. І сталося це після того, як він перестав отримувати допомогу з Москви.

Я із зацікавленням перепитав, мовляв, чи він не власник бізнесу, а просто менеджер, а інвестори — московські? На це мені відповіли таке: він — київський бізнесмен, головний акціонер і власник бізнесу, але раніше отримував періодичну фінансову безповоротну допомогу з Росії на купівлю активів: офіси у столиці, металургійні та сировинні комбінати на сході, оренда земельних угідь у центральних областях та багато-багато іншого. Але в якийсь момент стався перелам, коли київський бізнесмен відмовився очолити одну з російських енергетичних компаній, точніше її представництво в Україні. Чоловік гордо заявив, що він — бізнесмен, а не менеджер, тому не може управляти чужим бізнесом, а розвиває свій. Після цього завершилося казкове московське фінансування, частину активів «віджали», а бізнесмена викинули з проросійських кіл спілкування.

Щоправда, він туди ще намагався повернутися, коли зрозумів, що лише його особистих талантів на розкішне життя не вистачає, а на розвиток бізнесу потрібні

додаткові інвестиції. Тому кілька разів він ще пропонував створити потужну проросійську партію та підтримати московський патріархат у Києві. Але уже так і не вдалося продовжити дружбу та відновити втрачену довіру.

Ця історія мене дуже зацікавила, і я мимоволі почав дошукуватися відповідей, навіщо Москва роздає гроші громадянам України на розвиток бізнесу та політичні проекти. З'ясувалося, що, справді, Кремль був зацікавлений у проросійських елітах в Україні, і не лише економічних чи бізнесових, а й політичних та релігійних. Це легко можна пояснити тим, що Україна ще й досі не має своєї помісної церкви, попри те, що вже четверть століття є незалежною державою.

Але, повертаючись до лояльності бізнесових еліт, я виявив очевидний факт, який лежав на поверхні, але до історії з київським бізнесменом мене раніше не цікавив. Дуже багато бізнесменів, зокрема й із сьогоdnішнього списку «Forbes-Україна», розвивають свій бізнес саме на лояльності Росії. Багато хто отримував можливість торгувати газом із Європою, отримуючи газ по \$50 і маючи змогу продавати його по \$100-120 у Європі, заробляючи по \$5-7 млрд на рік. Росія начебто цього не помічала, заплющуючи очі. Тоді як в Україні стрімко розвивався клас українського олігархату, який багато в чому завдячував своєму північному сусідові. Деякі газові компанії, що спеціалізувалися на реалізації російського газу в Європу, заробляли по кілька мільярдів доларів щороку, інвестуючи у скупку активів, політику, а інколи вони просто виводили кошти за кордон у вигідні офшорні зони.

Друга категорія — це бізнесмени, які виробляли певні товари чи послуги, а дружній російський ринок пропонував себе як ринок збуту. Це насправді було дуже вигідним, адже російський ринок утричі більший за український, і на двох вони мають близько 200 млн населення.

Третя умовна категорія, — це бізнесмени, які управляли російським бізнесом в Україні або купували, а інколи й просто захоплювали рейдерським шляхом активи для більш потужних російських олігархів. Інколи будували в Україні, а потім перепродували росіянам за більш вигідними цінами.

Окремо можна говорити про політиків та чиновників. Адже Україна не пішла шляхом своїх східноєвропейських сусідів, які звільнення з полону соцтабору підсумували проведенням люстрації, викинувши всіх комуністичних агентів із лав високопоставленої еліти. Чого, на превеликий жаль, не сталося з Україною. До того ж, продовжилась радянська ганебна традиція, коли більшість чиновників на відповідальні політичні посади в Києві призначала Москва. А всі президенти, за винятком Порошенка, спершу з офіційним візитом обов'язково відвідували столицю РФ.

Безліч чиновників різних рівнів працювала одразу на дві країни. Часто на відповідальні посади в Україні призначали російських громадян, зокрема у сфері оборони, у спецслужбах та в органах міліції. Нормальною практикою було й узгодження заступників у міністерствах, службах та комітетах із Москвою, коли Київ просто подавав кандидатури, а їх затверджували у білокам'яній.

До речі, ходять навіть такі чутки, що Москва погоджувала й правонаступника Леоніда Кучми, який визначався, кому ж передати країну. Чомусь тоді ніхто не порушував питання зовнішнього управління країною (далися звнаки пережитки радянських політичних традицій). Тоді це вважалось нормальним.

Лояльні проросійські еліти України намагалися у всьому вислужитися перед Москвою. Дуже дивно виглядали весілля дітей українських чиновників, політиків чи бізнесменів, на яких майже не запрошували для виступу українських співаків. Як правило, це був російський десант. Адже було би моветонном, якби на таке святкування прилетів московський високопоставлений гість, а виступали би не відомі йому українські артисти. Смішно, але такі речі колись були нормою і так виражалась меншовартість тогочасних українських псевдоеліт.

Будучи в Москві на телевізійному ефірі, я став свідком, коли мій колега — політичний експерт, директор Інституту глобальних стратегій Вадим Карасьов — апелюючи російському спікереві, на репліку «таж Москва вас годувала впродовж усієї незалежності» відповів дуже професійно та влучно: «Не нас і не годувала, Кремль цілеспрямовано підкупував українські бізнес- та політичні еліти».

І в цьому — суть процесів, які простежувалися в Україні та Росії в 90-х і двохтисячних роках. Коли РФ формувала свої відносини лише через лояльні до себе політичні еліти, готові виконувати майже всі поставлені Москвою завдання. Ухвалити закон про мови — будь

ласка. Продовжити термін базування російського флоту в Криму — без питань. Росія не хоче, щоб Україна інтегрувалася в Європу — добре, сказав Янукович Путіну. Щоправда, після цього він перестав бути українським президентом і втратив владу над країною. Росія захотіла надто багато, а український політичний клас переграв сам себе, що призвело до подальшої революції та окупації Росією українського Криму у відповідь на бажання нашої держави провадити власну державну політику. Проте саме тієї миті Україна вперше за свої 25 років незалежності почала сама призначати чиновників, силовиків і військових. Вичищали силові органи та міліцію, що стало критичною необхідністю після трагічних травневих подій в Одесі 2014 року, коли українські міліціонери брали участь у заходах по обидва боки барикад — з українського та сепаратистсько-проросійського. Хоча це було зрозуміло й раніше, коли в окупованому Криму частина військових та силовиків почала співпрацювати з російськими окупантами. З такими кадрами вести війну було неможливо. Особливо проти країни, якій вони склали присягу на вірність.

Пострадянським країнам, які нині входять до орбіти Кремля й досі плекають надії, що РФ — їхній надійний партнер, а не вовк в овечій шкурі, варто звернути увагу на свої політичні та бізнесові еліти, які в критичний момент агресії чи початку воєнних дій можуть обрати не національну, а сепаратистську чи проросійську позицію.

А ще слід звернути увагу, що Кремль дещо видозмінив стратегію, пришвидшивши результат. Москва

почала засилати своїх олігархів до країни призначення, щоб ті втиралися в довіру до «першої особи». Адже Путін перестав вірити, наприклад, українським олігархам, через що відряджає більш вірних собі мільярдєрів. Причини такого відрядження різні, мета — одна. Рука Кремля, яка має вплив на президента й на ситуацію в країні загалом.

Не менш актуальними досі є старі радянські закладки в парламентах європейських країн, які мають дотичне комуністичне минуле або енергоорієнтовану на Росію економіку. Або, наприклад, мають завербованих, лояльних чиновників, які роками не проходять держперевірку. А це є обов'язковою вимогою закону, якої можуть і не дотримуватись. Як-от, наприклад, роблять деякі високопосадовці з адміністрації президента Чехії.

Власне, Кремль роками, десятиліттями збільшував свою агентурну мережу, підкуповував національні еліти й намагався сформувати лояльних до себе впливових осіб, мотивуючи їх від банальної корупції й аж до виходу на малоконкурентний російський ринок. Натомість із Москви висували одну вимогу — політичну лояльність.

Чи працює «руській мір» за межами РФ? Неросійськомовні проросійські лобісти в ЄС

«Лобісти, від яких пахне газом», — жартує з нами дівчина-стажер у Європарламенті, обговорюючи нещодавній виступ одного з них, енергійного, англomовного італійця, який переконував делегацію молодих непарламентських політиків із країн колишнього Радянського Союзу (Грузія, Вірменія, Азербайджан та Україна) у невикладності їхньої інтеграції до ЄС.

Лобіст роздав кожному з нас добре підготовлений, зроблений з дорогих матеріалів звіт, що доводив нам, представникам країн, які хочуть вирватися з полону радянщини, начебто у Європі нас не чекають і нам не місце серед європейських країн. Що наше бажання звільнитися з-під тенет Росії заважає його рідній Італії продавати «пармеджано» на неосяжному російському ринку. Це наштовхнуло на роздуми та аналіз діяльності таких лобістів, НГО й загалом — політичних партій у Європі, яку Путін намагається вже не перший рік роз'єднати, радикалізувавши політичну ситуацію, створивши атмосферу страху та хаосу. Пригадався постійний потік сирійських

біженців, яких використовують як інструмент тиску на європейців, на їхнє комфортне життя, що, на жаль, завдає значних проблем багатьом урядам країн Європи. А що вже й казати про фінансування радикальних політичних націоналістичних партій, які критикують слабку позицію власних урядів. Це додає їм популярності, але водночас вносить надто багато деструктиву в політичний діалог ЄС.

Насправді всі активності Путіна свідчать про те, що він боїться сильної та єдиної Європи і набагато вільніше почувається, коли континент поділено на соцтабір та прибічників капіталізму. Коли світом можна маніпулювати й використовувати слабкість необ'єднаної Європи. Путін щосили намагається роз'єднати політичний партнерський союз ЄС та США, перетягнувши на свій бік материкових сусідів, часто заганяючи силою у свої обійми.

Німеччина, Чехія та країни Балтії — європейський театр російської пропаганди?

Проблеми, а точніше — відносини напруженості між Путіним та Меркель, очільниками двох історичних держав-партнерів і водночас держав-ворогів, були завжди. Проте ситуація стала ще складнішою в період 2014–2015 рр., коли Путін вчинив акт агресії проти свого сусіда України, анексувавши частину території.

Преса та громадяни багатьох країн пам'ятають, як Путін намагався продемонструвати Ангелі характер, запускаючи у кімнату переговорів свого лабрадора Конні, чудово знаючи, що в німецького канцлера фобія щодо собак. Історично відносини обох країн склалися кардинально по-різному, від близьких союзів, взаємовигідної співпраці та співдружності до смертельних воєн з мільйонними жертвами. Але це ніколи не ставало на заваді проживанню німців у Росії, а росіян — у Німеччині. Проте наразі нас цікавить більше етап сучасного розвитку відносин і факти, які на це вплинули.

(*) 250 років тому близько 30 тисяч німців у пошуках кращого життя емігрували до Росії. Чимало нащадків тих переселенців наприкінці ХХ ст. повернулися до Німеччини, утворивши там одну з найбільших груп іммігрантів. Їх прийнято називати російськими німцями.

З Радянського Союзу і нових держав, що утворилися після його розпаду, на батьківщину предків приїхало 4,5 млн осіб. Більшість знала Німеччину лише з книжок та фільмів. Цілком інтегруватися вони не змогли і, залишившись у невизначеному стані — не будучи ані росіянами, ані німцями, — створили специфічну субкультуру¹.

Власне, ця субкультура російських німців, які так і не використали всіх можливостей сучасної Німеччини, не змогли й не захотіли вивчити німецьку мову, — саме ці громадяни стали основою просування ідей «русского міра» в Німеччині. Саме вони є головними глядачами російського каналу глобального мовлення «Russia Today» і мітингувальниками, які виходять на вулиці під час акцій підтримки німецькими містами проросійських ідей і проти політики місцевої влади.

У Німеччині також діє і низка проросійських та окремого типу організацій, які або радикалізують політичну ситуацію в Німеччині, або підігрують політиці Кремля. Як це було із намаганням розіграти інформаційний скандал із «дівчинкою Лізою» (докладніше див. нижче).

¹ <https://birdinflight.com/ru/vdohnovenie/20160425-ira-thiessen-privet-germaniya.html>

Але потужна економіка та медійне поле Німеччини не так часто зазнає атак і маніпуляцій, швидше під такий вплив потрапляють країни із слабшою економікою та армією. Країни, які перебували під набагато більшим впливом Кремля.

Кремлівський вплив у країнах Балтії

Щоб краще зрозуміти ситуацію в країнах Балтії, я багато спілкувався із Мартом Сооніком, викладачем з Public Relations в Талліннському університеті, а також журналістом із Литви Віктором Чернишуком. Останній, власне, надав вичерпну інформацію, яку я наведу нижче, щодо впливу російських медіа на внутрішні інфопростори трійки країн та діяльність проросійських партій.

Віктор Чернишук зазначає: «Найбільш стабільною щодо впливу російських ЗМІ є Литва, найбільш вразливою вважається Латвія, більш-менш спокійнішою за останню є Естонія. На це впливає як кількість мешканців російського походження, і загалом російськомовних людей, так і густина цієї групи населення на певну площу в країні. Якщо в Литві майже немає регіонів компактного мешкання російськомовних груп, то в Латвії та Естонії такі регіони сформувалися історично. Наприклад, край Латгалія (60 % всього населення — росіяни) і Рига (40 %) — в Латвії, або Таллінн (37 %), повіт Гар'юмаа (38 %), Нарва (95 % складають росіяни) і повіт Іда-Вірумаа (75 %), регіон Тарту (14 %). Єдиним «російськомовним» місцем у Литві є невелике двадцятитисячне місто Висагінас

(56 % його населення — етнічні росіяни, але разом з білорусами, українцями, молдованами, татарами і поляками частка російськомовних сягає в місті 84 %). Друге місце за кількістю російськомовного населення посіла Клайпеда (з 200 тисяч населення етнічні росіяни становлять 20 %). У Вільнюсі частка росіян не перевищує 15 %. Столиця Литви відрізняється від столиць сусідніх країн Балтії тим, що Вільнюс — литовсько-польське місто, а не наполовину російське, як Рига і Таллінн. Утім, у Литві існує анклав польського населення, яке компактно проживає у Вільнюському краї (до 80 % від населення). У самій столиці — близько 20 % населення — поляки. Традиційно переважна більшість литовських поляків є прихильниками Росії завдяки впливу російських медіа. Переважна більшість польського населення Литви мешкає на прикордонні з Білоруссю, з території якої приймаються всі канали РФ. І сигнал набагато кращий, ніж з Вільнюса. Можна твердити, що дивитися російські канали стало «звичкою», тому симпатії до політики Кремля і особисто Путіна серед польського населення навіть більші, аніж серед етнічних росіян. З тих самих причин великими прихильниками російської політики є більшість етнічних білорусів Литви. Крім того, за твердженнями служби безпеки Литви, найбільш популярні російськомовні видання Литви («Литовский курьер», «Обзор» тощо) перетворилися на кремлівські філії та просувають ідеї Путіна і «русского міра».

У країнах Балтії уже почали розігрувати план «русского міра». Про це свідчать поява великої кількості проросійських партій у Даугавпілсі та Ризі, виступи мерів Риги і міст Латгалії (Резекне, Даугавпілс, Краслава, Зілупе), які

висловлюються за дружбу з путінською Росією, а також поява загонів і таборів, у яких готують вояків для захисту «росіян Донбасу».

Російськомовні ЗМІ Латвії майже всі працюють у фарватері Кремля. Фактично зміцнюється п'ята колона в Латвії з етнічних росіян Латгалії та Риги. Ідея «русского міра» в цих регіонах стає дедалі більше популярною. Вплив російських ЗМІ, особливо ТБ, на людей є надзвичайно великим.

Кілька разів на рівні Сейму Литви (парламент) було ухвалено санкційні рішення щодо обмеження трансляції або цілих каналів РФ, або їхніх політичних передач. Крім того, як незначну, але все одно — протипагу, в Литві розглядають існування на національному телеканалі суспільного мовника програм російською, українською, польською і білоруською мовами, новини російською мовою на першому каналі національного радіо, інформаційні спецпроекти. Натомість усього цього недостатньо, оскільки Москва кидає на пропаганду шалені гроші. Деякі канали було заблоковано, але це малоефективно в умовах інформаційного простору, відкритого завдяки Інтернету і супутниковому зв'язку. Але обмеження на мовлення каналів «Россия», «Первый канал», НТВ й досі існують».

Підтримка політики Путіна й діяльність проросійських політиків у країнах Балтії

«Етнічні росіяни і білоруси Латвії та Естонії традиційно підтримують будь-які дії Росії. Російське населення Литви дещо відрізняється від таких самих росіян у сусідніх країнах. Це обумовлене ще й ступенем інтеграції та громадянством. А вони суттєво різняться.

2015 року в країнах Балтії проживало понад 1 млн росіян, зокрема, в Латвії — 515 тис. (26 % від 1,9 млн населення), в Естонії — з 1,3 млн населення країни — 325 тис. (26 %), у Литві — 173 тис. (близько 6 %). У Латвії та Естонії протягом останніх років існує проблема масового безгромадянства — близько 400 тис. жителів Латвії та понад 110 тис. жителів Естонії є особами без громадянства. В Литві майже немає росіян або російськомовних мешканців без громадянства. Винятком є ті, хто отримав політичний притулок. Крім того, Вільнюс став головним закордонним центром російської і білоруської політичних опозицій, тут діють закордонні центри опозиційних партій, медіа-ресурси, відбуваються політичні форуми, конференції.

Серед молоді можна виокремити два типи. *Перший* — це інтегрована молодь, молодь столичних регіонів, міста Висагінаса, невелика частина молоді північного сходу Естонії та Латгалії. Порівняно з іншими, в цій групі максимальна частка має громадянство країни проживання, а також найвищий рівень володіння державною мовою. Це пов'язано з тим, що більшість із них народилася вже в незалежних балтійських державах. Крім того, вся нелитовська за походженням молодь і населення Литви середнього віку володіють державною мовою. Утім, на сході Естонії та в латвійській Латгалії ситуація зовсім інша. Небажання вивчати державну мову стає принциповим і переростає в прокремлівські політичні погляди. Цьому дуже сприяють телевізійні програми, які транслюють з РФ, а також місцеві російськомовні ЗМІ.

Крім того, інтегрована група вирізняється найвищим міграційним потенціалом. Однак напрямки міграції різні. Столична молодь орієнтується на від'їзд із країни, причому переважно в європейські держави, а не до Росії. Міграційні уподобання дещо відрізняються у російськомовної молоді периферійних районів, частина якої орієнтується на переїзд або до столиці своєї країни, або до Росії, але більшість, як і в столицях, вважає за краще виїхати в західну частину ЄС.

Другий тип — це неінтегрована молодь, більша частина молоді північного сходу Естонії і Латгалії. Існування цієї групи зумовлене соціальною невизначеністю. Для цієї молоді також характерна проблема наркоманії і пияцтва. Однією з головних причин появи цих проблем у російськомовної молоді є труднощі з навчанням

нерідною мовою, що часто спричиняє масове кидання навчання у школі, перехід до злочинних груп, а також популярність військових таборів, які організують для них Росія, її пропутінські молодіжні організації десь у глибинці РФ. Вже другий рік поспіль такі напіввійськові спортивні центри діють для шкільної російськомовної молоді Литви, Латвії та Естонії на теренах РФ.

У всіх трьох країнах Балтії є проросійські партії (в Естонії — центристська партія на чолі з мером Таллінна і колишнім прем'єром Естонії Савісааром, у Латвії — потужна коаліція партій «Центр согласия» на чолі з мером Риги Нілом Ушаковим. У Литві — польсько-російський політичний альянс на чолі з євродепутатом Томашевським. Усі вони є прихильниками і політичними союзниками пропутінських сил в РФ. Лише той факт, що Савісаара і Ушакова кілька разів поспіль обирали мерами столиць, а їхні партії представлені в парламентах країн, свідчить про підтримку їхніх ідей серед певної частини населення. Обрання Вальдемара Томашевського (Литва) до Європарламенту, а представників його політичної сили (об'єднана сила «Виборча акція "Солідарність"» і «Русский альянс») — до міськради Вільнюса і парламенту Литви також свідчать про існування достатньої кількості прихильників. Крім того, в Литві, Латвії та Естонії існують непарламентські національні ліві політичні сили, які відверто демонструють свої симпатії курсу Путіна» — надав розгорнуте бачення, під час нашої бесіди журналіст Віктор Чернишук.

Чехія — залишки комунізму та кремлівського впливу

Не менший вплив пропагандистів та політиків РФ і в Чехії, яка має із Росією давні політичні контакти і була центром тяжіння для чеських комуністів у роки розквіту Радянського Союзу. Наразі тієї дружби вже давно немає, але навіть залишки колишнього впливу вражають, адже це — і чимале представництво комуністів у парламенті, і лояльність президента та його голослівні політичні проросійські заяви, діяльність російських банків на території Чехії, різноманітних асоціацій, товариств, НГО та російська діаспора у Карлових Варах.

До речі, з цим пов'язана одна дуже цікава історія, яку мені розповів чеський журналіст Ярослав Пешек. Коли у курортному містечку Карлові Вари відремонтували парк і міркували, чиє ім'я йому присвоїти, російська діаспора, яка дуже любить містечко ще з царських часів, дуже швидко мобілізувалася та запропонувала назвати його іменем Петра I, на честь якого уже був меморіал у місті. Але поведінка росіян була настільки самовпевненою та нахабною, що склалось відчуття, начебто вони в себе вдома. Такі дії спричинили зворотну реакцію: парк назвали на честь убитої російської

опозиційної журналістки Анни Політковської. І відбулося це за ініціативи Марека Свободи, очільника Центру демократії та захисту прав людини *People in Need*.

Тобто спротив є, до того ж дуже креативний і дієвий. Але все одно частина політичних еліт досі вірна дружбі з Кремлем та російськими спецслужбами. Це дає змогу Росії створювати інформаційні прецеденти, як-от: відкриття ніким не визнаного «дипломатичного представництва ДНР» або кількаразове блокування в парламенті голосування за торгівлю асоціацію з Україною.

Росія намагається конвертувати залишки впливу Радянського Союзу в будь-якій країні, не гребуючи ідеологією. Через це навіть фронтистська ідеологія «русского міра» є дуже розпливчастою та необґрунтованою. Адже її мета — не мобілізувати, а щонайменше — не обмежувати. Тобто якщо в Сирії залишилися старі контакти із сім'єю Асадів, то під цю стару дружбу уже можна планувати спецоперації, прикриваючись боротьбою проти ІДІЛ та захистом православних християн. І це вписується в рамки ідеології «русского міра».

Так само відбувається співпраця з чеськими комуністами, німецькими росіянами, аргентинськими лівими, грецьким духовенством і багатьма іншими групами в усьому світі, де залишилися старі напрацювання Радянського Союзу чи релігійні контакти російської імперії. Дивне поєднання, в якому майже немає ідеології, а є лише бажання створити власну мережу політичного та соціального впливу у всьому світі, створити міф про супер-державу, повернутися у старі часи холодної війни та локальних воєнних конфліктів.

Цільова аудиторія «русского міра»

Цільовою аудиторією «русского міра» за кордоном, за межами територій колишнього Радянського Союзу, у країнах ЄС є люди, які не змогли самовизначитися в соціальній ієрархії країн, де вони проживають. Переважно це люди, які залишили СРСР після його розвалу та переїхали до європейських держав, маючи там певні родинні зв'язки. Але з часом вони так і не вивчили мову країни на високому рівні, достатньому для високооплачуваної посади, не змогли прийняти традицій країни та її соціальних законів і соціального договору. Ці люди поділяють суспільство на «ми» і «вони», живуть територіально в Німеччині, Естонії, Чехії, а ментально все одно залишаються в Росії. Змінивши територію життя, вони не змінили простору свого перебування, і далі живучи за старими звичками, дивлячись російське ТБ і стежачи за російською політикою, яка вже давно насправді не впливає на їхнє життя. Під цю категорію потрапляє середньовікова та старша вікова групи.

Молодь, навпаки, швидко інтегрувалася в сучасний світ і суспільство країни проживання. Здобула високоякісну освіту, має гідні робочі місця та прекрасні економічні й соціальні перспективи. Використати останніх в ідеї «русского міра» уже майже неможливо,

маніпулювати, залякувати чи виводити на сентименти — також. Це люди, які вже перерізали пуповину радянщини й російськості, ставши повноправними успішними громадянами світу.

Якщо дослідити аудиторію завербованих в ІДІЛ молодих людей та описану вище старшу вікову групу, то надто багато схожих рис із цільовою аудиторією «руського міра»: відчуття несправедливості, неможливість стати частиною суспільства, в якому проживають, ненависть до цього суспільства, несприйняття цінностей та бажання повернення історичної справедливості. Єдина різниця — ідеологія ісламської держави більш радикально налаштована, менш сентиментальна, більш молода та пасіонарна.

У Росії вся агресія зосереджена в руках влади: події у Грузії, Україні, Сирії, провокації на території балтійських країн. Тоді як ІДІЛ воює за мережевою стратегією. Тому єдине, на що нині спроможні прихильники кремлівської ідеології, — мовчазна підтримка й готовність визнавати правдивість кремлівської брехні. Аудиторію характеризує високий рівень телевізійної залежності та надзвичайна пасивність. Хоча остання з часом, на жаль, може змінитися.

Розділ II

ПРОПАГАНДА

Мета цієї війни — не переконати, як у класичній пропаганді, а зробити інформаційне поле брудним. Її мета — щоб ніхто нікому не довіряв.

Вони кажуть: ти не маєш нам вірити, а і те, й інше — теж пропаганда, і там неправда. Нікому не вір. Коли інформаційне поле вбите, все, що працює, — страх, паніка, апатія. Це така терористична атака на інфраструктуру розуму¹.

Пітер Померанцев — британський журналіст

¹ <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/03/31/7063251/>, «Українська Правда», 31 березня 2015 року.

Пропаганда та медіа-маніпуляції — аналіз кейсів

Окрім військової та політичної дестабілізації України, проросійські сили дуже широко використовують інформаційну дестабілізацію, залучаючи всі види комунікації, не гребуючи ані старими, ані новими формами. Від телебачення, газет, радіозв'язку, до пропаганди та поширення паніки через Інтернет, радіо, роздавання листівок, безкоштовні друківані ЗМІ й навіть SMS-розсилки.

Кожна з форм знайшла нові та креативні способи пропаганди, залежно від того, на яку аудиторію орієнтований контент. Підрив стабільності внутрішньополітичної ситуації — теж один із методів Кремля. Коли невдоволення українською національною владою подається як тотальна державна зрада, що свідчить про роботу російських технологів.

Щоб якнайкраще зрозуміти суть російського зовнішнього інформаційного впливу на території України, Грузії, країн Балтії, слід розглянути впливи внутрішні. Як саме всередині самої Росії відбувається маніпуляція свідомістю, управління масами, як формується, власне, сама пропаганда.

Така політика дає високий рейтинг Путіну, забезпечує видимість політичної стабільності, сприяє

окозамилуванню в народних масах. В інших країнах за таких умов уже наважилися би до військового перевороту, революції чи широкомасштабного мирного протесту.

Медіа-маніпуляції вдаються російському президенту Володимирі Путіну не просто так. Він цілком контролює російське інформаційне поле, усі медіа та всі телевізійні канали. Особливо телевізійні канали. Завдяки чому йому вдалося вибудувати вправну інформаційну машину. Яка завжди була в пригоді для внутрішньої електоральної політики, для того, щоб можна було залишатись при владі, не дивлячись ні на що, навіть на конституцію. Така політика почала приносити свої плоди під час зовнішніх воєнних операцій, спершу в Грузії, а потім і в Україні.

Український журналіст Ігор Соловей виділяє наступні **приклади медіаманіпуляцій російськими засобами масової інформації**:

- підміна фактів;
- виставлення невідомого інформаційного ресурсу (блог, фіктивні ЗМІ тощо) як джерела новинної інформації;
- цитування неіснуючих або маловідомих спікерів та експертів;
- навмисне уникання думки насправді авторитетних коментаторів, які зможуть ґрунтовно пояснити реальний зміст події;
- «посилання на авторитет» — коли не фахівці, а наприклад, відомі співаки, актори, спортсмени, коментують політичні події, на яких вони

не знаються. При цьому на ТБ їх слова подаються як сенсаційна та експертна думка, адже використовується високий статус коментатора цієї події, незалежно від його фаху;

- неповне та навмисно неточне титрування, використання коментарів осіб з вигаданими та роздутими посадами, статусами для створення позитивного іміджу РФ;
- виривання з контексту;
- посилання на старі новини, які до моменту публікації набувають нового значення;
- штучне введення в інформаційний простір тем, наприклад, через постановку запитання відомому спікеру в присутності ЗМІ.

Окремо слід сказати про свідомо неточні переклади іноземних матеріалів, що сприяє штучній маніпуляції фактами з боку російського медіа-прому в питаннях справ у Європі. Періодично європейські журналісти з посмішкою розкривають деталі такої російської пропаганди, яка тонко використовує вчення не лише Геббельса, а й інших брехунів і відомих маніпуляторів¹.

¹ http://news.liga.net/video/world/10857774-oni_vse_vydumali_krupneyshiy_tv_kanal_frantsii_dokazal_lozh_smi_rf.htm

Хто відповідає за пропаганду на технічному рівні?

Висвітленням теми війни у структурі російських ЗМІ опікуються відділи подій (рос. «отделы происшествий»), які майже на 90 % укомплектовані або кадровими силовиками, або вихідцями із силових органів — вони як ніхто розуміються на темі війни, мають медійну підготовку та можуть правильно забезпечувати відповідний інформаційний супровід. Журналістика для них не фах, а інструмент забезпечення бойових дій. Через це в них немає ні докорів сумління, ні певних стандартів поведінки, ні бажання працювати в інтересах суспільства — немає всього того, що має бути у професійного журналіста. І саме люди такої професії відповідають за інформаційне та маніпулятивне наповнення медійного поля.

Не завжди ангажований сам журналіст, адже дуже часто більшу роль відіграє його редактор — саме він посилає в потрібні місця журналіста з набором запитань, тем або просто для фіксації подій, що матимуть потрібний вплив на медійне поле, адже самі по собі несуть ідеологічне навантаження.

Така система в Росії веде свій початок ще з часів СРСР, але нове дихання отримала після чеченських кампаній.

Тоді багато кого з ветеранів перекваліфікували на журналістів і відправляли працювати у ЗМІ, де вони працювали на два відомства — офіційне та військове. Це, насправді, дуже зручно для політичної системи з погляду менеджменту, адже більш вимуштруваних і готових на виконання команд, ніж військові у Росії, знайти складно. А питання журналістської честі там узагалі ніхто не порушує, адже всі вони військові, працівники спецслужб і силовики. У представників цих професій накази не обговорюють, а інформацію бачать лише як інструмент виконання завдань свого керівництва. Імітація журналістських стандартів для них — вимушена дія, чимось схожа на маскування на чужій території.

До речі, пошук талановитої молоді дуже часто відбувається на військових кафедрах при журналістських факультетах. Відібраних кандидатів потім можуть супроводжувати вже після працевлаштування або долучати до роботи в інформаційних компаніях для виконання точкових завдань.

Усі державні й низка приватних ЗМІ перетворилися на інформаційні підрозділи забезпечення супроводу реальних бойових дій. Журналістів набирали як штатних воєнкорів, коли їх змушували знімати матеріали в місцях запуску ракет. Дуже часто сам журналіст не розумів своєї ролі й вірив, що виконує професійне завдання. Але з плином часу, з досвідом журналіст здогадується, де і коли його використовували, маніпулювали ним і давали начебто незаангажовані завдання, які мали пропагандистську мету.

Зі слів Ігоря Солов'я, окрему роботу владні органи провадять на рівні головних редакторів певних видань.

Команди зазвичай дають на основі усних побажань, заборони щодо окремих спікерів та дозволу потрібних тез. Хоча про «тезисники», або, як ще їх люблять називати «темники», пишуть журналісти і блогери, але знайти підтверджені факти нині складно.

Аналізуючи російський інформаційний простір та проросійську медіа-активність в Україні, зокрема, і на окупованих територіях, можна помітити управління інформаційними потоками та способом коментування й висвітлення подій. Пропаганда й маніпулювання правдою, подіями та фактами — це не стільки журналістська техніка виконання, скільки правильно сплановані сценарії, вміло розставлені акценти і вдало дібрані чи навіть зрежисовані події. Для багатьох досі є загадкою, хто ж, власне, виконує цю інтелектуальну роботу. Хто за це відповідає?

Існує міф, що цим опікується чи не сам Путін, адже кремлівські кампанії просто вражають своєю безжальністю, жорстокістю та цинізмом. Але це скоріш за все неправда — Путін персонально не переймається інформаційним наповнення, принаймні на технічному рівні. Хоча зрозуміло, що саме Путін задає тон, адже виступає головним замовником цього продукту.

Олексій Громов (колишній прес-секретар Путіна) із командою, згідно з джерелами, наразі відповідає за всю інформаційну політику на рівні адміністрації президента РФ. Саме вони «формують смисли», задаючи загальний тренд і напрямок інформаційного висвітлення подій. Частина напрацювань передається головним редакторам ЗМІ, частина — наближеним експертам,

політологам і просто особам, до думок яких прислухається громадськість. Вони для багатьох журналістів та редакторів є інформаційним маркером, підказуючи, в якому напрямку змінюватиметься політичний, медійний порядок денний, що саме планує адміністрація та яку саме картинку хочуть бачити у Кремлі.

Хто вони — російські ЗМІ?

Внутрішній ринок: «Первый канал», «Россия 1», ТНТ, НТВ, СТС, ТВЦ, РЕН ТВ та безліч інших каналів створюють картинку реальності для російського громадянина й не тільки для нього. Адже для багатьох громадян пострадянських країн ці канали є авторитетними. І навіть коли російські громадяни виїждять за кордон, то дуже часто їх не відпускає рідний медіа-простір і в готелях Туреччини, Єгипту, Таїланду, вони теж переглядають улюблені телевізійні канали.

Але, загалом зазначені телеканали формують картинку, що визначає світосприйняття людей. Одні з них більш популярні, інші — менше, але всі разом вони створюють різноманіття й дають відчуття можливості вибору. Адже в багатьох росіян головний аргумент на захист правдивості отриманої інформації звучить так: «Я дивлюся різні канали».

Феномен Дмитра Кисельова до кінця не зрозумілий, адже це журналіст, який приїздив до України чи не в статусі політичного біженця. У Росії в нього не було можливості вільно займатися улюбленою справою, бути чесним журналістом, через що він був змушений переїхати до Києва та працювати на одному

з місцевих каналів. Але малі бюджети, відсутність великого замовника та великі телевізійні перспективи РФ змусили його повернутися до Москви, де з часом він знайшов своє місце, ставши центральною фігурою в кремлівському агітаційному просторі.

Зі слів Дениса Богуша, Кисельов виявився універсальним медіа-менеджером, який зміг запропонувати Кремлю, якісний продукт, що був саме на часі, — популярний серед населення, вписується в ідеологічні рамки й не потребує консультацій щодо правдивості. Це теж дуже важливо під час реалізації військових проектів.

Дмитро Кисельов веде чи не найпопулярнішу телепередачу в російському медіа-просторі — «Вести недели с Дмитрием Киселевым», де він дає свою оцінку поточним подіям. Професійно, чітко, але не надто об'єктивно.

Британський журнал *The Economist* пише: «Новий стиль пропаганди, що постає в особі Кисельова, спрямований на підбурення й мобілізацію аудиторії, розпалювання ненависті та страху. Цей стиль нагадує орвеллівські двоххвилинки ненависті протяжністю понад півгодини».

У грудні 2013 року було оголошено, що на базі «РИА Новости» буде створено нову структуру — «Міжнародну інформаційну агенцію "Росія сьогодні"». Це, по суті, був момент визнання пропагандистського таланту Кисельова та його потрібності Кремлю. Згідно з президентським указом, головним завданням нового агентства буде «висвітлення за кордоном державної політики Російської Федерації та російського суспільного

життя». Заява Кисельова була більш сентиментальною, мовляв, його місія та місія агентства — формування справедливого ставлення до Росії та демонстрація її добрих намірів. І це напередодні анексії Криму. До речі, інформація про нещирість слів Кисельова та справжню мету його призначення просочилася через зламані хакерами аккаунти мейлів та месенджерів журналіста. Там ідеться про купівлю вчених звань та статей для дружини, квартири площею 200 квадратних метрів у центрі Москви тощо. Про це чомусь мовчить головний рупор Кремля.

LifeNews — канал війни?

Російський ринок ніколи не вирізнявся надмірними рекламними бюджетами чи наявністю ЗМІ, що працювали б за передплату або мали будь-яку іншу, недержавну чи неолігархічну форму існування. Головним замовником медіа-бізнесу є держава. Навіть олігархи мають тут явно вторинну роль, адже вони не мають жодного права використовувати медіа проти держапарату, особливо якщо це стосується Кремля. Чого не скажеш про Україну, де національні канали можуть не лише критикувати чинну владу будь-якого періоду, а й навіть відверто поливати брудом. В Росії це суворо заборонено. Звісно, олігархам можна використовувати ЗМІ у війні один проти одного, для оборони чи нападу, для прислужування політичній верхівці, але в жодному разі не проти неї. Це суворо карається. І приклади долі Гусинського, Березовського та низки інших яскраво закарбувалися в свідомості когорта найбагатших росіян, яких прийнято називати олігархами.

Але російський ринок медіа водночас є жвавим і дуже професійним завдяки великому бюджету, хоч і державному. Власне, одним із таких ЗМІ, яке стало у пригоді державі та яке було на часі в період військової агресії в Україні, стало видання LifeNews. Через надмірну

заангажованість, брехню, пропаганду й маніпуляції дуже швидко у професійному, а згодом і в загальному середовищі почали називати: LIENEWS. ЗМІ, яке перше почало висвітлювати війну, зокрема, в гарячих точках. Журналісти практично супроводжують солдат, отримують максимальний доступ до потрібної інформації та контенту війни. Зрозуміло, що для однобокого висвітлення подій на Донбасі, Криму чи в Україні загалом. Майже всі журналісти й медіа-експерти, з якими я спілкувався упродовж написання книги, стверджували, що все це через комерційний фактор. Навіть без жодної ідеології. Адже на гроші Костянтина Малофєєєва, наприклад, було забезпечено інформаційну та фінансову підтримку війни. Хоча промовистим є й сам факт того, що засновником і керівником LIENEWS є Арам Габрелянов, у портфолію якого була низка галасливих видань та бажання здобути великі бюджети.

Russia Today — міжнародний рупор Путіна

Працюючи із внутрішнім електоральним ринком та з країнами колишнього Радянського Союзу, яким теж нав'язується російський медіа-простір, політичну кон'юнктуру, образи героїв, ставлення до ворогів, Росія досі намагається впливати й на ринок зовнішній, доносячи потрібні їй меседжі.

Спершу канал Russia Today (RT) створювали як джерело позитивних новин про Росію. Але він не зміг зацікавити свого глядача в світі, тому канал переорієнтували на тему світових змов та критики Сполучених Штатів. Тож наразі на RT уже не розповідають про те, яка хороша Росія. Вони більше говорять про те, який поганий Захід, що дуже часто відповідає настроям євроскептиків чи ненависників США, наприклад, у Латинській Америці, в деяких країнах Азії, де можуть зберігатися антиамериканські настрої.

Але потужного сигналу та політичного впливу в головного закордонного рупора Кремля немає. Усі рейтинги — в рамках похибок соціологічних опитувань. До того ж, активні журналісти вже давно порушують питання доцільності інструменту, який не відповідає

своїй заявленій публічній місії. Ба навіть на міжнародній арені він дуже часто сприймається як інструмент пропаганди, а найбільше переглядів — в самій Росії.

Хоча такий канал потрібен для самоусвідомлення імперськості та як дорога іграшка, яку мають заможні країни, але якої в РФ досі не було. От і витрачаються десятки мільярдів російських рублів не на соціальний захист населення, дороги чи заробітні плати вчителям і медикам, а на іграшки для політиків для імітації відчуття політичного впливу у світі¹.

Слід також відзначити і креативність російського агітпропу, який, окрім офіційних каналів, намагається шукати і нові форми впливу та пропаганди за кордоном. Зокрема, починаючи з 2014 року, зафіксовано низку випадків, що дозволяє говорити не про збіги, а швидше про сталу тенденцію, коли російські журналісти та медіаменеджери з числа колишніх, а інколи і діючих силовиків почали переїздити на Захід (в основному в країни Європи) і відкривати там власні продакшн-студії. Де вони наймають місцевий персонал, і виготовлений ними інформпродукт демонструється на місцевих ЗМІ вже не як російський, а як чеський, польський, німецький тощо. Ззовні все виглядає як природний процес міграції інтелектуальних кадрів. Але походження цих людей, їхня професійна підготовка та особливість інформматеріалів дозволяє зробити припущення, що реалізація такої схеми не обійшлась без участі спецслужб РФ.

¹ <https://noodleremover.news/russia-today-информационная-война-и-миллиарды-просмотров-откуда-берутся-цифры-5265a94d0b6f#ct2mbq9ed>

Ігор Соловей стверджує: «Незалежні ЗМІ в Росії неможливі з багатьох причин, але можливі окремі проблиски на зразок “Новая газета”, NewTime, “Дождь”, OpenRussia. Дуже часто це більше схоже на героїзм, аніж на буденну професійну журналістику. Але найголовніше — в Росії є ідеологічно адекватні та дуже професійні журналісти, навіть попри державний тиск і заангажованість у ЗМІ.

В цьому контексті слід відзначити матеріали Павла Канигіна, Олега Кашина і власне розслідування Бориса Немцова щодо висвітлення агресії РФ на Донбасі. Ці матеріали багато в чому стали переломними у ході інформаційної війни. В той же час мали зворотню дію в самій Росії, дуже часто і трагічну. Наприклад вбивство Бориса.

Дуже неправильно говорити, що в Росії немає журналістики або чесних журналістів. Вони є, причому дуже і дуже професійні. Але умов та запиту на чесну журналістику немає».

Діяльність російських журналістів теж має вплив на події в Україні. Як позитивний так і негативний, якого, зрозуміло, більше. Вплив проросійських ЗМІ в Україні реалізується через низку Інтернет-видань, ТБ, радіо та друковану пресу, авторитетних особистостей, політологів, політиків та чиновників. Принаймні це все працювало до окупації Криму та Донбасу. Але згодом ця піраміда рухнула, хоч і не перестала функціонувати повністю, формуючи власну інформаційну політику через кабельні мережі, Інтернет і родинні зв'язки українців та росіян.

На кого розрахована «Пропаганда»?

Пропаганда останніх років є більше військовою ніж внутрішньополітичною чи навіть електоральною. Адже будується на страхові, паніці та постійному відчутті небезпеки. Політтехнолог Денис Богуш вирізняє чотири рівні контенту, розраховані на різні соціальні групи, території та емоційно-інтелектуальне сприйняття:

1. Інстинктивно-емоційний (страх, тривога, шок)

Необхідний для будь-якого інформаційного впливу. Тому вбивство, шок і страхи — головні акценти телевізійних і медійних сюжетів про ситуацію в Україні. Тут важливу роль відіграють обстріли мирних кварталів і система чуток. Важливо тримати якнайбільшу частину населення на цьому рівні, на якому мінімальним є критичне мислення.

2. Раціональний (аргументація, картинка)

Спеціальна аргументація та інтерпретація кожної події цієї війни. Для тих, хто намагається раціонально мислити в «картинці світу» російської пропаганди, є своя аргументація кожної події. Хоча сторонньому спостерігачеві все це може здатися маячнею, а у цільового глядача

(споживача) все складається у свою картинку і має свою логіку. На цьому рівні навіть родичі можуть не зрозуміти один одного, якщо один з них є споживачем російської пропаганди, а інший — ні.

3. Семантичний (нові стереотипи, маніпуляція історією)

Третій рівень для тих, кому не достатньо простих пояснень, вони читають книги й самі можуть зробити аналітичні висновки. Для цієї цільової аудиторії й переписується історія Росії від епохи Петра Першого до сьогоднішніх «нових історій Криму» і «російського народу Донбасу» тощо.

Слід сказати, що для цієї цільової аудиторії видається велика кількість книг і знімаються сотні фільмів і серіалів.

4. Архетипний (групові інстинкти, культура)

На четвертому рівні — конкуренція культур або війна ідентичності «Україна — Росія», «Росія — Захід». Це рівень архетипів, культурної боротьби, групових інстинктів і стереотипів, на якому і застосовуються маніпулятивні технології.

Хто такі «гастролери»?

Трансформація інформаційних загроз у реальні фізичні збитки та втрати

У чому ж реальна небезпека «руського міра»? У тому, що він шириться гібридними методами, спершу створюючи ідеологічні прецеденти, які згодом завдають реальної фізичної шкоди. І прикладів тут безліч. Підкуп депутатів місцевих рад, які роблять заяви в пресу про те, що територія хоче відділитися, організовують референдум, а потім вводять війська та організовують повстання озброєних ними ж сепаратистів. Результат — тисячі вбитих, крах економіки регіону, два мільйони переселених осіб.

Найголовніше в концепції «руського міра» — це управління брехнею. Для цього створюються інформаційні приводи, які потрапляють у ЗМІ, що, власне, їх легалізують. Після цього Кремль на них реагує в рамках заданої адекватності, в рамках очікувань росіян, якими вправно маніпулює преса. І неважливо, чи були ці інформаційні прецеденти, бо з моменту легалізації і показу їх на ТБ вони «починають жити своїм життям»

і їхня реальність уже нікого не хвилює. Зазвичай кейси — типові шокуючі «інформаційні бомби».

Наприклад, розп'яття маленького хлопчика, що вкладається в культурний та релігійний код частини російського населення. Яке є православним, і саме таке варварство для них є чи не найвищим виявом злочинності, через що вони дають неформальний мандат владі на будь-яку жорстоку відповідь. Убивства, знущання, руйнування та обстріли — все це дозволяє населення, адже вважає відповідь на «розп'яття маленького хлопчика» священною. Це щось на зразок хрестових походів та спалювання відьом, коли під прикриттям святості творяться чи не найбрутальніші злочини людства. Єдина проблема — що і походи, і вогнища були в епоху середньовіччя, а не в ХХІ столітті, коли світом правлять інформаційні технології, відновлювана енергетика й демократичні суспільні тренди.

Даючи владі мандат на насильство, населення очікує, що влада й держава захищатимуть їх самих від такого насильства на їхній території. Це і стало виправданням для політики Кремля, мовляв, наші війська там лише через те, щоб не допустити такої ситуації в нас. Зрозуміло, що такі пакти й домовленості не є публічними, про них ніхто не говорить уголос, але всі з ними погоджуються. Маємо такий собі «інформаційно-військовий суспільний договір» між владою та державою, коли головним сервісом держави є не забезпечення високого рівня життя, медицини, освіти й безпеки, а створення атмосфери страху для населення з подальшим нібито убезпеченням його самого від реальних наслідків цього страху.

Щоб створювати яскраві «інформаційні бомби», кремлівському медійному продакшину потрібні якісні професійні джерела. Адже потрібно створювати сенсації щодня. Слід шокувати населення, щоб воно не почало засуджувати використання військ, бездумне витрачання бюджетних коштів і смерть своїх співвітчизників на території колись братньої держави. Для цього було запущено професійних медійних гастролерів у так звані «поля», на місця потенційних сепаратистських територій, де вони мали реалізувати, опрацювати отриманий від замовника сценарій.

Але якщо виконати невеликий контент-аналіз, можна визначити дуже цікавий факт: одні й ті самі особи виступають у різних іпостасях. Сьогодні це вчителька в Одесі, яка виступає за «руській мір», завтра це медсестра із Маріуполя, яка постраждала від «хунти», ще через місяць це вдова, яка втратила чоловіка, що захищав Донецьк від «укропів». Завжди емоційно, завжди зі сльозами та криками, переконливо та жалісливо. В таке дуже легко повірити. Особливо якщо не відходити від телевізора та споживати контент лише з одного джерела, навіть якщо це десятки різних ТБ-каналів, інтернет-ЗМІ та друкована преса. Адже залишається факт: джерелом є політичне керівництво Кремля, якому потрібна саме така маніпуляція власним населенням.

Технічно все організувати дуже просто, адже для цього потрібні невідомі професійні актори провінційних театрів. Вони за гонорари готові грати будь-які ролі, навіть підігравати воєнній агресії, будучи солдатиками інформаційної кампанії. Їм дають тези на вичитку

та відправляють у потрібне місце, де вони контактують із оператором та журналістами, знімають потрібний сюжет і змінюють локацію, а потім отримують нову роль. Медіапром потребує динаміки та емоцій, які в реальному житті забезпечити дуже важко, саме тому і потрібні такі персонажі, які зможуть професійно грати жертв та свідків на актуальні теми. І найголовніше, всі вони готові легалізувати будь-яку брехню, вигадану в кремлівському центрі, аби створити інформаційний плацдарм для наступу реальних військ та реальних танків.

Хто такі експерти? Або як усе можна пояснити бодай постфактум

Не можна сказати, що заангажовані, неправдиві та фейкові експерти стали інновацією Кремлівської пропаганди останніх років, але саме вони налаштували цей інструмент під промислові масштаби та на міжконтинентальному рівні. Через це експерти-коментатори російських ЗМІ стали легендами журналістики в усьому світі, прикладом того, чого не можна робити у професійній журналістиці, та предметами насмішок багатьох громадян, події в країнах яких обговорюють вищезгадані експерти на російських каналах.

Дуже важко заперечити той факт, що коментатори, лояльні до Кремля та його ЗМІ, стали інструментом пропагандистського впливу та використовуються для захисту власних міфів чи інформаційних атак на потрібні об'єкти (закордонні уряди, окремих політиків, події чи навіть цілі країни). Тому, коли немає явних чи правдивих доказів, коли потрібна вдала і влучна маніпуляція, коли потрібно на чорне сказати біле журналісти кремлівських медіа звертаються до так званих «незалежних експертів», які стали надійним джерелом інформаційних

нісенітниць, антиамериканських сенсацій та патріотичних закликів на користь Росії.

За стандартами журналістики, створюючи матеріал, журналіст має спиратись на реальні, правдиві та наявні факти. Або, пишучи аналітичний матеріал, журналіст має повне право звертатись до думки експерта, якщо той має відповідну компетенцію, репутацію в аудиторії та є незаангажованим особисто. Але чи завжди російські журналісти відповідають цим стандартам? На це запитання дуже влучно відповів колишній головний редактор сайту *inosmi.ru* («РИА Новости»), засновник та автор блогу «*Лапшеснималочная*» (<https://noodleremover.news>) Олексій Ковальов в інтерв'ю для *birdinflight.com*.

(*) Все дуже швидко змінилося. Це збіглося з початком Євромайдану в Києві, Кримом і повномасштабною війною на Донбасі. 9 грудня 2013 року Володимир Путін підписав наказ про розформування «РИА Новости» (на його базі створили міжнародне інформаційне агентство «Россия сегодня»), а в березні 2014 вже остаточно змінилося керівництво. Воно було заточене під максимальну лояльність до Кремля. Професіоналізм і журналістська етика виявилися вторинними.

У стрічці «РИА Новости» почали з'являтися небачені раніше речі, що суперечать прийнятим журналістським стандартам. Наприклад, за експертів почали видавати тих, у кого або не було для цього підстав, або хто як експерт сидів на зарплаті. На RT і тепер є набір людей, які кочують із передачі в передачу. Щоразу вони називаються інакше: журналіст, аналітик, експерт, письменник. Насправді ж

вони ні перше, ні друге, ні третє. Це може бути людина, яка жодного разу в житті не виїздила зі штату Міннесота, співає в місцевому пабі, але його альтер-его — експерт із геополітики. І ось він виступає на Russia Today, розмірковуючи, як «облаштувати» планету¹.

У своєму блозі *«Лапшеснималочная»* Олексій Ковальов наводить кілька прикладів так званих експертів, розкриваючи їхню суперечливу репутацію. Як наприклад: історія Скотта Беннетта (Scott Bennett), якого титрують у російських ЗМІ як «відставний офіцер армії США» та «експерт у боротьбі з тероризмом», що дає коментарі у стилі: «Путін — це найкраще, що трапилося з Росією за останні сто років» тощо.

О. Ковальов зазначає:

(*) Насправді Беннетт — не ветеран і тим паче не експерт у боротьбі з тероризмом, а шахрай з багатою фантазією. 2011 року Беннетта було засуджено до трьох років ув'язнення за те, що успішно він видавав себе за кадрового офіцера й навіть отримав платню та квартиру на військовій базі у Флориді. Зрештою Беннетта в нетверезому стані та з багажником, повним зброї, затримали на КПП. Суддя, що оголошувала вирок, сказала, що Беннетт «очевидно, не розуміє різниці між правдою і своїми вигадками, в які сам вірить». Беннетту дали три роки, а 2014 року він

¹ <https://birdinflight.com/ru/media-2/aleksej-kovalyov-esli-rossiyanin-nachnyot-zadumyvatsya-chto-proishodit-emu-budet-proshhe-utopitsya.html>

вийшов — і одразу почав з'являтися на Sputnik та в ефірі RT як «експерт з боротьби з тероризмом»¹.

Схожа історія й у Александра Меркуріса (Alexander Mercouris), «юриста, експерта з міжнародного права», а також багатьох експертів із США, Польщі, України та інших країн, у яких Росія намагається висвітлювати події з отриманням політичної та електоральної користі для керівництва Кремля.

Російський агітпром навчився маніпулювати медійними потоками, використовуючи новинний хаос, надзвичайну заінформованість суспільства, яке лише вчиться жити у нових інформаційних реаліях. Через це, навіть зберігаючи видимість найвищих журналістських стандартів, можна в режимі 24/7 маніпулювати інформаційним простором не лише своєї країни, а й низки інших, які входять до пулу інтересів.

Саме інституція так званих експертів дає змогу кремлівському агітпрому згладжувати інформаційні кути, правильно розставляти акценти та коментувати у правильному руслі події, що вже сталися. І якщо дискредитація перед нападом — це інструмент, який передує певним діям, то експерти-коментатори зазвичай акцентують на потрібних замовникові моментах, подаючи події що вже сталися.

¹ <https://noodleremover.news/rutv-crooks-53d90c88411a#.d05gad84k>

Маніпуляції в дії. Приклад у Німеччині. Фейкові новини — елемент гібридної війни на прикладі «дівчинки Лізи»

Російські маніпуляції та викривлення фактів стали типовою зброєю Кремля не лише проти українського населення, окупованих територій Абхазії, Південної Осетії, Придністров'я, Криму, Донбасу, а й самих росіян. Демонізуючи Україну, представляючи її в образі «фашистської країни», її керівництво — в образі «хунти», а патріотів та добровольців — у вигляді батальйонів карателів, Кремль виправдовує своє вторгнення на чужі території, військову агресію та мільярдні витрати на війну.

Розгляньмо кейс «згвалтованої в Німеччині російської дівчинки Лізи», про яку розповідав глава МЗС ФР Сергій Лавров, історію якої підхопили проросійські ЗМІ. Це сталося не на території так званого російського впливу. Історія має свої пропагандистські завдання й належить до засобів маніпуляції в гібридній війні. Вона розширює географію захисту «руського міра» за межі його класичних рамок, ставлячи під загрозу інформаційну безпеку Німеччини.

Короткий зміст історії можна дізнатися з колись ліберального видання Лента.ру.

(*) Історія 13-річної берлінської дівчинки, викраденої та зґвалтованої мігрантами, вже кілька днів не сходить з перших шпальт вітчизняних газет і ефірів телеканалів. Російська діаспора (постраждала сім'я — переселенці з Росії) на мітингах вимагає знайти і покарати винних, звинувачуючи поліцію в тому, що вона покриває вбивць і насильників. Поліція Німеччини заявляє, що дівчинку ніхто не викрадав і не ґвалтував, а німецькі ЗМІ звинувачують російських колег у розв'язуванні пропагандистської війни і нагнітанні ненависті¹.

Російське видання *Meduza*, створене в жовтні 2014 року на території Латвії, після неможливості творчого колективу працювати на вищезгаданий сайт *Лента*, розглядає історію більш об'єктивно, додаючи версії різних сторін.

(*) **Версія прокуратури Берліна**

У 13-річної Лізи були проблеми з навчанням. Коли батьків викликали до школи, дівчинка вирушила до свого 19-річного друга (німець турецького походження) і залишилася в нього ночувати. Повернувшись додому, вона придумала історію про зґвалтування, щоб пояснити свою відсутність, вважають у прокуратурі.

¹ <https://lenta.ru/articles/2016/01/20/girl/>

Особу молодика, в якого залишалася Ліза, встановили, вивчивши повідомлення на мобільному телефоні дівчинки. Вдома в нього виявили особисті речі дівчинки. Під час допиту юнак і його мати повідомили, що 11 січня Ліза попросилася до них переночувати.

Друг Лізи фігурує у справі як свідок, оскільки в прокуратури немає доказів того, що в ніч з 11 на 12 січня щодо дівчинки було скоєно будь-які сексуальні дії. Версію про зґвалтування відкинули після медичного огляду: на тілі не було пошкоджень, що відповідали би розповіді про зґвалтування. Телефон Лізи розбито, в дівчинки виявили синці, підтверджують у прокуратурі; при цьому слідство не змогло довести, що травм завдав їй хтось інший.

Влада Німеччини шукає двох інших вихідців з Туреччини, з якими в дівчинки міг бути сексуальний зв'язок, причому до дня її зникнення. Чоловіків, з якими Ліза спілкувалася протягом кількох місяців, підозрюють у важкому сексуальному насильстві над дитиною. За німецькими законами вік згоди настає в 14-річному віці — для контактів з партнером, молодшим за 18 років, у 16-річному віці — для контактів з партнерами, старшими за 18 років. Навіть якщо сексуальний контакт відбувався за взаємної згоди, ці випадки розслідуватимуть як кримінальний злочин.

Версія батьків

Минулого тижня мати дівчинки Світлана Ф. уперше дала інтерв'ю журналістам (до цього про історію Лізи розповідали її тітка, дядько та двоюрідна сестра). За її словами, 25 січня дівчинку помістили в стаціонар

на психіатричне лікування, оскільки їй було «дуже погано».

Світлана Ф. заявила, що вона, як і раніше впевнена в тому, що її доньку викрали і зґвалтували. Зі слів її дочки, це зробили люди, які не розмовляли німецькою. Жінка розповіла, що після 30-годинної відсутності дівчинка прийшла додому напівроздягненою і без особистих речей. На підлітку були тільки бюстгальтер, штани, черевики і куртка. Рюкзак, гаманець і каблучка зникли. «Вона плакала, в неї було подряпане обличчя, закриті губи й синя пляма від удару на носі», — сказала мати Лізи.

Наступного дня після медичного огляду Лізу запросили на допит у поліцію, однак мати не змогла бути присутньою на цій розмові, хоча просила про це (у відомстві стверджують, що Світлана Ф. дала дозвіл на допит). У поліції повідомили, що під час процедури Ліза плуталася у свідченнях, але врешті зізналася, що зґвалтування не було, а контакти з двома чоловіками у неї відбулися до 11 січня — за взаємної згоди.

Реакція

Історію 13-річної Лізи вже коментують високопосадовці Росії та Німеччини. Глава МЗС РФ Сергій Лавров заявив, що «дівчинка абсолютно точно не добровільно зникла на 30 годин», і звинуватив німецьку владу у спробі «політкоректно залакувати» проблеми з мігрантами¹.

¹ <https://meduza.io/feature/2016/02/02/iznasilovannaya-russkaya-devochka-prodolzhenie>

Реакція німецьких ЗМІ

(*) Представник міської прокуратури Мартін Штельтнер (Martin Steltner). За його словами, протягом 30 годин відсутності дівчинки не були скоєні «ні зґвалтування, ні взагалі будь-які сексуальні дії». Штельтнер додав також, що з'ясувати всі обставини цієї історії вдалося на підставі даних стільникового телефону Лізи¹.

Офіційна реакція Німеччини

(*) Міністр закордонних справ Німеччини Франк-Вальтер Штайнмайєр (Frank-Walter Steinmeier) у незвично різкій формі відповів своєму російському колезі Сергію Лаврову щодо «справи російськомовної дівчинки Лізи» і звинуватив його у втручанні у внутрішні справи ФРН. «Немає жодних виправдань для того, щоб використовувати цю справу для політичної пропаганди і втручатися в і так складну дискусію всередині Німеччини про мігрантів, а також і розпалювати її», — заявив глава німецького МЗС у середу, 27 січня, в Берліні.

За словами міністра, німецька влада робить усе можливе, щоб з'ясувати, що трапилось. «Я можу лише порадити російській владі враховувати результати розслідування», — заявив глава зовнішньополітичного відомства Німеччини.

Міністерство закордонних справ ФРН уже в середу надасть російському послу в Берліні всю необхідну

¹ <http://www.dw.com/ru/прокуратура-дело-девочки-лизы-из-берлина-раскрыто/a-19011517>

інформацію, зазначив на завершення Штайнмайєр, не вдаючись до подробиць¹.

Якщо підсумувати, то виглядає так, що є дві паралельні історії: одна в Німеччині, для європейців та решти цивілізованого світу, інша — версія для Росії, «русского міра» та російських емігрантів, російського населення. Що найцікавіше, кожен залишається при своїй думці.

Варто зазначити, що ця історія сталася не на території колишнього Радянського Союзу, це історія майже із серця Європейського союзу. Тобто вона може бути застосована до будь-якої з країн ЄС, але постає питання: чи кожна з цих країн зможе протистояти такому інформаційному тиску, як це зробила Німеччина? А тепер уявіть, що реакція світу щодо однієї з таких країн, буде такою самою, як реакція на війну в Грузії, яку назвали провокацією М. Саакашвілі, внутрішніми «розборками» та «зоною впливу Кремля». Про війну з Грузією нині ніхто не говорить, її перекрыла окупація Донбасу та анексія Криму. Тобто ми постаємо перед проблемою невирішених питань протидії російській пропаганді, коли Кремлю пробачають попередні злочини, а в медіа розігруються нові сценарії.

Ніхто не хоче перейматися (а тим паче — розв'язувати) проблемами, пов'язаними з російською пропагандою, думаючи, що їх це омине. Більшість громадян країн Європи або не приділяють належної уваги

¹ <http://www.dw.com/ru/мид-фрг-жестко-ответил-лаврову-по-делу-о-девочке-лизе/a-19008001>

інформаційній та військовій загрозам з боку Путінської Росії, або вважають це несуттєвим.

Історія «дівчинки Лізи» зчинила багато галасу в Німеччині та Європі загалом. Але таких історій в Україні чи не щодня трапляється по 2-3, і країні потрібно з ними боротися, не маючи впливових світових ЗМІ та можливості жорстко відсікати прояви російської гібридної агресії на своїй території.

Політичні шоу

«Воскресный вечер с Владимиром Соловьевым», «Список Норкина», «Политка», «Время покажет» та десятки інших голослівних, пафосних назв — усе це вечірні політичні шоу, кремлівські інформаційні продукти, які мають пояснити пересічному громадянину «реальне значення подій, що відбуваються», створити йому паралельну реальність і підкріпити віру в царя, Росію та власну правоту. Формат політичного шоу став для мільйонів росіян заміном серіалу, спілкування з друзями та навіть власного аналізу поточних політичних подій. По суті, для багатьох це і власні очі, безперечна істина та найкраще дозвілля. Саме політичні мильні опери стали головними для розтлумачення меседжів та коригування картини світобачення. Головне тут — створення правильних емоцій та підтримка патріотичного патріархального духу, який, з одного боку, зміцнює внутрішньополітичні позиції Путіна, з іншого — виправдовує всі його злодіяння за кордоном.

У Росії є ЗМІ та журналісти, яких можна назвати героями професії, які справді намагаються бути незаангажованими та професійними. Але їхню аудиторію штучно обмежено. Замість цього мільйонна аудиторія — в руках «Останкіно» та Кремля, політиканів, політтехнологів,

маніпуляторів та пропагандистів. Але в жодному разі не в руках чесних журналістів. Слід визнати, що без цього режим у такому вигляді, в якому ми його сьогодні знаємо, існувати б не зміг. Саме тому режим навчився дуже вправно маніпулювати думкою населення заради свого блага та для самозбереження.

Зрозуміло, що в Росії давно існує формат політичних шоу, які створювали імітацію політичної конкуренції та майже завжди віддавали перевагу провладним кандидатам. І це нікого не дивувало й ніхто не ставив зайвих запитань.

Але даний формат в російському медіапросторі досяг свого апогею, коли Росія анексувала український Крим у 2014 році та через кілька місяців окупувала схід України. Політичні шоу стали мегапопулярними. Адже потрібно було населенню донести меседжі та думки, які було важко донести шляхом звичайних новин, зокрема, на шпальтах газет. Потрібно було донести емоції, виправдати помилку «лідера», надати фактаж для суперечок з українськими родичами та просто свідомими росіянами.

(*) Найпопулярніший різновид сутички в останні два роки спричиняє найпотужніші сплески: «ми — Європа, а ви — совкова вата» проти «ми — народ-переможець, а ви — невдячні зрадники і діти колаборантів». Особливо ця суперечка прекрасна тим, що є абсолютно нерозв'язною і буде актуальною, доки бабуся з Нижньовартовська і дідусь зі Львова не зійдуться в холиварі на небесах», —

розповів анонімний російський журналіст в інтерв'ю для радіо «Свобода».

Теми обирають так, щоб у будь-якому разі позиція «проти Путіна» була слабкою і неправдивою, натомість виграшною була позиція «Росія — завжди велика і могутня» або «Україна — невдячні нащадки Радянського Союзу, що безрезультатно стукають у двері ЄС».

Набір шаблонів проти України уже можна назвати класичним, хоча і він існував не завжди й дуже часто змінювався залежно від історичного періоду відносин між двома державами. Але в роки, коли Україна вирішила остаточно порвати з радянщиною, тези змінилися та кристалізувалися. Додаткову порцію аргументів на свою користь кремлівські спікери отримали після анексії Криму, яку вони були змушені виправдовувати, та окупації Донбасу, де спростовували вбивства з боку терористів і водночас мали прославляти все російське на окупованій українській території. Всі прагнення України щодо євроінтеграції — висміяно, спалюжено й поставлено під сумнів.

Російське телебачення, а особливо політичні шоу, не передбачають класичного інформування. Єдина мета — на рівні емоцій донести, хто правий, а хто ні.

Головна ціль таких медіа-продуктів — паралельний інформаційний та контекстуальний супровід воєнних дій. А особливо, коли зрозуміли, що дії помилкові, пропаганда стала основним інструментом відволікання від внутрішньої політики власного населення, яке зазнало значних економічних втрат.

Олеся Яхно — український політолог і частий гість на таких шоу, де вона протистоїть російській пропаганді й намагається обстоювати державні та національні інтереси української сторони.

Говорячи про технічні деталі, вона наводить цікаві факти зі свого досвіду участі:

- у кремлівських політичних шоу є сценарій, але українським експертам його не показують;
- існує поняття передзапису, коли експертів просять сформулювати свою позицію, щоб зорієнтуватися в поглядах експерта на певні питання, часто це роблять навіть після запису шоу, щоб планувати наступні події;
- роль жертви шоу — людина буде в крайній правій позиції, якщо її думку не сприйме російська аудиторія;
- російська сторона заглушує спікера, перебиває або провокує на неадекватну поведінку;
- дискредитація спікера — часто під таку дискредитацію потрапляють українські політологи через дії питомо українських журналістів, політиків чи навіть колег, які колись територіально працювали в Україні;
- окремою є роль сценаристів, найголовніше — все прописати так, щоб програма мала рейтинг — що інколи навіть важливіше за певні заборони, але рейтинг не для рекламодавця, це

- конкуренція за політичну нішу та за гроші, які виділяють на політику;
- нерейтингові проекти можуть закрити, тоді одразу з'являються нові;
 - майже в кожному шоу з російського боку є «головний герой» (Жириновський або будь-хто інший, наблизений до перших осіб), який задає тон та стилістику шоу;
 - ведучі таких шоу зазвичай ставлять провокативні запитання, використовують маніпулятивні та сумнівні висловлювання, наприклад: «так званий президент України» чи «Росія як найсильніша країна», але їхнє найголовніше завдання як модераторів — не надавати слова українським спікерам.

Лояльність ведучих дуже щедро оплачується — як фінансово, так і політично. Тут як приклад можна назвати шоу «Политика с Петром Толстым» на Першому каналі. Його ведучий Пьотр Толстой виграв праймеріз від партії «Единая Россия», що уже не дає змоги говорити про його об'єктивність та незаангажованість. Хоча, водночас, уже багато гостей, зокрема і чинних російських політиків, нині бояться отримати кліше пропагандиста. Адже це може призвести до санкцій проти них.

Зі слів Олесі, багато в кого з ведучих та відомих дійових осіб політичних шоу, так званих VIP-спікерів, уже давно є бажання зійти з «потяга пропаганди», адже це приносить дискомфорт, моральну втому й можливі міжнародні проблеми. Граючи у таку гру, ніхто не міг

подумати, що це затягнеться надовго. Адже зрозуміло, що по-справжньому вірять лише одиниці. Загалом усі ставляться до такої діяльності як до того, що потрібно відіграти ролі й відпрацювати гроші. Натомість відпочивають у Штатах і Європі, які начебто є їхніми головними ворогами. В цьому український політолог і бачить головну перевагу та причину програшності їхньої позиції — вони в це не вірять і не пройнялися темою, а просто відіграють кеш. Тоді як для багатьох українських спікерів це справа честі, патріотизму та захисту своєї країни.

Фактор спікерів-іноземців на кремлівських політичних шоу спрацьовує дуже професійно та якісно. Коли поляк погрожує РФ, що Донбас для неї буде здаватися «квіточками», коли голландець агітує проти угоди з Україною або навіть самі українці (за паспортом) кричать на повні груди, що Україну захопили «бандерівці», «хунта» й «фашисти». Картинка для глядача проста, зрозуміла і на 100 % переконлива. Про роль та особливості експертів ми вже згадували. Можу просто зазначити, що спікери, політологи та експерти на політичних шоу нічим не відрізняються від тих, хто коментує поточні політичні події для новинних сюжетів. Тобто використовується національний, а не експертний чинник, як мало би бути.

Водночас Олеся Яхно стверджує, що ставка перекопати європейське суспільство через пропаганду не спрацювала. Хоча слід взяти до уваги окремі випадки голосування місцевих парламентів, зняття санкцій, адже вони більше продиктовані мотивацією догодити власному бізнесу.

Окремо слід приділити увагу й українським політичним емігрантам, які після повалення режиму Януковича тікали до РФ. Як виявилось згодом, частина з так званих українців — це росіяни за паспортом, і вони вже ніколи не повернуться в Україну. Загалом, поставлене перед ними завдання виконано, чи то провалено, але змоги продовжувати і повертатися вже немає. Частина з них не має російського паспорта, але від цього не менш лояльна до Кремля, водночас дозволяючи собі жити в Європі чи в теплих, пляжних країнах. Але це швидше лояльні бізнесмени та корупціонери. Політики, наприклад, все ще сподіваються, що повернуться в українську політику, тому створюють собі імідж через участь у згаданих нами телевізійних шоу.

Ще частина розуміє що українська політика їм уже не світить, тому через перебування в медіа-пулі вони хочуть отримати змогу відновитися політично бодай на окупованому Донбасі чи в Криму, враховуючи, що медійне поле останніх нині формують російські ЗМІ.

Щоправда, є своя група, яка відчуває щирю ненависть до українців, адже за президентства Януковича та лояльності Кремля вони розкішно жили в Україні, а після втечі до Росії значну частину свого майна втратили.

Інтернет. Яка роль соціальних мереж у подіях 2014–2016 рр. в Україні та Росії?

Телебачення — це головний ресурс пропаганди Кремля часів Путіна, потужний, беззаперечний і безальтернативний. І навіть Інтернет і соціальні мережі, що набули небаченої раніше популярності у світі, так і не змогли стати конкурентами телебаченню в Росії та агресії Росії в Україні.

Проте неможливо заперечити важливість соціальних мереж у внутрішній політиці Кремля в самій Росії та інформаційних, військових кампаніях зовні.

Продаж соціальної мережі *Вконтакте* спершу здався дуже дивним, адже її засновник, молодий айтішник із Петербурга Павло Дуров не планував полишати свій успішний бізнес. До того ж, він керував компанією та мав довіру інвесторів, голосуючи на зборах одразу 52 % акцій.

На перший погляд, здавалося б, усе було прекрасно, але проблема була в тому, що під час Революції гідності в Україні керівник соціальної мережі П. Дуров не блокував на своєму сайті групи українських демократичних

активістів на вимогу ФСБ, не видавав контактів і персональних даних користувачів, якими цікавилися спецслужби (зокрема контактів членів Євромайдану).

До того ж, Кремль пам'ятав, що П. Дуров не був політично лояльним до влади і під час протестів у Москві, коли його теж закликали закривати групи та видавати користувачів. Не змігши домовитися з ним, у Кремлі ухвалили рішення купити *Вконтакте* для подальшого впливу на цензуру та змоги маніпулювати. Точна вартість угоди не розголошується, але зі слів преси коливається від кількох сотень мільйонів доларів до половини мільярда доларів. Багато хто скаже, що це того не варте, простіше було б закрити сайт і забути всю історію. Але ж соціальні мережі наказом президента РФ із життя молодих людей не викинеш, закривши *Вконтакте* чи *Одноклассники*, всі мігрують у *Facebook* та *Instagram*. Модерувати їх російській владі та спецслужбам було б неможливо. Саме через це було ухвалено рішення про купівлю соціальної мережі фондом, зі слів преси, наближеним та лояльним до структур Кремля.

Цілковитий фінансовий контроль та лояльний менеджмент розв'язали руки людям Путіна та спецслужбам, які могли користуватися соціальними мережами у своїх інтересах, не побоюючись ні того, що потрібні групи можуть бути заблоковані адміністрацією за агресію, чи навпаки — закривати самим групи або блокувати небажаних користувачів. Але цим інтернет-технологи не обмежилися, запропонували безліч різних інформаційних послуг своєму головному замовнику.

Блокування користувачів у мережі Facebook та пошук бойовиків-сепаратистів через соціальні мережі

Заполітизованість соціальних мереж — явище поширене у світі, адже соціальні медіа — дуже зручний інструмент політичного діалогу, дискусії, піару та просування інформаційних кампаній. А користувачі в соціальних мережах почуваються більш розслаблено та менш насторожено, ніж, наприклад, коли дивляться новини чи політичну рекламу. Адже вони намагаються там знайти контент пізнавальний, розважальний, або просто вбивають свій час. Тут ні Україна, ні Росія не стали винятком. Як там, так і в нас майданчики у соціальних мережах використовуються для донесення потрібних політичних меседжів, оцінювання подій та зчинення політичного галасу.

І якщо російська політична еліта переважно для публічної інтернет-комунікації використовує *Twitter* та власну мережу *Вконтакте*, то головним майданчиком дискусії в Україні є все ж таки *Facebook*. У ньому українські лідери думок, серед яких блогери, міністри, парламентарі та військові, волонтери, інформують населення про деталі роботи, інсайди, свіжі новини та аспекти

цікавих політичних інтриг і скандалів. Рівень популярності більшості з них високий, адже можуть бути сотні тисяч фоловерів, що в масштабах України доволі непоганий результат. До того ж це вже аудиторія відтаргетована зацікавленням політикою, активною громадською позицією, бажанням упроваджувати позитивні зміни в державі та боротися проти агресії.

Вплив лідерів громадської думки значний, особливо якщо врахувати, що аккаунти в соціальних мережах, окрім поширення публікацій на свою базову аудиторію, набувають популярності в Інтернет, ЗМІ, ТБ та радіо, ставши джерелом новин для вищеперелічених медіа. Тому аудиторія може розширюватися в сотні разів. Якщо матеріал покаже один із національних каналів, посилаючись на аккаунт політика чи громадського активіста, аудиторія від кількох сотень тисяч автоматично збільшується до 5–10 мільйонів.

Активність та політичну впливовість у *Facebook* помітили не лише українські користувачі. Під час інформаційних кампаній багатьох з відомих інтернет-активістів було заблоковано. Вони не мали змоги спілкуватися із аудиторією.

Зазвичай у блокуванні українських відомих діячів винні самі власники аккаунтів. Адже дуже часто вони не обмежують себе в риториці та висловлюваннях, хоча їх можна зрозуміти. Надто важко бути ввічливим та виконувати правила *Facebook*, коли у твоєї країні вбивають людей.

Зазвичай усе відбувається дуже прозаїчно і просто: спеціальний софт сканує сторінку кандидата на

заблокування, після чого в ручному або автоматичному режимі шукаються заборонені політикою *Facebook* слова: етнічні, расові та релігійні образи, нелітературні/нецензурні висловлювання, надзвичайно емоційні висловлювання. Після чого з різних аккаунтів надсилається безліч скарг до *Facebook*. Це призводить з часом до його заблокування.

Технічно все виглядає чисто та правильно. І з погляду глобальної чи регіональної статистики *Facebook* це — непомітно. Але з політичного погляду в Україні статистика вражає: зникають із *Facebook*-простору відомі блогери, політики, громадські активісти, правозахисники та волонтери — на тиждень, на місяць, що в умовах надзвичайно інтенсивного та динамічного інформаційного поля виглядає просто катастрофою.

Проблема набула такого розголосу, що стала темою випусків новин, створення методичних рекомендацій: як не стати жертвою блокування. Навіть дійшло до того, що українські високопосадовці зверталися до керівництва *Facebook* із проханням втрутитися в ситуацію, а ще краще — відкрити в Україні офіс, який міг би модерувати пости, що підлягають блокуванню. Адже таку модерацію виконувала особа з російським громадянством, до зони відповідальності якої входила Україна. Це насправді насторожувало багатьох українців через російську військову та інформаційну агресію¹.

Дипломатична та технічна відповідь керівника соціальної мережі Марка Цукерберга на запити з України,

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=WHNYqKYhPjc&feature=youtu.be>

не задовільнила ні політиків, ні заблокованих блогерів, адже це оперативно не вирішувало самої проблеми. Тому виходів почали шукати у культурі ведення дописів, перегляді та вилученні старих публікацій, за які можна було отримати «бан», у блокуванні в коментарях «ботів» і «тролів», через коментарі яких можна було теж бути заблокованим. Методичні напрацювання допомагають, але, знову ж таки, проблему не вирішують.¹

І робота соціальних мереж щодо розгляду скарг на блокування могла би бути оперативнішою та більш уважною. Бо інколи виходить, що скарги на наявність на сторінці користувача фото оголених частин тіла не відповідають реальності, але користувача блокують. Для розблокування та перевірки фактів потрібен час. Користувач не може публікувати новини, тому тактично перемагає «бот» і його замовник.

Соціальні мережі стали важливим майданчиком інформаційної війни, де політики у *Twitter* роблять важливі, сенсаційні заяви, відомі люди висловлюють свої думки щодо подій, а користувачі можуть на все це реагувати. Але це набрало таких масштабів, такого поширення серед аудиторії, що зацікавило пропагандистів у потенційних маніпуляціях, блокуванні та пошуку власних рішень для впливу на населення як в самій Росії, так і в Україні, на мирних та окупованих територіях. Саме тому новим медіа потрібно приділяти окрему увагу як середовищу знаходження і діяльності відомих у суспільстві осіб, так і можливості завдання інформаційного удару по населенню країни, що може призвести до дестабілізації політичної ситуації.

¹ <http://www.pravda.com.ua/news/2015/05/15/7067949/>

Юрій Карін — один із координаторів неурядового проекту «Інформаційний спротив», який займається протидією в інформаційному полі зовнішніх загроз, що виникають для України в сферах: військовій, економічній та енергетичній, а також у сфері інформаційної безпеки. Розповів про дуже цікавий факт: «майже всі великі групи “АнтиМайдану” на Східній Україні після Революції гідності, зі стартом російської агресії в Криму та Донбасі були перекваліфіковані у групи з мобілізації сепаратистів та найманців».

Причому дуже часто кількість уподобань на сторінках накручувалась технічним способом, щоб показати основній масі користувачів, що вони не єдині хто братиме участь, наприклад, у захопленні районної адміністрації чи відділку СБУ. І це давало свій ефект та результат, адже була частина людей, яка вагалася, а масовість акції в Інтернеті давала впевненість у колективній безвідповідальності та широкій підтримці, навіть коли такої не було. Тобто виходить, що соціальні мережі використовувались не лише для зомбування населення, пропаганди та інформаційних маніпуляцій, а також HR-ресурси для набору бойовиків, сепаратистів та активістів для заходів, спрямованих проти державності.

Фейки та боти

Написавши щось проти російської агресії в Криму, проти Путіна чи війни на сході України, типовий користувач Інтернету й соціальних мереж отримує хвилю негативу від своїх колег по мережі: мовляв, є ж мільйони доказів протилежного, все сказане неправда, а лише суб'єктивна думка автора. Через це сам автор втрачає бажання коментувати надалі, або й взагалі займає позицію того, хто його критикує, через відсутність контраргументів.

Іноколи навіть, намагаючись сперечатись, автор коментаря зустрічає шквал емоцій, особистих образ та закликів вибачитися. На жаль, більшість людей сприймає це як реальну та природну реакцію середовища, через що може обмежити свою активність у висловлюваннях.

Роботу фейкових аккаунтів та ботів я, як і мільйони українців, постійно відчуваю на собі, причому одразу з двох фронтів. Перший — це український політичний. Коли я опублікую свої колонки в інтернет-ЗМІ чи пишу критичні публікації у соціальних мережах проти влади чи опозиції, я часто отримую щедру порцію критики себе як політолога, політичного оглядача, а дуже часто — і як людини. На жаль, але і це слід визнати,

що у протистоянні агресору українські високопосадовці, топ-політики, олігархи, а точніше — команди їхніх піарників та рекламників, чомусь намагаються використувати методи ворога, часто забуваючи, на якому боці ми всі воюємо. До речі, цікавий факт: для деяких начебто прозахідних політиків в Україні послуги з роботи фейків та ботів виконують саме російські фахівці.¹

Другий фронт уваги зі сторони ботів — звісно, російський. Наприклад, коли після чергового випуску телевізійної передачі «Гражданская оборона», «Антизомбі», які розкривають деталі російської брехні, злодіянь на сході України та відірваності російської влади від свого населення, експерти отримують безліч погроз в особисті повідомлення від незнайомих осіб. Особливо активними є користувачі російських соціальних мереж, які висловлюють безліч образ, погроз та закликів.

Ефективність такої роботи надзвичайно низька, тому що нікого в такий спосіб не переконати. Але для організаторів даного виду бізнесу ефективність не має значення. Адже звіти для отримання чергового транша вони здають не у вигляді кількості переконаної аудиторії, експертів, лідерів думок чи журналістів, а лише через скріншоти кількості відправлених повідомлень.

Зазвичай бригади таких технологів працюють у російських провінційних містах, де собівартість послуги значно знижується для замовника, що надзвичайно важливо, адже проекти виявилися довготривалими.

Дуже часто проросійські пропагандисти практикують створення начебто аккаунтів українських користувачів,

¹ <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27042051.html>

які є надзвичайно радикальними, висловлюють агресивні погляди та закликають до насильства. З часом вони мають уже інформаційну підтримку, а потім отримують критику в офіційних російських ЗМІ за фашизм, нацизм та розпалювання ворожнечі. Хоча дуже часто це — нерельні видумані та модерзовані з Росії аккаунти.

Демонструвати приклади діяльності ботів та найманих коментаторів немає сенсу, адже їхня робота зазвичай низькооплачувана, від чого неякісна, її легко можна викрити. Дуже багато повторів та грубої пропаганди за певну сторону. Хоча принаймні одне завдання вони виконують — відбиваючи бажання свідомих освічених громадян висловлювати свою думку в соціальних медіа, писати коментарі чи відстоювати свої погляди. Вони створюють у соціальних медіа атмосферу ненависті та страху.

На жаль, негативний досвід використання армій ботів запозичили собі й українські політики. Що насправді не є дивним, адже такий інструмент часто використовується у багатьох країнах для модерації внутрішньополітичного інтернет-середовища, зокрема в самій Росії, Білорусі, Китаї, Північній Кореї, низці арабських країн, а також у Німеччині, але не німцями у власних інтересах, а дуже часто незрозумілими користувачами в інтересах Росії та Путіна.

SMS як альтернатива скинутим з повітря листівкам

У Першу, Другу світові війни, під час війни у В'єтнамі й навіть під час Іракської кампанії дуже популярним методом наведення паніки на ворожих територіях були скинуті на міста листівки. Листівки використовувались як інструмент пропаганди, вербування, маніпуляції, щоб здатися в полон тощо. В історії воєн безліч випадків, коли листівки, скинуті з літака чи повітряної кулі, могли завдати більшого удару, ніж скинуті бомби.

Здавалось би, телефонні повідомлення, більше відомі як SMS (*short service message*), відходять у минуле, через розвиток різних додатків у телефонах, месенджерів та соціальних мереж. Ніхто й уявити не міг би, що звичайне текстове повідомлення може стати інструментом військової пропаганди та залякування у XXI столітті. Проте як свідчить історія та аналіз воєнних дій, інструмент донесення меседжа дуже часто не має значення, адже більш важливим є сама інформація, яку слід донести.

Як свідчить аналіз діяльності прокремлівських пропагандистів на окупованій території Донбасу, SMS-пропаганда набула свого небаченого розквіту, замінивши розкидання листівок із борту літаків над ворожою

територією. SMS-спам набув нових смислів, форм та виявів. Українські солдати, добровольці та мирне населення прифронтової зони впродовж усього періоду терористичної агресії отримували SMS-повідомлення із погрозами, закликами та маніпуляціями. Головним завданням була дестабілізація ситуації, недовіра до органів української влади, заклики переходити на проросійську сторону, диверсії, сумнів щодо правильності захисту окупованих територій і найголовніше — підрич бойового духу українських захисників.

За розповідями учасників бойових дій, SMS приходили не постійно і не спонтанно. Дати добирали під погану погоду, після виснажливих боїв, під час хвили невдоволення політичною ситуацією в Україні, підсилюючи хвилю зради, щоб якомога більше ввести в депресію солдат і місцеве населення.

Слабка інформаційна політика з боку України, а дуже часто і повна бездіяльність у прифронтовій зоні, були головним козирем проросійських пропагандистів, які з усіх можливих каналів намагалися тиснути на свідомість українських громадян.

SMS-спам був із рандомних номерів телефонів, які дуже часто використовувались разово, потім утилізувалися. Такі розсилки виконувалися за допомогою спеціальних пристроїв, що розсилали повідомлення на активних абонентів на окремо взятій території.

Ефект був умовний, адже якщо у військових маніпулятивний SMS-спам викликав лише сміх, то для частини цивільного населення, яке не отримувало об'єктивної інформації та перебувало під впливом пропаганди

російських ТБ каналів, це могло стати поживою для проросійських думок.

Технологія ця далеко не нова, просто набула оновленого формату. Як пише Георгій Почепцов у «Сучасних інформаційних війнах», під час Першої світової війни щодня в повітря здіймалось близько 2 тисяч повітряних куль із пропагандистськими листівками. Це давало можливість поширити за одну таку хвилю близько 2 мільйонів листівок. У жовтні 1918 року на територію Німеччини було скинуто близько 5 мільйонів листівок. І це не єдина сучасна війна, де використовувались повідомлення на папері для залякування чужого населення чи підживлення патріотизму власного.

В'єтнамська, Чеченська та Перська війни теж мали досвід інформаційного масового впливу, і кількість та якість листівок лише зростали. До їх розробки долучалися фахівці з реклами, PR та психологи, що давало максимальні результати масового впливу на населення.

Тому використання проросійськими бойовиками SMS-розсилок не можна вважати інновацією, як і решту дій, адже більшість із напрацювань залишились у спадок від Радянського Союзу, частина з яких була просто модифікована під потреби часу.

Проблема мобільних операторів

Під час конфлікту було викрито проблему не лише можливості залякування населення чи підризу духу військових через SMS, а й масштабні проблеми з мобільним зв'язком та відсутність надійного мобільного оператора.

До окупації своїх територій та нападів ворога Україна була не підготовлена ні у військовому сенсі, ні у плані захисту комунікацій та каналів зв'язку. Яскравим підтвердженням цьому стали добровольчі батальйони, самовільно організовані не владою чи військкоматами, а активними молодиками на платформі патріотизму й бажанні захищати свою державу. На перших етапах каналами зв'язку в них були незахищені лінії мобільних телефонів.

І це при тому, що головними гравцями, майже монополістами ринку мобільних технологій були і досі є російські компанії, активи країни агресора. Звісно, що структури та форми власності змінено через офшорні та трастові інструменти, що і російськими назвати важко. Але кінцевим бенефіціаром все одно залишаються залежні від Кремля олігархи, які в обмін на преференції готові підігравати навіть у такі критичні моменти, як війна чи окупація території.

Цей факт довів, що Росія була зацікавлена у каналах зв'язку в Україні задовго до початку конфлікту, через що викупувала в українських та норвезьких власників акції мобільних операторів. До того ж, дискредитовані походженням своїх акціонерів, оператори не планують іти з українського ринку, змінюючи назви, проводячи ребрендинг та замітаючи сліди в структурах власності.

В Україні навіть ухвалили спеціальний закон про заборону користування мобільним зв'язком у зоні АТО з військовою метою. Найвище військове і політичне керівництво розуміло, що незахищений зв'язок може стати чи не найбільшою фатальною причиною програшу, оскільки гарантувати приватність і надійність російських операторів ніхто не міг. Що, власне, і стало підставою до ухвалення закону.

Розділ III
ПРОТИСТОЯННЯ

У попередніх розділах книги йшлося про імперію, методи інформаційних маніпуляцій, пропаганду й намагання завоювати свого найближчого сусіда чи нав'язати світові міф про суперсилу й гіперважливість Москви. А в цьому розділі хотілося би поговорити про громадян, про подвиг звичайних українців, які у критичний момент почали шукати шляхів порятунку та захисту своєї держави.

Нині майже всі українці погоджуються, що перемога у протистоянні проросійським терористам — реформована, модернізована й самодостатня Україна. Це — найкращий інструмент повернення людей і захоплених територій. Адже ніщо не може мотивувати краще, як приналежність до величного та прекрасного, особливо якщо це *твоя* країна.

На жаль, політики роблять усе можливе, щоб такого варіанта розвитку подій не було. Йдеться про українських політиків-високопосадовців. Надзвичайна корумпованість і бажання наживи дуже часто стають на заваді загальнонаціональним інтересам і успішному розвитку нашої держави. На жаль, слабкі політичні еліти завжди були «ахілесовою п'ятою» України.

Водночас я хотів би звернути увагу не на політичний клас, як його колись охрестив экс-прем'єр міністр

А. Яценюк, а на звичайних людей, українців, волонтерів, добровольців, військових, журналістів на плечах яких і лежить увесь тягар становища, саме їм ми завдячуємо нашими перемогами. На жаль, настане час — і подвиги більшості з них забудуть, а ті, що відсиджувалися в кабінетах і вилежувалися на пляжах за кордоном, вдаватимуть із себе переможців та миротворців, розповідаючи, як вони боролися за мир, були проти війни та кровопролиття, всім своїм єством виборюючи добробут України. Але будьмо відвертими: мир неможливий без сильної позиції та потужного захисту країни, яка зазнала агресії сусіда. Інакше це — поневолення, загарбання та полон.

Почнемо з того, що українцям повсякчас нав'язували міф про неспроможність протистояти можливій військовій агресії РФ. Частими були фрази, що наш оборонний комплекс застарів, нас можуть захопити за лічені години, що в нас є виробництво зброї, але ми настільки бідні й нещасні, що не можемо собі дозволити нею користуватися. І взагалі, ми не здатні до незалежного існування. Такі розмови точилися в ситуації, коли росіяни контролювали українські політичні еліти, які після розпаду Радянського Союзу так і не змогли стати незалежними.

Склалася доволі парадоксальна ситуація, коли населення вже стало незалежним від російських міфів та московського полону, а влада — ще ні. Чиновники найвищого рівня, політики, армійці та керівники спецслужб усе ще були залежними від Москви, яку багато хто називав столицею та їздив туди на співбесіди у разі кар'єрного зростання. Багато хто взагалі був неприхованим

російським агентом, яких чимало залишилося тут після розпаду СРСР. Чимало з них мали не лише російське походження, а й російське громадянство. До слова, в Білорусі й донині існує схожа система.

Власне, це можливе з кількох причин, але найголовніші з них — корумпованість національних еліт, залежність економіки від російських енергоресурсів та вчасно не виконана люстрація чиновників. Також можна виокремити шантаж настроями проросійського населення на територіях майже всіх колишніх радянських республік, які колись грамотно розселили всією територію Союзу, а тепер ними вправно маніпулюють через прокремлівські ЗМІ та ідеологічні проекти на зразок «руського міра», «ностальгії за СРСР» та низки штучно створених, але фахово опрацьованих міфів.

Проте практика свідчить про інше. Громадяни переграли імперію. Замість того, щоб взяти Україну за лічені хвилини, Путін спромігся лише на окупацію кількох районів Донецької та Луганської областей. Адже, очікуючи реакції розваленої армії та через відсутність «чиновницького класу», про який у доповідній писав К. Малофєєв, агресор отримав реакцію громадянського суспільства й патріотично налаштованих громадян. Не переймаючись політичними іграми й не уявляючи собі всю геополітичну ситуацію, українці пішли визволяти й боронити свою країну. Цього не очікував ніхто — ані українські, ані російські політики, ані, тим паче, — терористи із сепаратистами. Спрацював інстинкт самозбереження держави та нації, генетична реакція на наступ ворога, закладений історичний досвід. Але спрацював він

не в політичного класу, фінансових еліт і чиновників, а у звичайних українців, які не тікали чартерами за кордон, не виводили рахунки в офшори, не перестраховували себе, намагаючись домовитися з бойовиками. Щоправда, і серед політиків та олігархів виявилися люди з чіткою проукраїнською позицією. І це лише посилило хвилю патріотизму та сприяло вірі у правильність дій.

Усі дії, пов'язані з протидією кремлівській агресії, мають бути асиметричними. Тобто не можна виставляти російській армії таку саму армію. По-перше, це коштує десятки мільярдів доларів, по-друге, РФ одразу почне шантажувати ядерною зброєю. Так само не можна протистояти пропаганді на ТБ своєю пропагандою, як і не можна скуповувати чужі національні еліти, прагнучи лояльності своєї політики.

Відповіді Кремлю мають бути більш ефективними й неочікуваними. Наприклад, волонтерська мережа, що утворилась на підтримку добровольчих батальйонів. Або власне самі добровольчі батальйони, створені як альтернатива небоєздатній армії. Створення незалежних медіа-центрів, що підтримуватимуть незалежні ЗМІ, на противагу провладному пулу.

Далі наведу кілька кейсів, які допомогли Україні встояти перед російською окупацією, втративши значно менше, ніж було заплановано Путіним чи загалом могло бути втрачено. Але слід пам'ятати, що це не готові приклади вирішення будь-яких ситуацій, а, вочевидь, напрям думки і згадана асиметричність на противагу агресії, імперіалізму та бажанню загарбати території сусіда.

Реакція України на російську пропаганду

Росія активізує всі види комунікації, не гребуючи ані старими, ані новими формами. Від газет, радіо, радіозв'язку, листівок — до пропаганди та спричинення панічних настроїв через Інтернет, ТБ, поширення безкоштовних друкованих носіїв і навіть SMS-розсилки. Кожна з форм знайшла нові та креативні форми пропаганди й паніки, залежно від того, на яку цільову аудиторію орієнтується контент. Проте реакція на агресію Путіна на території України була дуже правильною — мирним протестом. Українців не вдалося залякати. Натомість у народі ширилися глузливі вигуки про російського президента, насмішки, обігрувалися його вади й демонструвалася його людська слабкість. Відбулося бойкотування російських товарів, створено волонтерські мережі та батальйони оборони, які стали повноцінними суб'єктами захисту української незалежності й територіальної цілісності.

Команди російських пропагандистів намагалися зламати цей дух через страшні новини, смертельну статистику, мінування публічних закладів, кінотеатрів, театрів та вокзалів. Але відчуття страху та паніки не приходило. Країна жила в режимі війни, не відриваючись

від постійної роботи, сім'ї та глузування над ворогом. Стали вкрай актуальними майданівські гасла на зразок «герої не вмирають, вмирають вороги». Адже ім'я кожного загиблого героя возвеличували та шанували. Неподинокими були випадки, коли молодики, які не пішли на фронт, але залишались працювати на своїх місцях, брали публічні зобов'язання допомагати сім'ям загиблих. Країна жила в невидимих, але дуже відчутних обіймах один одного, коли допомога та відвага стали буденними виявами людяності.

З огляду на це пропоную про кожен із кейсів протидії російській пропаганді та військовій агресії розповісти окремо.

Добровольчі батальйони як своєчасна альтернатива армії

Чи не найкращий приклад протидії російській гібридній агресії представили норвезькі кінематографісти, які зняли прекрасний політичний, вкрай актуальний фільм «Окуповані». У стрічці РФ вчиняє «тиху окупацію» мирної Норвегії через бажання останньої революційно змінити енергетичний ринок.

Фільм, окрім художньої, акторської та естетичної, має дуже велику просвітницьку цінність. Саме живий інструктаж та реальність подій дають змогу населенню зорієнтуватися та зрозуміти можливі сценарії розвитку. До того ж, з усіма деталями внутрішніх політичних кулуарних подій, особливостями підпільної повстанської армії, ролі журналістів, спецслужб та відставних військових.

На жаль, 2014 року, коли Росія анексувала Крим, ніхто не радив нам, як вчинити, і ніхто нікому не підказував. У керівництва молодого демократичної країни не було схожого досвіду. Українські політики були в паніці й не могли визначитися між двома протилежностями: особистий рейтинг чи порятунок країни.

Як згодом стало відомо зі стенограми засідання Ради національної безпеки, опублікованої через рік після анексії, у політичній верхівці України панував хаос, простежувалося нерозуміння ситуації. Обраного народом президента ще не було, виконуючий обов'язків, номінально міг приймати рішення, але зрозуміло, що не на повну силу. Через це на засідання РНБО були запрошені і лідери Майдану, і силовики, і навіть відставні генерали. Країна була в пошуку рішень. Але, як зазвичай буває, рішення ухвалюють не в кабінетах, а на вулиці. Власне, це і було продемонстровано останніми на той час подіями Революції гідності.

Насамперед, слід зауважити, що ніхто — від українських громадян до керівників найсильніших країн світу — не сподівався, що Путін все ж таки наважиться на анексію частини території та її приєднання до складу РФ. У всіх ситуація «анексія» асоціювалася із Саддамом Хусейном, який також намагався захопити у стилі мачизму частину Кувейту. І всі були переконані в тому, що Путін розуміє весь трагізм результатів такого вчинку. Як виявилось, не розумів.

Українці усвідомили, що не отримають жодної допомоги ззовні для захисту Криму. Власна армія, яку впродовж десятків років підточувала корупція, яку довели до недієздатності за керівництва російських військових та антидержавної політики В. Януковича, не змогла захистити півострів. Це легко проковтнули політики, але не змогли допустити патріоти. Саме тому, коли постала російська терористична загроза на Донбасі, в Україні почав формуватися добровольчий рух. Спонтанний,

патріотичний і від того не менш професійний. Відставні військові, спортсмени, футбольні фанати, успішні бізнесмени, громадяни, які мали проблеми із законом, миротворці та безліч інших соціальних груп, у яких було загострене відчуття справедливості й бажання захистити країну.

Нікого з них раніше не можна було вважати потенційною силою для захисту держави, але всі разом вони надійно спрацювали у потрібний момент, ставши добровольцями у новостворених батальйонах — так званих добробатах. По суті, це була реакція населення на неспроможність армії тримати оборону. Захисна реакція народного організму на загрозу відчуження територій. Власне, вона з'явилася через негативний досвід Криму, коли армія та політики не працювали належним чином. Через це активна частина населення вирішила взяти ситуацію під свій контроль. Люди стали надійним тилом та альтернативою армії, взявши удар на себе, доки оновлене військове керівництво вичищало лави армії від російських агентів і робило ефективним базовий рівень армії.

У соціальних мережах, ЗМІ та на ТБ рясніли шеврони раніше нікому не відомих організацій, які на той час стали головними захисниками вітчизни: «Азов», «Донбас», «Кривбас», «Дніпро», «Айдар», «Київ», «Світязь» та інші. Поширеним стало волонтерство й пошук ресурсів для батальйонів. Жертвували всі та по змозі. Хтось віддавав старі речі, хтось — їжу, хтось — транспорт, а хтось ішов волонтером ремонтувати військовий транспорт. Батальйони отримували допомогу не лише від українського

народу, а й навіть від інших країн: медикаменти, транспорт, форму, кошти тощо.

Допомагали майже всі — від студентів і пенсіонерів до заможних бізнесменів, політиків та навіть олігархів, які хотіли захистити свої активи в окремо взятому регіоні. Мегапопулярним став лозунг «продав Ролс-Ройс, пішов на фронт» В'ячеслава Константиновського, що символізував наступне: проблема територіальної цілісності — це загроза для всіх соціальних груп. В той час, як російська пропаганда переконувала в протилежному, мовляв, найбагатші втечуть, не бажаючи захищати Україну, яку вони начебто розцінювали лише як спосіб наживи. Меседж кремлівських медійників було спростовано.

Україна також отримала величезний імпульс від активного долучення одного з найбагатших українців до захисту країни. 2 березня 2014 року, указом в.о. президента головою Дніпропетровської обласної держадміністрації було призначено Ігоря Коломойського. Виконуючи свої основні посадові обов'язки губернатора, він також вдало і вправно використовував свої активи: телевізійний канал, футбольний клуб, банк і новостворені добровольчі батальйони «Дніпро-1» та «Дніпро-2» для захисту регіону та східного фронту, не давши змоги ворогу захопити один з найбільш потужних промислових регіонів України.

Металіст Коломойський запропонував здавати сепаратистів, зброю та військову техніку за винагороду. За великі й дуже часто нереальні для терористів кошти. Це завдало удару по проросійських емісарах, які за гро-

ші агітували долучатися до терористичних організацій ДНР та ЛНР.

Вливалися у визвольну боротьбу і політики. До речі, одним з перших був парламентар Олег Ляшко, який пожертвував мільйон зі своєї президентської виборчої кампанії на полк Азов, брав участь у звільненні Маріуполя, викрадав сепаратистів і був ініціатором створення низки батальйонів.

Проте згодом було ухвалено військово-політичне рішення: батальйони мають стати частиною армії, щоб уникнути спекуляцій та посилити військовий потенціал країни, як єдиного цілого. Армія отримала краще фінансування, матеріально-технічне забезпечення, консультації військових інструкторів з Канади, країн Балтії, Польщі та деяких членів НАТО. Армію укріплювали та реформували під час воєнних дій, що значно зміцнило військово-могутність України.

Піднесення духу через інформаційні акції

Минав третій місяць російської агресії в Україні, мобілізована країна відправляла гуманітарну допомогу на фронт, політики провадили виборчу кампанію, волонтери спали в режимі один раз на тиждень, а громадяни віддавали останнє, щоб підтримати український фронт. Дивне відчуття загрози у мирному Києві не давало спокою, країна жила в режимі вирішення державницьких питань, війни та виборів. Люди пишалися своїми комбатами, добровольцями та волонтерами, переживали за героїчних солдатів ЗСУ та вчорашніх активістів Майдану, які на той час уже були загатованими бійцями лінії фронту.

Вранці 21 серпня 2014 року країну сколихнула новина: український парубок розфарбував зірку на московському хмарочосі в кольори українського прапора та успішно повернувся до Києва.

Вчинок руфера сколихнув медіа-простір. В тогочасній ситуації вкрай важливого значення набувала інформаційна складова, що потребувала резонансних інформаційних подій та медіа-приводів. Такою подією став вчинок активіста Майдану та волонтера АТО, 26-річного Григорія, більше відомого як Mustang Wanted,

який розфарбував зірку на даху сталінської висотки, що на Котельницькій набережній у самому центрі Москви. Стовідсоткова диверсія в тилу ворога, ідеологічний удар, запал піднесення для всієї країни, найбільш поширювана новина пострадянського простору. Країна потонула в емоціях. Того дня не було інших тем, окрім обговорення подвигу Мустанга, його зірка стала символом держави, мільйони аватарок, таймлайнів та постів.

(*) Я, Григорій (він же Mustang Wanted), громадянин України... Я і є тією самою людиною, яка в пориві щирих патріотичних почуттів забралася на дах висотки на Котельницькій набережній та перефарбувала зірку на ній у кольори нашого рідного українського прапора, —

написав руфер на своїй сторінці у *Facebook*.

Після приїзду його зустрічали прихильники, політики, активісти і просто небайдужі патріоти. Йому міністри дарували зброю, канали — ефіри, а публіка дарувала оплески. Ось так, підтримавши країну в потрібну мить, Мустанг став зіркою своєї країни. Типовий приклад героя гібридної війни. Завзятий, щирий, небайдужий та патріотичний. Жодним чином не корисливий, хоч і продав відео пофарбування пропагандистському каналу LifeNews за 5 тис. у.о., завдяки чому став ще більш популярним. Адже гроші собі не залишив, а пожертвував добровольчому батальйону «Донбас». А сам приєднався до батальйону «Азов» та продовжив своє служіння країні у гарячій точці, окупованій путінськими терористами.

У самій Москві, та й у Росії загалом, вчинок Мустанга наводив паніку: зірку перефарбували в попередній колір за лічені години, заарештували півдесятка молодих людей, які на той час перебували біля будівлі на Котельницькій. До того ж, у Москві почали затримувати громадян з українською символікою, українськими прапорами та національними символами. Зокрема, в серпні заарештували поета Олега Ільїна, який прийшов на святкування дня російського прапора в головному уборі з жовто-блакитним написом «Україна».

Революція гідності 2014 року, звитяга наших бійців та опір російській окупації на Донбасі дали Україні нових героїв — волонтерів, добровольців, медиків та журналістів. Людей скромних та відважних, самовідданих і готових як до самопожертви, так і до буденних вчинків та активностей на підтримку воїнів АТО, збору коштів, організацію зустрічей на вокзалах солдатів, які повертаються із фронту.

Наприклад, мій гарний друг, блогер Олександр Барбошко — Крус часто креативить різні інтернет-акції, щоб допомогти постраждалим від війни, збираючи кошти й подаючи позитивний приклад іншим громадянам. Однією із таких активностей стала промоція, коли блогер запропонував українським брендам одягу, що він буде носити їхні вироби впродовж місяця за окрему плату. Всі отримані кошти він пожертвував сім'ї українського героя, який загинув, захищаючи схід України. Інший випадок, коли один мало відомий в широких колах айтішник пообіцяв у соціальній мережі, що буде виплачува-

ти заробітну плату сім'ї загинувшого воїна, у розмірі яку той отримував ще до початку війни.

Або ще один випадок, коли мій давній і добрий друг Андрій Лозовий, будучи вже відомим політиком, намагався в офлайні максимально використовувати свої можливості: від залучення бізнесменів до волонтерства, до збору і пожертви коштів особисто, відправивши на фронт не одну автівку, бойові комплекти та безліч медикаментів.

Можливо ці приклади відрізняються від першого масштабом, але вони заряджають оточуючих робити буденні справи та сприймати війну не тільки як разовий подвиг, а швидше і як щоденну турботу за країною та співгромадянами.

Створення волонтерського руху

У темні часи добре видно світлих людей.

Ремарк

Один солдат сказав, що війна до нього прийшла тоді, коли він убив першого ворога. Правда в тому, що війну ми бачимо лише в ті моменти, коли вона починає стосуватися нас самих або наших близьких. А до цього це лише інформаційний шум, погані новини, можливе співчуття та активність на півсили.

Мій друг та однокласник Олександр Сосовський виявив активне бажання захищати Батьківщину та з'явився до військкомату одразу після ювілейної 10-річної зустрічі випускників у нашій рідній школі на Волині. Спершу була підготовка, але коли Сашко потрапив на передову, він був розподілений у бригаду, яка стикнулася із певними матеріальними нестачами у військовому та продовольчому забезпеченні.

На щастя, в Києві завжди було вдосталь волонтерів та просто свідомих громадян, готових допомогти солдатам на сході України. Варто було просто написати у *Facebook* чи зателефонувати з пропозицією до когось

із друзів — й одразу збирали потрібну суму чи потрібний набір. Тоді в місті була якась дивна атмосфера: суміш страху та піднесення. Всі хотіли бути корисними, тому волонтерська активність видавалася природно легкою. Через соціальні мережі можна було дуже швидко отримати позашляховик для фронту чи кілька сотень кілограмів їжі. Насправді більше проблем було із доставкою на фронт, ніж збором у самому Києві.

Так я зустрів Сергія Листопада, завзятого волонтера та гострого на слово дописувача у *Facebook*, засновника і керівника фонду «Громадяни Майбутнього». Він самовіддано допомагав армії, добровольцям та мирному населенню. Згодом ми познайомилися з його друзями та колегами: Сергієм Моргуновим, Олександром Шуляком та Наталією Мещеряковою. Дуже щирі й самовіддані люди, знайомство з якими наповнює гордістю за країну та впевненістю у перемозі.

Найактивнішими у волонтерській діяльності були: «Крила Фенікса», «Волонтерський десант», «Повертайся живим», «Армія SOS» та «Допоможи фронту». Волонтери творили чудеса, ставши надійним тиловим доповненням для армії та добровольчих батальйонів, сприяючи мобілізації мирного населення на збір коштів та пожертви. Вони працювали настільки самовіддано і професійно, що це помітили не лише військові та населення, а й політики.

За тогочасними дослідженнями, українці хотіли, щоб образ волонтера був представлений у владі. І для цього були всі підстави, адже волонтери в екстремальний час із нічого створили ефективну систему. Тому й не дивно,

що був суспільний запит, а рівень довіри до волонтерів був одним з найвищих у країні й поступався лише Церкві, але точно випереджав усі наявні державні інституції. Через це багатьох волонтерів та добровольців запрошували до політичних партій на парламентських та місцевих виборах, що стало політичним трендом.

Загалом, волонтерський рух періоду російської агресії можна розцінювати як одну з епохальних сторінок нашої історії, адже на підтримку добровольчих батальйонів виступили тисячі небайдужих громадян України. Вони збирали кошти, відшукували найнеобхіднішу амуніцію, транспорт, зброю та продовольчі товари. Ефективність роботи українських волонтерів вражає. Ці люди могли у стислі терміни знайти потрібне обладнання за океаном, зібрати кошти, домовитися з авіалініями про безкоштовну доставку й за лічені години переправити все на фронт.

Робота волонтерів не була емоційним поривом, який закінчився за тиждень, місяць чи рік. Більшість із них працює вже впродовж двох років, деякі пішли до війська контрактниками або продовжили свою активність у благодійних фондах. Контингент волонтерів був дуже різноманітним: від офісних працівників, банкірів, високооплачуваних юристів до активістів різних партій, НГО та просто небайдужих людей.

Волонтери загалом змогли зібрати й ефективно використати на армію кілька сотень мільйонів гривень, відзвітувавши за кожну зібрану й витрачену гривню. Це не лише стало реальною допомогою військовим та добровольцям у зоні антитерористичної операції,

а й подало приклад державним органам, як ефективно використовувати ресурси. Згодом це вплинуло на реформування системи держзакупівель та формування нової парадигми цінностей, лідерами в якій намагалися бути й самі військові.

Якщо узагальнити образ активного українського волонтера, то це, передусім, — успішна людина з досвідом роботи, часто високооплачуваним, вищою освітою (інколи навіть за кордоном), з активним бажанням допомогти і бути корисним.

В Україні у складі СРСР не було традицій волонтерства. Адже складно назвати волонтерством, наприклад, «суботники», через те, що туди зазвичай заганяли силою. І навіть потуги останніх років створити сильний волонтерський рух, не мали результатів. Але, всупереч трагічним подіям 2014 року, волонтери, добробати стали надбанням нації. Ніхто не міг собі уявити такої кількості самовідданих громадян, доки не виникло нагальної потреби в них з боку українського населення. На щастя для останніх, такі люди виявили себе справжніми героями, адже ніщо не могло так об'єднати націю, як боротьба проти спільного ворога. Можна навіть сказати, що волонтерство було складовою феномена «добровольчого руху», адже саме волонтери найактивніше сприяли матеріальному забезпеченню та підтримці української армії.

У процесі протистояння, стало зрозуміло що волонтерство — це не лише фінансова підтримка, це, насамперед, копітка робота. Адже чимало волонтерів полишали

свою роботу заради того, аби возити допомогу до зони бойових дій, йшли на фронт добровольцями, медиками, боролися з контрабандою. Водночас було й інформаційне волонтерство, хакерство та створення цілих проєктів, які допомагають в інформаційному протистоянні ворогу.

Хакери та вільні інформаційні платформи

Україна — держава багата на IT-фахівців, які не лише працюють у найбільших компаніях світу, як-от Google, Facebook, Uber, а й створюють власні проекти, наприклад WhatsApp та багато інших. Загалом рівень конкурентності українських айтішників — на високому світовому рівні. І найголовніше — їм не відмовиш у патріотичності. Вони не лише волонтерять у хакерських групах, а й дуже часто жертвують чималі кошти на армію, допомагають сім'ям загиблих та фінансово сприяють у лікуванні поранених бійців.

Falcons Flame, Trinity і RUH8, об'єднані у кіберальянс, та деякі інші групи небайдужих активістів беруть участь в активному протистоянні російській пропаганді та воєнній агресії, час від часу організовуючи акції зі зламу ворожих інформаційних ресурсів, доводячи присутність і викриваючи злочинну діяльність російських військ, зокрема спецназу, на окупованій території України. Айтішники викривають анкети бойовиків, які подавали заявки на сайтах невизнаних терористичних республік. Або приклад зламу сайту чи не найголовнішого рупора російської пропаганди «Первого каналу». Саме тоді

було передано дані співробітників та найбільш активних пропагандистів.

Міністерство інформаційної політики України, більше відоме у народі як Мінстець, створило власні інформаційні війська, до яких було дуже багато запитань на старті роботи. Частково це було пов'язано з особистістю міністра, наближеного до президента кумівськими зв'язками та роками роботи на каналі гаранта, частково — з тим, що суспільство мало певні сумніви, як працюватиме інформаційна армія. Проте коли вляглась інформаційна метушня, вони зайняли своє місце в інформаційному протистоянні Росії. Наразі вони викривають фейки, спростовують маніпуляції та перекладають медійні матеріали. Але й лідерами українського кіберпростору їх теж назвати складно.¹

Але, як свідчить практика, громадські мережі та об'єднання волонтерів більш дієві й більш ефективні, ніж державні утворення, завдяки мотивації, сучасному менеджменту, відсутності рутини та ієрархії. Результати такої діяльності краще поширюються у ЗМІ та соціальних мережах, мають кращу підтримку міжнародної спільноти і місцевого населення.

Водночас, можливі різні варіанти взаємодії та співпраці, коли не лише кіберактивісти, а й інформаційні волонтери можуть співпрацювати з державою або громадськими фондами. Це даватиме результат у майбутньому. Власне, одним з таких проєктів можна назвати Український кризовий медіа-центр, створений у березні 2014 року спільними зусиллями експертів-міжнародників,

¹ <http://i-army.org/category/antifake/>

журналістів, медіа-спільноти й міжнародного фонду «Відродження», який надав значну підтримку. Самі організатори на сайті центру пишуть: «Завдання центру — надавати світовій спільноті об'єктивну інформацію про події в Україні, виклики та загрози національній безпеці, про військову, економічну, енергетичну та гуманітарну сфери». Організатори інформаційної платформи в цілодобовому режимі (24/7) надають доступ та можливість ЗМІ з усього світу отримати чи висвітлити об'єктивні події в Україні.¹

Для боротьби проти пропаганди вкрай важливіми є наявність вільних медіа та доступ до них не лише високих посадових осіб, бізнесменів чи лідерів громадськості, а й звичайних людей, кожен з яких потенційно може стати медіа-персоною, ньюзмейкером або очевидцем подій. Адже у час війни чи революції кожна людина, що перебуває у вирі подій, має неймовірні перспективи отримати доступ до ексклюзивної інформації. Тож, власне, висвітлення такого типу подій має бути максимально простим, незаангажованим і відкритим. Саме тому і з'явився Український кризовий медіа-центр, який уже з перших днів революційних подій посів особливе місце в українському медіа-середовищі, ставши платформою для проведення прес-конференцій, місцем заяв та медіа-активності. Під час війни тут проводились брифінги та щоденні звіти про стан справ, дії ворога й активність української армії.

¹ <http://uacrisis.org/ru/about>

OSINT і громадянська медіа-активність

OSINT — open source intelligence — розвідка за відкритими джерелами. Одна з розвідувальних дисциплін. Передбачає пошук, вибір і збір інформації, отриманої із загальнодоступних джерел, та її аналіз. У спільноті розвідників термін «відкритий» вказує на загальнодоступність джерела (на відміну від секретних джерел та джерел з обмеженим використанням), він не пов'язаний з поняттям *open source* або *public intelligence*.

За твердженнями аналітика ЦРУ Шермана Кента, оприлюдненими 1947 року, політики отримують з відкритих джерел до 80 % інформації, необхідної їм для ухвалення рішень у мирний час. Пізніше колишній керівник Розвідувального управління Міністерства оборони США (1976–1977), генерал-лейтенант Самуель Вілсон зазначав, що «90 % розвідувальних даних отримують з відкритих джерел і лише 10 — за рахунок роботи агентури».

Від початку україно-російської війни кілька волонтерських груп почали працювати за методикою OSINT. Зокрема, значних успіхів досяг сайт ІнформНапалм та центр «Миротворець», який активно використовує цю

розвідку у своїх операціях та для наповнення бази даних проросійських терористів¹.

Сам принцип OSINT є надзвичайно важливим і водночас простим методом отримання потрібної інформації, що є дуже важливим у протистоянні в умовах гібридної війни. Найбільше, чого потребує OSINT, — це людських затрат, але цей метод може давати несподівано успішні результати. Публічну розвідку можуть провадити як волонтери молодого віку з високим рівнем навичок володіння Інтернету, так і досвідчені військові у відставці, яким в отриманні результату допомагає набутий військовий досвід.

Уперше з діяльністю OSINT я мав справу, коли готувався до візиту в Москву 2015 року на канал ТВЦ для участі у прокремлівському політичному шоу. Тоді я звернув увагу, що надзвичайно велика кількість потрібної інформації є на волонтерських сайтах, які провадять публічну розвідку та збір доказів російської агресії на території України. Інформацію з них я, власне, вирішив використати, щоб зібрати максимум інформації для гідної участі в телепередачі, щоб протидіяти можливим інформаційним нападам, і просто — бажаючи відстояти свою, проукраїнську, позицію.

Я максимально використав дані з OSINT-сайтів InformNapalm і «Миротворець», які збирали та опубліковували контент із соціальних мереж, дані електронних карт, фотографії російських солдат на території України.

¹ <https://uk.wikipedia.org/wiki/OSINT>

Бандформування публікували селфі на тлі російських танків в окупованому Донецьку, хоча, за Мінськими домовленостями, ні РФ, ні підконтрольні їй терористи, не мали права зберігати там таку техніку. Я роздрукував фото і таємно проніс їх до студії, де почав демонструвати вже на камери. Вирізати з телевізійної картинки було б складно і сперечатись проти наведених фактів теж було важко.

Отже, завдяки ресурсам OSINT я зміг щонайменше донести до російського глядача інформацію про присутність російських строкових військових на Донбасі й використання ними важкої техніки, що з їхнього боку було кричущим порушенням Мінських домовленостей.

Це один з прикладів того, як правильно використати можливості OSINT, застосувавши їх на широкій аудиторії. Хоча зазвичай резонансні відкриття волонтерських сайтів, які провадять публічну розвідку й самі набувають популярності через передруки у ЗМІ та репости в соціальних мережах, стають чи не найголовнішими джерелами інформації новинних стрічок і не тільки. Наприклад, розслідування BelingCat щодо збитого Боїнга МН17 у 2015 році, частково входить до офіційних звітів урядів країн.

Щодо зразків діяльності мережеских та структурних організацій у стилі OSINT поговоримо нижче.

InformNapalm

() Ми (InformNapalm) — мережева структура, ми боремося за нашу Батьківщину, на нашому боці — кілька сотень дуже активних користувачів, які виробили свої методики пошуку та перевірки інформації.*

Вони діють проти нас, а ми діємо проти них.

Антон Павлушко

Протистояти російській агресії можна і необхідно, але робити це потрібно професійно й бажано різними мовами. Щоб увесь світ дізнався правду з об'єктивних та неупереджених джерел, варто не лише показувати реальні факти агресії окупанта, а й робити це зрозумілою для світових ЗМІ мовою.

Прикладом такого протистояння, є український волонтерський проект InformNapalm, який існує майже 30 мовами. Волонтери сайту, зокрема, пояснюють воїнам в електронній формі найпростіші, але принципово важливі кейси: поведження зі зброєю, психологічна безпека, засоби зв'язку, ставлення до алкоголю у фронтівій

та прифронтовій зонах, аспекти адаптації після повернення додому.

Як пишуть самі засновники проекту: «InformNapalm — проект різноспрямований. Його учасники є волонтерами, висвітлюють події неоголошеної війни Росії проти України, окупації Криму й терористичної діяльності російських спецслужб, а також діяльність фанатично налаштованих бойовиків терористичних організацій «ДНР», «ЛНР», «Новоросії» тощо.

На волонтерських засадах до команди InformNapalm входять колишні військові, журналісти, аналітики, перекладачі та активісти. У мирному житті ми є представниками різних професій, але щойно в Україну прийшла війна, ми всі стали солдатами інформаційного фронту.

Дехто з учасників команди не раз проходив ротацію в зоні АТО, багато хто живе на окупованій території, хтось живе за кордоном і допомагає чим може. Ми всі — звичайні люди, які люблять Україну й бажають їй свободи та процвітання. Саме від нас із вами, а не від політиків, чиновників та олігархів залежить доля України».

Щодо самого сайту *informnapalm.org* — він присвячений питанням інформаційного висвітлення російської агресії. Сайт показує справжнє обличчя кремлівського фашизму, діяльність його посіпак. Там з'являються унікальні аналітичні статті, а також матеріали, зібрані під час моніторингу відкритих джерел інформації, повідомлення від інсайдерів та безпосередніх учасників подій.

«Першими до команди долучилися волонтери з Криму та Грузії, потім — жителі окупованого Донбасу, вільної

частини України та інших країн світу. Хтось у команді InformNapalm майже цілодобово провадить OSINT-розслідування, хтось перекладає по п'ять годин на добу, хтось репостить новини в соцмережах. Кожен волонтер витрачає на ресурс стільки часу та сил, скільки вважає за потрібне. Деякі OSINT-дослідники, залучені до проекту, є давно відомими експертами — наприклад, Іраклій Комахідзе з Грузії, Антон Павлушко з Німеччини, Аль Грі з Ізраїлю та інші. Усі волонтери познайомилися завдяки Інтернету, що, власне, є головним простором для їхньої роботи.

З аналізу IP-адрес відвідувачів сайту відомо, що його читають у США, в урядових структурах Швеції, Німеччини, Франції, Болгарії, Нідерландів, Канади, Словаччини, Естонії, Грузії, Латвії, у структурах НАТО. Час від часу ми знаходимо посилання на роботу проекту і в західних ЗМІ, зокрема у The Guardian, Бі-Бі-Сі тощо», — розповів у своєму інтерв'ю газеті День Роман Бурко, журналіст та засновник проекту.¹

Сила таких організацій — у мережевості та ідейності. Адже люди, які вирішили протистояти агресору, роблять це щиро та відважно, витрачаючи свій час і таланти набагато ефективніше й результативніше, аніж це роблять наймані працівники на боці агресора.

¹ <http://day.kyiv.ua/uk/article/media/vvichlyva-zbroya>

Bellingcat

Свою неабияку ефективність аналізу даних з відкритих джерел продемонструвала організація Bellingcat, створена Еліотом Гігінсом (Eliot Higgins) — британським блогером та журналістом, для досліджень воєнних конфліктів у Сирії, а згодом — розслідування трагедії збитого Боїнга над українським Донбасом.

Над проектом працює сам Гігінс та експерти-волонтери, які аналізують карти, відео- та фотоконтент, що можна віднайти у просторах Інтернету. Запуск проекту і його діяльність профінансовані проведенною компанією із збору коштів на краудфандинговій платформі Kickstarter, що дає змогу учасникам бути незалежними й віддаватися лише поставленій меті. А також не обмежувати себе офіційними протоколами, не перейматися дипломатичністю й політичною доцільністю, чого, на жаль, собі не можуть дозволити уряди більшості країн-учасниць конфлікту.

«Одним з найважливіших проектів Bellingcat є дослідження рейсу Malaysia Airlines Flight 17. Група встановила, що зенітно-ракетний комплекс «Бук», за допомогою якого було збито літак, належав 53-й бригаді армії РФ, що базується в місті Курську.

31 травня 2015 р. група Bellingcat оприлюднила доповідь про фальсифікації російським Міністерством Оборони супутникових фотографій, на яких зафіксовано розташування українських ЗРК «Бук». Bellingcat також встановила факти обстрілів українських військ із російської території, зокрема зі ствольної та реактивної артилерії — БМ-21 «Град», — зазначено в українській версії Вікіпедії з посиланням на англomовну версію.¹

Загалом, розслідування з відкритих джерел, і Bellingcat зокрема, створили прецедент в інформаційному протистоянні двох сторін (Заходу і Росії, наприклад), коли важливим джерелом інформації стають незалежні журналісти, OSINT-волонтери й випадкові очевидці подій. Це, власне, посилює об'єктивність висвітлення самої ситуації чи конфлікту загалом.

Ідеться не лише про інформаційні маніпуляції та пропаганду Росії, а й, зокрема, про брехню та замовчування фактів збоку урядів інших країн, зокрема України. Це професійний погляд громадськості, а не однієї із сторін конфлікту чи окремої держави.

Спектр розслідувань та аналізу Bellingcat не обмежений лише темами збитого Боїнга чи сирійського конфлікту, а передбачає низку журналістських розслідувань світової тематики, задаючи перспективи для діяльності організації.

¹ https://uk.wikipedia.org/wiki/Еліот_Гірінг

Stopfake.org

Ще один проект, який було створено на протидію російській пропаганді, що на перших етапах кремлівської агресії поширилася на майже весь український медійний простір. Але якщо попередні два проекти більше стосуються OSINT, то проект Stopfake — зі сфери громадянської журналістики та медіа-аналізу.

Щоб ефективно протистояти агресору в інформаційному полі, потрібен був проект або, інакше кажучи, група свідомих, патріотичних, об'єктивних людей із достатньою фаховою освітою, політично обізнаних, які змогли би перевіряти факти у медіапросторі, встановлювати їхню достовірність і виявляти неправдиві, фейкові новини.

Контент, який продукував і успішно продукує та архівує Stopfake, швидко став корисним і потрібним не лише для українських, а й — дуже часто — для світових ЗМІ.

«Сайт для перевірки фактів Stopfake.org було запущено 2 березня 2014 року. Ініціаторами його створення стали викладачі, випускники та студенти Могілянської школи журналістики й програми для журналістів і редакторів Digital Future of Journalism. До проекту долучилися

журналісти, редактори, програмісти, перекладачі — всі, кому була небайдужа доля України та її народу під час окупації Криму і війни на Донбасі.

На самому початку головною метою спільноти була перевірка та спростування сфабрикованих фактів, неправдивої інформації у ЗМІ про те, що відбувається в Україні. Згодом проект перетворився на інформаційний хаб, де аналізується кремлівська пропаганда у всіх аспектах і виявах.

Крім впливу пропаганди на Україну, ми також намагаємося досліджувати методи впливу на інші країни та регіони — від Сирії і Туреччини до країн Європейського Союзу та колишнього Радянського Союзу.

Кількість членів нашої команди постійно зростає, до нас долучаються медіафахівці, які перевіряють, редагують, перекладають і поширюють інформацію п'ятьма мовами: російською, англійською, іспанською, румунською та болгарською. Ми також починаємо випускати матеріали французькою, італійською та голландською мовами.

Наш контент ви можете переглядати на сайті, загалом в Інтернеті й на місцевих телеканалах в Україні (канал Ukraine Today), слухати подкасти й радіопрограми, а також спілкуватися з нами в соціальних мережах.

Звертаємо вашу увагу, що проект StopFake.org жодним чином не пов'язаний і не підтримується фінансово урядовими організаціями України. Ми є журналістською організацією, головна мета якої — верифікація інформації, посилення медіаграмотності аудиторії та боротьба

за чітке розмежування між журналістикою фактів і пропагандою.

Ми досягаємо цього не лише через спростування окремих фейків, а й через створення архіву пропаганди, аналізу цієї інформації, проведення тренінгів з верифікації інформації для зацікавлених груп, через участь у конференціях і семінарах.

Спершу проект існував як волонтерський, потім ми продовжили нашу діяльність завдяки краудфандингу — надходженням пожертв від наших читачів. Крім того, фінансову підтримку проекту в 2015 році надали Міжнародний фонд «Відродження», «Національний фонд на підтримку демократії», Міністерство закордонних справ Чехії та Посольство Великої Британії в Україні, The Sigrid Rausing Trust», — зазначають у своєму описі засновники та організатори медійного проекту.

Окрім того, що Stopfake виявляє неправдиві новини, своїм прикладом він ще й провадить активну просвітницьку кампанію, прищеплюючи людям навички виявлення фальшивих та пропагандистських новин.

Якщо порівняти українську аудиторію до початку конфлікту та через два роки, то за багатьма показниками це уже дві різні медіа-аудиторії. Колись українці були схильні на 100% вірити ТБ та друкованій пресі, а з часом почали перевіряти факти, шукати альтернативних джерел, виявляти походження новини та визначати достовірність медіа. Це — значна національна перемога на шляху до перемоги в гібридній війні, адже медіаграмотність населення в сучасному світі — один з важливих компонентів грамотності нації, що впливає на інформаційну безпеку цілої країни.

Протистояння громадської журналістики машини пропаганди, розвідки з відкритих джерел та добровольчих батальйонів проти спецслужб та армії агресора технічно, може, й програвали, але в них простежувалися звитяга, патріотизм і відданість справі. Адже вкрай важливою є мета: за що воює та чи інша сторона, що легко можна встановити в епоху Інтернету й вільних медіа. Розвіявши брехню та пропаганду в стилі Геббельса, яку, на жаль, ще й досі практикують уряди деяких країн. Можна зібрати армію з добровольців та боронити свої державу і народ, не маючи мільярдного бюджету. І це було доведено прикладом України, хоч і ціною великих жертв. Але Україна вистояла, не втратила ні державності, ані бойового духу.

Це — приклад протистояння двох різних підходів: вертикального та горизонтального, державної машини проти громадського сектора та активних прошарків населення. Коли на агресора працюють лише ті, хто отримує заробітну плату й боїться звільнення чи розстрілу з боку своїх керманічів. А коли йдеться про захист рідної країни у випадку зовнішньої агресії, майже всі стають солдатами, волонтерами, виконуючи будь-яку корисну для країни роботу. Адже на кону — безпека держави і цілого народу. Тому й самовідданість тут на кілька рівнів вища, і солдати не чекають зарплатні, а жертвують останнє на армію, зброю, допомагають сім'ям загиблих побратимів. І волонтери готові працювати не покладаючи рук, збираючи кошти, харчі, шукаючи й купуючи потрібну для солдат техніку, зокрема й військову.

Телевізійне протистояння

З огляду на свій фах політолога мені доводиться періодично давати коментарі друкованим та інтернет-медіа, виступати на радіо і ТБ, через що в колі мого спілкування майже завжди перебувають журналісти. Чимало з них згодом стали моїми друзями. Одні з таких людей роблять серію передач на каналі ICTV з національним покриттям та кількомільйонною аудиторією: «Гражданская оборона» та «Антизомбі».

Зміст передач у тому, що журналісти намагаються протистояти російській пропаганді, спростовуючи всі фейки, неточності, недостовірність інформації та відверту брехню. Обсяг роботи чималий, але результат вражає. Неповний десяток самовідданих журналістів, операторів та редакторів виконує роботу, дуже потрібну для України в період російської агресії. Вони роблять те, що мало б виконувати Міністерство інформаційної політики, але, на щастя, не виконує, бо тоді наша політика нічим не відрізнялася б від політики Кремля. Тим паче журналісти роблять свою справу в десятки разів краще, ніж це могли би робити чиновники. Тож, власне, канал випускає дві телепередачі, які з повторами мають 5-6 позицій на тиждень у різний час. Передачі не лише

стали популярними в Україні, їх закупили як контент у деякі країни Балтії.

Автори про свої проекти пишуть так: «Військові та політичні таємниці, що так чи інакше стосуються України, невідомі досі історичні факти і події сьогодення розкриє глядачам інформаційно-публіцистична програма «Гражданская оборона».

Прихована війна, таємні агенти й терористичні операції — все це відбувається зовсім поруч. Експерти проекту «Гражданская оборона» поділяться з глядачами невідомими військовими та політичними таємницями, звернуть увагу на те, над чим ви навіть не замислювалися. Військові та політики, розвідники, співробітники спецслужб, учені — й це далеко не повний перелік “інформаторів” програми.

Сюжети на теми історії, військової справи, новітніх військових розробок науки і техніки, політики та геополітики допоможуть глядачам знайти відповіді на всі нагальні питання сьогодення. Відкрити очі громадянам на те, що від них приховують, і розвіяти міфи, які нав’язують вороги країни».

Обидві телепрограми сприяли антипропагандистському ефекту, адже проросійські кремлівські блогери, боти і гейтери почали погрожувати експертам у соціальних мережах і навіть телефоном, а також агресивно коментувати в *youtube*-зверненнях самі шоу. Особисто я почав отримувати десятки погроз у російській соціальній мережі *Вконтакте* й на свій мобільний, після, на мою думку, вдалих антипропагандистських ефірів. На них я озвучував очевидні факти про лідерів

бойовиків, сепаратистів та кремлівську верхівку, яка розкошує коштом пересічних росіян і фінансує військові дії в Україні та Сирії. Але завдяки логіці кремлівської протидії телепередачі подіяли. Ефект і вплив є, аудиторія реагує, викриваючи пропагандистські кейси, військові злочини, мародерства та безчинства проросійських терористів.

Я часто запитував себе: у чому успіх телепередач? Чому вони іноді дають кращий ефект, ніж журналістські розслідування чи класична журналістика? І відповідь мені далась такою, що шоу працюють на патріархальну аудиторію, на електоральну масу населення, яке вагається й прагне знати лише один варіант вирішення проблеми. З іншого боку, телепередачі подають багато фактів і деталей, які пропускають інші ЗМІ. Вони працюють асиметрично до російської пропаганди, хоч інколи й користуються форматом, популярним на російському телебаченні. І це теж додає популярності, адже український глядач — частий клієнт російських телеканалів, інтернет-ЗМІ та соціальних мереж, оскільки належить до колись спільного з росіянами медіа-простору.

Спілкуючись із колективами обох проектів, я дізнався багато цікавого. Наведу окремі тези-цитати:

- «Гражданская оборона» була першою контрпропагандистською програмою в Україні. І це факт. Ідея з'явилася після початку заворушень та окупації території. Проти нас почали вести інформаційну війну, необхідно було якось відповідати. У нас, у принципі, всі свідомі, багато журналістів мають родинні зв'язки на сході України

та в Криму. Ми не були байдужими. Нам хотілося вплинути на ситуацію. От ми й пішли на інформаційний фронт.

- Знаємо, що навіть якщо не на «ватників», то принаймні на наших бійців це діє позитивно, підносить їхній дух. Багато знайомих з фронту телефонують, кажуть, що всією бригадою дивилися, десь сміялися, десь «прозрівали».
- Час від часу дзвонять на канал, просять з'єднати з редакцією, кричать, що ми всі брешемо й совісті в нас немає, на Росіюшку наклеп зводимо. І це, уяви, українці дзвонять. Тобто «вати» в нас ще дуже багато.
- Офіційної трансляції в Росії немає, але дивляться на Youtube. Навіть писали на скриньку каналу якісь глядачі з Далекого Сходу Росії, що добре було би показувати росіянам реальну ситуацію в країні. В принципі, поряд з агресивними коментарями чимало й хороших.
- Нас дивляться в різних точках світу, як і у випадку з Росією, через Youtube. Достеменно знаю, що дивляться російськомовні в Латвії та Німеччині. Часто знайомі з-за кордону пишуть, що бачили десь у мережі програму. Випуски чи сюжеті поширюють у різних групах — так інформація доходить і за кордон.
- Бувало, що нам телефонували знайомі бійці з передової, які регулярно вмикали «Гражданская оборона» та «Антизомбі», й розповідали

що раптово зникав сигнал саме під час трансляції програми.

- Багато коментарів та погроз у соціальних мережах, але вони не спрямовані на когось конкретно. Хтось просто матом криє, хтось кричить: «Побійтеся Бога!» Але це все боти, ми не реагуємо. Навпаки — їх бісить, отже, добре працюємо!»

Бойкотування товарів і послуг агресора

Економічне протистояння є не менш важливим аспектом протистояння загального, як-от військового чи інформаційного, хоч і не завдає таких страшних втрат, проте знесилює ворога й часто гасить бажання подальших агресивних дій. Одним із інструментів економічного протистояння є бойкотування товарів ворога. Цей важіль впливу має давню історію, адже в минулому його часто використовували сторони конфлікту для політичних торгів та з метою завдати економічного удару по бізнесу ворога й по країні-супернику загалом.

Україна розпочала свій бойкот російських товарів одразу після окупації території півострова Крим. Хоча цьому передувало бойкотування бізнесу парламентарів та відомих політиків і бізнесменів від проросійської Партії регіонів, що розпочалося ще наприкінці 2013 року паралельно з розгортанням революційних подій на Майдані. Необхідно було обмежити дії керівної партії, що підтримувала диктаторські амбіції Януковича в обмін на бізнес-преференції та можливість заробляти мільйонні кошти на державному бюджеті. Бойкотування товарів Партії регіонів стало ще більш активним і категоричним після голосування українського парламенту

за так звані «диктаторські закони 16 січня»¹, спрямовані на посилення режиму Януковича та проти мирно налаштованих мітингувальників.

Але повертаючись до бойкоту товарів агресора, зазначимо, що активісти організували низку груп у соціальних мережах, провадили діяльність в Інтернеті та на вулиці, аби російський бізнес вплинув на свого президента й політичну керівну еліту. На жаль, окрім бойкоту, акції протидії російському бізнесу вийшли далеко за межі мирного протесту й набули ознак насильницького спротиву. Тривав другий рік війни, і на офіси російських компаній нападали мітингувальники з вулиці, руйнували майно і займалися дрібним мародерством. З одного боку, це не йшло на користь українському опору, з іншого — багато в чому обмежувало політичні свободи багатьох фінансованих установ та організацій РФ, що діяли на території України. Але такі насильницькі акції були поодинокими й організовувалися здебільшого під певні символічні дати.

Бойкот відчули російські компанії та політичне керівництво. Адже це призвело до перейменування мобільних операторів, купівлі європейських франшиз, до зміни назв брендів компаній, що торгували нафтопродуктами вроздріб на території України. Закривалися цілі мережі російських кафе, припинялися лояльні піар-кампанії «завуальованих російських брендів».

¹ Закони 16 січня – низка законів, спрямованих на обмеження конституційних свобод громадян, переведення діяльності опозиції в незаконне русло та обмеження можливостей протесту. Проголосовані з грубими порушеннями регламенту, так і не набули легітимності. Закони, за задумом авторів, мали вберегти від розвалу панівний режим Януковича.

Але, на жаль, російський бізнес замість того, щоб у цивілізований та лобістський спосіб тиснути на свою владу, Кремль і Путіна, намагався собі створити в Україні імідж, не пов'язаний із російською агресією. Компанії вдавали, начебто не мають жодного стосунку ні до Росії, ні до воєнних дій на сході та анексії півдня України. Як засвідчила практика, всі маніпуляції та «окозамилювання» дуже легко викривають журналісти і блогери, а гроші, витрачені на ребрендинг, — це гроші на вітер.

Бойкот дав свої результати, низка провідних російських компаній виконала ребрендинг, думаючи, що зможе обманути 40 мільйонів українців. Хтось робив це більш вправно, хтось не надто вміло, але і їм вдалося дещо знизити активність бойкотування російських товарів та з активної фази спрямувати в більш пасивне русло.

За схожою схемою, але уже із залученням можливостей парламенту, було обмежено і російські серіали та кінопродукцію, що не лише заробляли на прокаті в Україні, а й виконували сильну пропагандистську функцію, через що були заборонені в українському телевізійному просторі. З посиленням російської агресії стало зрозуміло, що російський вплив не обмежується лише наявними в Україні російськими банками, мобільними операторами, нафтовими компаніями, ритейлерами одягу, фільмами, новинними чи навіть власними ЗМІ. Росія спиралася на чітку, глибоку ідеологію, вмонтовану в Українську свідомість, за допомогою якої навчилася вправно маніпулювати суспільством. І з цим теж слід було боротися.

Декомунізація

Усі ми полюбляємо милуватися дикими хижими звірами, але не на вулицях, а в зоопарку, з міркувань безпеки.

З таких самих міркувань із вулиць потрібно прибрати пам'ятники тоталітаризму, які не менш небезпечні за хижих звірів.

Володимир В'ятрович

Здобуття незалежності Україною не супроводжувалося подальшими кроками, як-от люстрацією, позбавленням влади комуністичних чиновників та агентів спецслужб. Не відбулася й деколонізація від Радянського Союзу, так звана декомунізація. До того ж, Україна, як і більшість республік СРСР, користувалися спадком імперії, інфраструктурою, російською мовою і навіть конституцією, від якої Україна частково звільнилася лише у 1996 році.

Україні може бути дуже корисним досвід кейсів та перемог у процесі декомунізації, запозичений із Польщі та країн Балтії, які після розриву зв'язків із соцтабором

запровадили жорстку національну політику, верховенство права своєї мови, культури та історії. На жаль, нічого з цього не було зроблено в Україні у період незалежності, через що звільнення з-під ідеологічного ярма триває й досі.

Наш досвід може бути надзвичайно важливим для Білорусі, Казахстану, Вірменії та багатьох інших пострадянських республік у випадку, якщо (а точніше *коли*) вони оберуть шлях вільного демократичного розвитку.

Звільнення з-під пут імперії — дуже болючий та важкий процес, навіть складніший, ніж звільнення Іспанії від ідеології Франко, Італії — від Муссоліні, ба навіть Німеччини — від Гітлера. Адже в усіх цих випадках очищення відбувалося вже без активного протесту з боку режиму. У випадку західноєвропейських країн сили диктатури вже було поборено, що давало кращі шанси на ідеологічне очищення країни. Чого не скажеш про декомунізацію в Україні, проти якої виступає Москва, яка ще 1991 року визнала себе правонаступницею Радянського Союзу. Саме через це будь-яке намагання колишніх республік бути ідеологічно незалежними Росія сприймає як особисту образу та привселюдний ляпас. А бажання України мати власну політику — як зраду колишнього партнера по соцтабору.

З іншого боку, слід визнати і той факт, що деякі українські політичні партії зразка 2014–2016 років використовують процес декомунізації лише як можливість отримати швидкий і дешевий піар, активізувати свого виборця й роздратувати виборця проросійського. Це вигідно націоналістичним партіям України, проросійським

партіям і російським ЗМІ, які щоразу мають яскраву картинку для своїх сюжетів. Політичні ігрища відбувалися заради того, щоб отримати електоральні бонуси, а не завершити розпочате у 1991 році визволення від Радянського Союзу.

Проросійські партії в Україні, як, зокрема, і проросійські сепаратистські й терористичні групи на окупованих територіях Донбасу і Луганської області, не мають власної ідеології, через що своєю головною ідеологічною зброєю вони обрали «ностальгію за Радянським Союзом». Адже не маючи змоги запропонувати якісний соціально-економічний пакет реформ або сучасну програму, усі вони спекулюють на нібито найкращих роках Радянського Союзу, тогочасній наявності робочих місць і дешевизні певних товарів.

Декомунізація мала би відбуватися швидко й без зайвих політичних відхилень, натомість в Україні вона набирає значних політичних обертів через опір Росії та проросійських сил. Це зумовило появу альтернативної декомунізації, або так званої м'якої культурної декомунізації, коли замість знесення пам'ятників пропонують їх демонтаж та переміщення у парки й заміські зони, або так звану народну декомунізацію, коли радянські тоталітарні символи набирають патріотичних жовто-блакитних барв і нових значень.

Так званий закон про декомунізацію («Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки») здійняв чималий інформаційний галас у російських ЗМІ. Мовляв, Україна

відмовляється від свого минулого, втрачає історичні корені. Ще багато інших історичних нісенітниць можна було почути й прочитати в українських та російських ЗМІ.

Хоча, зі слів ініціаторів цього процесу, реальним мотивом ухвалення закону було бажання зберегти пам'ятники, які мають культурну цінність, і вичистити країну від предметів пропаганди та ідеологізації комунізму. А на запитання, чому так кардинально це роблять, відповідь можна дати просто: комунізм теж не насаджували в білих рукавичках. Натомість його викорінюють цивілізовано, через ухвалення законів і публічну дискусію.

Власне, історія декомунізації розпочалася після революції гідності, коли активна частина населення почала в революційний спосіб зносити пам'ятники одному з ідеологів комунізму та архітекторів тоталітарного режиму — Володимиру Іллічу Леніну, а точніше Володимиру Ульянову. Найбільш активними у знесенні пам'ятників Леніну були Хмельницька та Дніпропетровська області, менш активними — східні регіони (через ментальні зв'язки та політичні погляди) та Західна Україна, оскільки «ленінопад» відбувся там ще на початку 90-х років, коли Україна лише здобувала незалежність.

Щоб не підгодовувати російські ЗМІ непотрібним контентом з вулиці й не створювати українцям образ «вандалів», було ухвалено закон, який мав легітимізувати сам процес декомунізації, десовєтизації та деколонізації України, узаконити позбавлення атрибутів імперського і радянського минулого. А минуле було непростим, адже у спадок від Радянського Союзу Україна

отримала понад 5 тисяч пам'ятників Леніну, більше було лише в Росії — 6 тисяч.

Масштаби «ленінізації» на метр квадратний, чи то на одну особу, вражають своєю тоталітарною пропагандою. Фактично, це — бомба сповільненої дії, що мала знищити культурний код нації, вбити генетичну пам'ять і нав'язати культ комуністичного ідола. Станом на середину 2016 року в Україні залишалося близько 500 пам'ятників Леніну, і всі вони мають бути демонтовані з публічного простору, як того вимагає закон. Але також слід з публічного простору прибрати всі пам'ятники, які, крім естетичного, мають пропагандистське комуністичне навантаження. Так само, як із Німеччини зникли пам'ятки фашизму, а з Іспанії та Італії — монументи Франко та Муссоліні.

Закон про декомунізацію зобов'язує позбутися всіх атрибутів комунізму, починаючи від назв міст, вулиць, обласних центрів і закінчуючи торговими марками, назвами газет і компаній. Відповідно до закону, з 24 липня 2015 року всі компартії в Україні не можуть бути суб'єктами виборчого процесу та брати участь у виборах. Тобто такі партії є забороненими.

Що найцікавіше, бізнес, який працював і працює в Україні, дуже легко і без зайвого галасу сприйняв новий закон, замінивши всі потрібні норми, зберігши цінність брендів. Натомість проросійські політичні лідери й прокомуністичні поборники завжди роздували проблеми, піарилися на цьому та створювали собі політичні рейтинги. Як стверджує директор Українського інституту національної пам'яті, український дослідник

визвольного руху Володимир В'ятрович, рівень відповідальності комерційних компаній є вищим, бо це може призвести до втрат, тоді як у політиці все навпаки: втрати нікого не хвилюють.

Переїменування міста Комсомольська на Горішні Плавні чимало політиків вважають успіхом, думка інших цілком протилежна. Та полишимо політиків, не всі в Україні це розуміють, до того ж, не всі це розуміють навіть у самому містечку. З іншого боку: молода, ліберальна, освічена, проукраїнська, патріотично налаштована частина населення натхненно сприйняла українізовану назву колишнього міста Комсомольськ.

Бренд міста було створено без залучення коштів з бюджету, без дорогих маркетологів, брендменеджерів, дизайнерів та фахівців з комунікацій. Місто отримало логотип, слоган, мільйонну підтримку. Навіть було організовано перші екскурсії на місцевий гірничозбагачувальний комбінат. Але стала на заваді необдуманна політика місцевої влади, почалися політичні дискусії, виникли непорозуміння. Це не сприяло розумному використанню інформаційного капіталу, яке отримало місто завдяки ухваленню Закону про декомунізацію.

В Україні простежується багато контрверсійних елементів, зокрема й політичних. Завжди слід бути готовим до реваншу проросійських сил, які ганебно тікали до Росії, полишаючи в Україні величезні статки, маєтки й насиджені політичні посади. Попереднє проросійське покоління себе остаточно дискредитувало, віддавши країну на поталу окупанту.

Під час зустрічі з Володимиром В'ятровичем я допитався, які ж запобіжники вмонтовано в закон, щоб

не допустити нівеляції здобутих перемог і перешкодити відкочуванню назад у тоталітарне минуле. Пан Володимир стверджує, що юридичного механізму в законі немає. Адже в ситуації інакшого політичного курсу на зміну будь-якому закону можуть ухвалити інший. Найбільш дієвим запобіжником він вважає, власне, людей, зміну свідомості й бажання навести лад у своїй оселі. Він не вірить, що можна «відкотитися» назад, адже 2/3 пропозицій перейменувати назви вулиць і міст — це пропозиції місцевих громад, що має стати головним запобіжником. Для посилення позицій активної частини населення, свідомих, обізнаних громадян Інститут запустив кілька проектів, мета яких — принаймні збільшити кількість свідомих українців, які в майбутньому захищатимуть здобутки української державності. Насамперед, це — виставки, які мають пояснити злочинну природу комуністичного режиму, і музеї тоталітаризму, відкриті парки-музеї нацистської та комуністичної окупації, фільми, книги тощо.

В Українському інституті національної пам'яті 30 осіб персоналу. У Польщі в аналогічній установі, наприклад, ця кількість перевищує 2 тисячі. Через що Інститут працює на самовіддачі працівників, патріотизмі та нестримній енергії реалізувати наданий шанс, залучає істориків та експертів на місцях, шукає способи реалізації своїх стратегічних завдань. По суті, це більше схоже на волонтерство, що дає свій результат.

Процес декомунізації та деколонізації в нас є демократичним, на відміну від насадження комунізму початку минулого століття, коли не було такого розвитку медіа,

Інтернету й загальнолюдської комунікації. Але водночас це дає світлі перспективи щодо укріплення національної свідомості, виведення чужих ідеологічних проблем із політичного дискурсу та можливості сприяти процесу державотворення в Україні. І найголовніше: очищена національна свідомість більш стійка до іноземного інформаційного та ідеологічного впливу й цілком може протистояти колоніальній агресії ворога.

Про важливість державної самоідентифікації населення та місцевих еліт

Україні, її друзям і партнерам у майбутньому слід готуватися не до гібридної чи інформаційної війни, а, вочевидь, до війни знань та культури. Навіть поняття «інформаційної війни» тепер є технічно застарілим з огляду на швидкоплинність і динамічність розвитку інформаційних технологій. Тому більш важливим є інвестування в культуру, громадський сектор, розвиток громадянської свідомості. Адже з досвіду протистояння України видно, що найбільших втрат держава зазнала там, де найменше дбала про культуру та патріотизм. Частково можна погодитися з українськими експертами, що інвестувати в ці сфери було неможливо через політичні перешкоди на державному та регіональному рівнях. Але історія таких виправдань не сприйме.

Місцева еліта Донбасу та Луганської області замість того, щоб виховувати українського громадянина, направляла кошти й інформаційні ресурси у формування локальної самобутності, особливого «місцевого етносу». Це давало змогу маніпулювати населенням у політичних інтересах. Як сказав один донецький олігарх після низки

обшуків та кримінальних справ, краще мати 10 мільйонів виборців, ніж 100 найкращих адвокатів у світі.

Але українські можновладці не зрозуміли найважливішого, коли думали, що стали «місцевими князями» і грають у власну політичну гру в Україні, маніпулюючи підконтрольним регіоном і нав'язуючи офіційному Києву власну волю. Врешті виявилось, що грали не вони, а грали їх. І робила це вправно Москва. А куплена в Лондоні нерухомість не гарантувала захисту з боку Великої Британії. Путін зміг використати регіональні особливості Донбасу, підживлюючи тероризм і сепаратизм, розгорнувши театр бойових дій на сході України. Крім того, він також мав величезні амбіції створити Новоросію, до якої мали б увійти південно-східні області нашої держави, відкриваючи Кремлю доступ до Криму та Придністров'я.

Проте несподівано для Путіна та його оточення проект «Новоросія» не відбувся з низки причин, серед яких — і воєнна протидія України, і міжнародна реакція, і неприйняття серед населення ідей тероризму та сепаратизму. Українці усвідомлювали небезпеку кремлівської військової афери, не піддаючись на заклики та гасла.

Хоча, за логікою Путіна, населення Херсонської, Миколаївської, Одеської, Запорізької, Дніпропетровської, Кіровоградської та Сумської областей мало би перейти на бік сепаратистів та агресорів через свою російськомовність, попередню підтримку проросійської Партії регіонів і велику кількість етнічних росіян.

Проект «Новоросія», який дуже довго розігрували в медіа, не відбувся. Зазнала провалу і його скорочена форма «Юго-Восток», а імперська агресія обмежилася

кількома районами Донецької та Луганської областей. Основних причин було кілька. По-перше — реакція українських еліт, які вирішили не «класти яйця у різні кошики», а заявити свою патріотичну, проукраїнську позицію. І таких еліт було багато, на відміну від Донбасу, де волевиявлення регіону було обумовлене розрахунками олігархату. По-друге — культурна мотивація, самоідентифікація українців, вища за ідентифікацію регіональну. Саме це стало однією з причин провалу планів Кремля.

Через що можна дійти висновку, що саме свідомий, освічений, патріотичний і космополітичний громадянин, є запорукою миру та безпеки країни. Гарантією її процвітання та економічного росту, політичної стабільності та дієвості демократичних інституцій. А вся політична міць вождизму та диктатури є ефемерним уявленням та небажанням громадян брати відповідальність у свої руки. Яка в кінцевому результаті призводить до розчарування, воєн та злиднів.

Будьте вільними, свідомими та освіченими. І нескореність вам гарантовано.

Авторський словник

Важливим елементом гібридної війни Росії проти України була інформаційна кампанія, під час якої з'явилося безліч нових слів, професійних інформаційних термінів, чимало з яких набули нового значення.

Анексія — слово не нове, але набуло чималої популярності після агресивного протизаконного захоплення Росією української території на півострові Крим.

Антимайдан — штучно організовані протестні хвилі, заходи і об'єднання громадян, що протистояли демократичним революційним силам у 2013–2014 роках. Дуже часто учасники таких акцій отримували гроші та іншу матеріальну винагороду.

АТО — Антитерористична операція, стартувала з початком російської агресії на території України в 2014 році. Запроваджена як альтернатива воєнному стану, який тоді було вирішено не оголошувати через конституційні норми, що могли зупинити політичні процеси, зокрема президентські вибори.

Бот — несправжній інтернет-користувач, який коментує політичні та соціальні новини, поширює паніку

в соціальних мережах та в розділах коментування, під резонансними публікаціями в інтернет-ЗМІ. Бот має несправжнє ім'я, фото й особисті дані, позиція завжди підлаштована під замовника. Один найманий працівник може управляти кількома ботами, інколи ця цифра сягає і кількох десятків.

Ватник — представник прокремлівських поглядів, який, не думаючи, сприймає інформацію з підконтрольних Кремлю ЗМІ, вірить у всі фейкові новини. Слово походить від назви верхнього одягу, який називають ватником через його наповнення.

Декомунізація — відхід від радянської ідеології шляхом викорінення з культури, мови, архітектури та етимології назв міст рудиментів комуністичної ідеології.

Добробат — скор. від «добровольчий батальйон».

Кіборг — авторами терміна в сучасному українському значенні стали російські журналісти, які намагалися подати у своїх новинах російській аудиторії, що Донецький аеропорт імені Прокоф'єва, захищають не українські солдати та добровольці, а роботи-кіборги. За аналогією до голлівудського фільму, адже люди не можуть так самовіддано боротися.

Комбат — керівник, командир військового батальйону.

Кремль — архітектурна споруда на центральній площі Москви, що використовувалася як місце проживання та діяльності перших осіб держави. У період незалежної Росії набув негативного політичного значення

як місце, де ухвалюють автократичні, злочинні, антинародні (щодо інших країн) рішення.

Ленінопод — масштабна хвиля знесення пам'ятників В. Леніну, що охопила Україну наприкінці 2013 — початку 2014 років. Під час Ленінопаду було знесено понад півтори тисячі пам'ятників та створено платформу для ухвалення закону про декомунізацію.

Медійні гастролери — професійні підставні персонажі, які стають очевидцями подій, жертвами чи постраждалими. Емоційно викладають потрібну для політичного замовника інформацію, чим активно послуговувалася Москва під час російської агресії на території України.

Мінстець — народна назва Міністерства інформаційної політики, створеного спеціально під друга та партнера президента, колишнього менеджера телевізійного каналу президента — Юрія Стеця. Міністерство було створене для протистояння російській пропаганді, але так і не змогло налагодити нормальної роботи з журналістами та медіа-спільнотою. Дуже часто проводять аналогії з міністерством правди, за книгою Орвелла «1984».

Сепаратист — особа, яка виступає за від'єднання земель від законного державного утворення.

Темники — вказівки представників влади засобам масової інформації, на які події звертати увагу, як їх висвітлювати й на чому акцентувати.

Укропи/укри — термін уведено проросійськими силами для визначення українських солдатів. Має аналог у сільськогосподарській культурі. Набув широкої

популярності серед українців. Створена однойменна партія.

Фейк — несправжня новина, створена з метою політичної маніпуляції. Походить від англ. *fake* — підробка.

Хунта — слово, яке набуло поширення в проросійських ЗМІ, що означає «українську владу, обрану після втечі Віктора Януковича». За задумом авторів терміна має зумовити аналогії з «кривавими хунтами».

OSINT — Від англ. *open source intelligence* — розвідка за відкритими джерелами. Практикується волонтерами та цілими організаціями з метою збору потрібної інформації з військовою та інформаційною метою.

Подяка

Особлива подяка близьким, друзям, колективу аналітичного центру «Політика» та всім, хто долучився до створення книги.

Ігорю Попову, Вадиму Карасьову, Олександрю Сосовському, Петру Охотіну, Володимирю Кравценюку, Олександрю Барабошку, Victor Vella, Олегу Лісному, Дмитру Левусю, Володимирю Цибулько, Анастасії Ковач-Петрушенко, Олександрі Сервецькій, Тетяні Гребенік, Андрію Лозовому, Ігорю Давидюку, Ірині та Антону Дробович, Діані Кучер.

Окрема вдячність тим, хто погодився на інтерв'ю та поділився власним досвідом та інформацією, зокрема Ігорю Солов'ю, Юрію Каріну, Олесі Яхно, Марту Сооніку, Mustang Wanted, Віктору Чернешуку, Ярославу Пешеку, Володимирю В'ятровичу та Денису Богушу.

Усім, хто надав відгуки.

Колективу видавництва «Смолоскип» та всім небайдужим — дякую.

Про автора

Микола Давидюк — Ph.D, політолог, директор аналітичного центру «Політика», менеджер успішних виборчих та PR-кампаній, політичний консультант. Міжнародний спостерігач за виборами.

Експерт на провідних українських та міжнародних інформаційних ТБ-каналах і радіо. Веде авторські колонки в друкованих та інтернет ЗМІ.

Читає відкриті лекції з політології, комунікацій та проблем сучасної політики. Засновник «Форуму нових політичних лідерів».

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Публіцистичне видання

Микола Давидюк
ЯК ПРАЦЮЄ ПУТІНСЬКА ПРОПАГАНДА

Відповідальний за випуск *Ростислав Семків*

Випусковий редактор *Наталія Ксьондзик*

Літературний редактор *Юлія Железна*

Коректор *Світлана Александренко*

Макет і верстка *Наталія Патола*

Дизайн обкладинки *Юрій М. Барабаш*

Підписано до друку 30.09.2016.

Формат 84x108 1/32.

Папір офсетний. Друк офсетний.

«Смолоскип»

04071, Київ, вул. Межигірська, 21.

Тел. і факс (044)425-23-93.

E-mail: mbf.smoloskyp@gmail.com

www.smoloskyp.org.ua

Державний реєстраційний номер 2348 від 21.11.2005.

Віддруковано на ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»,

09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.

Свідоцтво серія ДК № 4063 від 11.05.2011 р.

Впроваджена система управління якістю

згідно з міжнародним стандартом DIN EN ISO 9001:2000

Давидюк, Микола.

Д13 Як працює путінська пропаганда. — К. : Смолоскип, 2016. — 200 с.

ISBN 978-617-7173-60-0

На кого розрахована путінська пропаганда та як вона працює; що таке гібридна війна і як це пов'язано з поняттям «русского міра»; хто відповідає за пропаганду на технічному рівні та як саме діє пропагандистська журналістика; хто є союзником Росії в питаннях ідеології та звідки слід чекати небезпеки; нарешті — чи можна протистояти інформаційній війні та якими методами найкраще боротися з гібридним сепаратизмом Кремля. Ці та багато інших питань порушує у своєму актуальному дослідженні український політолог Микола Давидюк.

У невимушеній, доступній формі автор ділиться своїм досвідом опору медійній пропаганді, наводить приклади маніпуляцій свідомістю людей, застерігає від того, аби не перетворитися на маріонеток у небезпечному театрі російської гібридної війни.

Книга обов'язково стане в пригоді всім, хто не байдужий до сучасної ситуації в Україні та інформаційного поля, в якому формуються її громадяни, а також усім, хто цікавиться політикою, не чекаючи, доки політика зацікавиться ними.

УДК 07:32.019.57+327.5(470+571)](0:82-92)

ББК 76.0+66.4(2Рос)